

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Φαινόμενα βίας στο σχολικό χώρο από εφήβους»

Επιμέλεια:

Λαλιώτη Γεωργία

Λούππου Μυρσίνη

Εποπτεύων καθηγητής :

κ. Σκανδάμης Μαρίνος

Πάτρα, 2009

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Με την ολοκλήρωση της πτυχιακής μας εργασίας θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας κ. Σκανδάμη Μαρίνο που με τις γνώσεις του και την εμπειρία του μας καθοδήγησε με υπομονή και κατανόηση.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα μελέτη η παραβατικότητα ανηλίκων εστιάζεται στα φαινόμενα βίας από εφήβους στο σχολικό χώρο και προσεγγίζεται από θεωρητικής πλευράς.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο κοινωνικό πρόβλημα, στο σκοπό μελέτης και παρατίθενται οι κυριότεροι ορισμοί.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναδρομή στην σχολική βία, στην διαχρονική αντιμετώπιση της παρέκκλισης των ανηλίκων, καθώς επίσης, στην νεανική ομαδική παραβατική συμπεριφορά.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται οι απόψεις για το έμφυτο και το επίκτητο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, επίσης, οι χαρακτηριστικές αλλαγές της εφηβείας και τέλος, γίνεται αναφορά στα σημαντικά προβλήματα της εφηβείας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο δίνεται η ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας μέσα από τις ατομικές προσεγγίσεις και τις θεωρητικές προσεγγίσεις με έμφαση στους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη σχολική βία και στο ρόλο του σχολείου, καθώς επίσης αναλύονται κάποιες από τις μορφές σχολικής βίας.

Στο έκτο κεφάλαιο παρατίθενται οι ελληνικές νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν την αντιμετώπιση των ανηλίκων παραβατών, καθώς επίσης αναφέρονται κάποια σημαντικά διεθνή κείμενα για την ανήλικη παραβατικότητα. Επιπλέον, αναφέρονται οι υπηρεσίες που αφορούν τον ανήλικο παραβάτη, τέλος, επισημαίνεται ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στον τομέα της παραβατικότητας.

Στο έβδομο κεφάλαιο αποτυπώνονται τα συμπεράσματα και παρατίθενται κάποιες προτάσεις που θα μπορούσαν ίσως να συμβάλουν στην

αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση και πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΣΔΑ = Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού

ΕΣΥΕ = Στατιστική Επιτηρίδα της Ελλάδος

Κ.Π.Δ = Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

ΜΜΕ = Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Ν. = Νόμος

ΟΗΕ = Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΚ = Ποινικός Κώδικας

ΣΠΕ = Συμβούλια Πρόληψης Εγκληματικότητας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	2
---------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή

1.1 Το κοινωνικό πρόβλημα.....	11
1.2 Σκοπός μελέτης.....	13
1.3 Οι κυριότεροι ορισμοί.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ιστορική αναδρομή

2.1 Εισαγωγικά.....	17
2.2 Διαχρονική αντιμετώπιση της παρέκκλισης ανηλίκων.....	19
2.3 Νεανική ομαδική παραβατική συμπεριφορά.....	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Εφηβεία

3.1 Απόψεις για το έμφυτο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.....	28
3.1.1 Η προσέγγιση των γενετιστών	
3.1.2 Φρόντκ και ψυχοσεξουαλικά στάδια	
3.1.3 Έρικσον και αναπτυξιακές κρίσεις	
3.1.4 Πιαζέ και ψυχολογία της νοημοσύνης	
3.1.5 Κόλμπεργκ και ηθικοκοινωνική ανάπτυξη	

3.2	Απόψεις για το επίκτητο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.....	35
3.2.1	Η προσέγγιση των συμπεριφοριστών	
3.2.2	Άλλες συναφείς προσεγγίσεις	
3.3	Χαρακτηριστικές αλλαγές της εφηβείας.....	39
3.3.1	Οι βιοσωματικές και άλλες μεταβολές της εφηβικής ηλικίας	
3.3.2	Οι νοητικές εξελίξεις	
3.3.3	Οι συναισθηματικές αλλαγές	
3.3.4	Η απόκτηση της ταυτότητας του Εγώ και η σημασία της	
3.3.5	Η ηθικοκοινωνική ανάπτυξη	
3.4	Σημαντικά προβλήματα της εφηβείας.....	47
3.4.1	Τοξικομανία	
3.4.2	Διαταραχές ψυχικής υγείας	
3.5	Συμβουλές προς τους γονείς στην εφηβεία.....	51
3.6	Συμπερασματικά.....	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας

4.1	Ατομικές προσεγγίσεις.....	55
4.1.1	Βιολογικοί παράγοντες	
4.1.2	Ψυχολογικοί παράγοντες	
4.1.2.1	Ψυχαναλυτές	
4.1.2.2	Συμπεριφοριστές	
4.1.2.3	Εμπειρικές έρευνες	
4.1.3	Φύλο και ηλικία	
4.2	Θεωρητικές προσεγγίσεις με έμφαση στους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.....	67
4.2.1	Θεωρίες	
4.2.1.1	Θεωρία της ανομίας	

4.2.1.2 Υποπολιτισμικές θεωρίες	
4.2.1.3 Θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού	
4.2.1.4 Θεωρία του κοινωνικού ελέγχου	
4.2.1.5 Θεωρία της πολιτισμικής σύγκρουσης	
4.2.1.6 Θεωρία της ετικέτας	
4.2.1.7 Μαρξιστικές θεωρίες	
4.2.1.8 Συνδυασμός θεωριών	
4.2.2 Κοινωνικοποιητικές ομάδες και ερμηνευτικά αποτελέσματα	
4.2.2.1 Οικογένεια	
4.2.2.2 Σχολείο	
4.2.2.3 Παρέες συνομηλίκων	
4.2.2.4 Παιδική Εργασία	
4.2.2.5 Μ.Μ.Ε	
1. Μακροπρόθεσμες επιδράσεις της τηλεόρασης στον ανήλικο	
2. Άμεσες επιδράσεις της τηλεόρασης στον ανήλικο	
3. Επίδραση των σκηνών βίας της τηλεόρασης	
4.2.2.5 Άλλοι παράγοντες	
4.3 Συμπερασματικά.....	138

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Σχολική βία

5.1 Στοιχεία ερευνών.....	141
5.2 Ο ρόλος του σχολείου.....	143
5.3 Είδη και μορφές βίας.....	145
5.3.1 Χουλιγκανισμός	
5.3.2 Σχολικός εκφοβισμός (bullying)	
5.3.3 Συμμορίες ανηλίκων	
5.4 Συμπερασματικά.....	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Θεσμικό πλαίσιο παραβατικότητας ανηλίκων

6.1	Νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα.....	155
6.1.1	Ορισμοί	
6.1.2	Αναμορφωτικά μέτρα	
6.1.3	Θεραπευτικά μέτρα	
6.1.4	Μεταβολή ή άρση μέτρων	
6.1.5	Διάρκεια μέτρων	
6.1.6	Ανήλικοι ποινικώς ανεύθυνοι	
6.1.7	Ανήλικοι ποινικώς υπεύθυνοι	
6.1.8	Πταίσματα ανηλίκων	
6.1.9	Απόλυση υπό όρο	
6.1.10	Εκδίκαση μετά τη συμπλήρωση του 18 ^{ου} έτους	
6.1.11	Έναρξη της εκτέλεσης της απόφασης μετά τη συμπλήρωση του 18 ^{ου} έτους	
6.1.12	Συρροή	
6.1.13	Νεαροί ενήλικες	
6.1.14	Άρθρο 2 του Ν.3189/2003	
6.1.15	Άρθρο 3 του Ν.3189/2003	
6.1.16	Άρθρο 4 του Ν.3189/2003	
6.1.17	Άρθρο 27 του Ν.3189/2003	
6.1.18	Αποχή από ποινική δίωξη ανηλίκου	
6.1.19	Δικαστήρια ανηλίκων	
6.1.20	Άρθρο 282 Κ.Π.Δ	
6.1.21	Άρθρο 489 Κ.Π.Δ	
6.1.22	Άρθρο 549 Κ.Π.Δ	
6.1.23	Αμφιβολίες σχετικά με το είδος και τη διάρκεια της ποινής	

6.2	Διεθνή κείμενα για την ανήλικη παραβατικότητα.....	171
6.2.1	Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων (Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ)	
6.2.2	Κανόνες του ΟΗΕ για την Προστασία των ανηλίκων στερημένων της ελευθερίας τους (Κανόνες του Πεκίνου)	
6.2.3	Απόφαση (78) 62: Παραβατικότητα των ανηλίκων και κοινωνικές αλλαγές	
6.2.4	Σύσταση (87) 20: Κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων	
6.2.5	Σύσταση REC (2003) 20: Νέοι τρόποι αντιμετώπισης της παραβατικότητας ανηλίκων και ο ρόλος της δικαιοσύνης ανηλίκων	
6.3	Εξωϊδρυματικά μέτρα.....	187
6.3.1	Αναμορφωτικά μέτρα	
6.3.2	Θεραπευτικά μέτρα	
6.4	Ποινικός σωφρονισμός.....	191
6.4.1	Ποινική δίκη	
6.5	Υπηρεσίες καταστολής για τον ανήλικο παραβάτη.....	195
6.5.1	Αστυνομία ανηλίκων	
6.5.2	Δικαστήρια ανηλίκων	
6.5.3	Επιμελητές ανηλίκων	
6.5.4	Εισαγγελία ανηλίκων	
6.5.5	Ιδρύματα αγωγής	
6.5.6	Σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων	
6.6	Υπηρεσίες πρόληψης για τον ανήλικο παραβάτη.....	202
6.6.1	Αστυνομία	
6.6.2	Δικαστήρια ανηλίκων	
6.6.3	Υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων	

6.6.4	Εισαγγελία ανηλίκων	
6.6.5	Εταιρία προστασίας ανηλίκων	
6.6.6	Πρόληψη σε άλλους τομείς	
6.7	Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού.....	206
6.8	Συμπερασματικά.....	208

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Συμπεράσματα-Προτάσεις

7.1	Συμπεράσματα.....	210
7.2	Προτάσεις.....	211
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	214

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή

1.1 Το κοινωνικό πρόβλημα

Ένα εξαιρετικά σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα, που καταγράφεται σε παγκόσμιο επίπεδο και αφορά έφηβους, αυτό της εφηβικής παραβατικότητας εντός και εκτός του σχολείου. Αυτό δυστυχώς προσλαμβάνει και στην Ελλάδα ανησυχητικές διαστάσεις. Σύμφωνα με έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, 45 στους 100 μαθητές δηλώνουν πως τουλάχιστον μία φορά έχουν πέσει θύματα βίαιης συμπεριφοράς από συνομηλίκους τους στο σχολικό χώρο: Λεκτικής (κακόβουλη κοροϊδία, απειλές, ύβρεις), φυσικής (χειροδικία) ή και νέων μορφών βίας (λήψη βίντεο από κινητά τηλέφωνα και διάδοσής τους στο Ίντερνετ). Τα περιστατικά είναι πολλά και πάντως πολύ περισσότερα των όσων βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Ο νόμος της σιωπής δεν έχει σπάσει. (www.medvoi365.gr, 2009)

Τα θύματα είναι φοβισμένα. Οι γονείς ή δεν γνωρίζουν τι συμβαίνει ή δεν μιλούν γιατί φοβούνται τα κοινωνικά σχόλια. Οι γονείς των θυτών επιζητούν την αποσιώπηση για να αποφύγουν την τιμωρία των παιδιών τους. Τα σχολεία σιωπούν είτε γιατί δεν έχουν αντιληφθεί το εύρος του φαινομένου είτε διότι δεν θέλουν να διαταραχθεί η φήμη τους... (ο.π)

Έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου της Αθήνας καταδεικνύει πως ένας στους δέκα μαθητές είναι μέλος παρέας που εμφανίζει παραβατική συμπεριφορά, ενώ, σύμφωνα με την υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων της ΕΛ.ΑΣ., το 2008 συνελήφθησαν μόνο στην Αττική 2.700 ανήλικοι, εκ των οποίων το 40% αφορά στην ομαδική παραβατικότητα. Η δράση των συμμοριών ανηλίκων τα τελευταία χρόνια δεν έχει περιοριστεί απλά στην απόσπαση κινητών, χρημάτων ή ρούχων από τους

συμμαθητές τους, αλλά και σε ληστείες, ακόμη και σε διακίνηση ναρκωτικών.
(ο.π)

“Αρκετοί ανήλικοι επιχειρούν να μιμηθούν ομάδες κακοποιών και τείνουν να δημιουργήσουν συμμορίες, στις οποίες υπάρχει επικεφαλής, ο οποίος ανεξάρτητα από την ηλικία των υπολοίπων τοποθετείται σε αυτή τη θέση ως εμπειρότερος”, σχολίαζε αξιωματικός της Ασφάλειας που διερευνά υποθέσεις παράνομης δραστηριότητας ανηλίκων. *“Η δράση τους με αυτή τη μορφή συναντάται πρώτη φορά, καθώς στο παρελθόν είχαμε να αντιμετωπίσουμε απλώς μικροομάδες που λήστευαν για το χαρτζιλίκι τους και σταματούσαν”,* συμπλήρωσε. (ο.π)

Αντίθετα, αστυνομικοί που ασχολούνται με την παραβατικότητα ανηλίκων επιμένουν πως ακόμη οι “ομάδες” αυτές δεν έχουν εξελιχθεί σε συμμορίες, όπως γίνεται σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. *“Είναι παρέες, των οποίων η σύνθεση διαφέρει και δεν δρουν συνεχώς, δεν έχουν δομή”,* υποστήριξαν, συμπληρώνοντας πως από τα μέλη των ομάδων αυτών ελάχιστοι είναι που εξακολουθούν να διαπράττουν τέτοιου είδους αδικήματα. (ο.π)

Οι ανήλικοι που συμμετέχουν σε τέτοιες ομάδες παραβατών ανηλίκων δεν έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ορισμένοι είναι και χρήστες ναρκωτικών και η λεία της δράσης τους αναλώνεται για να εξασφαλίζουν τις δόσεις τους. Πρόσφατα έντονα απασχόλησε η εκτεταμένη δράση ανηλίκων κοριτσιών 15-17 χρόνων από τη Βουλγαρία, που δραστηριοποιήθηκαν σε κλοπές πορτοφολιών μέσα σε λεωφορεία, αλλά συνελήφθησαν. Η διόγκωση του περιγραφέντος κοινωνικού προβλήματος, οι διαστάσεις και η παραγοντική ερμηνεία του ενδιαφέρουν άμεσα κάθε κοινωνικό επιστήμονα. (ο.π)

1.2 Σκοπός μελέτης

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η μελέτη της παραβατικότητας των ανηλίκων ηλικίας 13-17 ετών, στον Ελλαδικό χώρο, εντός του σχολικού χώρου.

Επιμέρους στόχοι:

Α) Ιστορική αναδρομή στο φαινόμενο της σχολικής βίας, στη διαχρονική αντιμετώπιση της παρέκκλισης ανηλίκων και στην νεανική ομαδική παραβατική συμπεριφορά τόσο στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό.

Β) Η παρουσίαση απόψεων για την ανθρώπινη συμπεριφορά αλλά και των χαρακτηριστικών αλλαγών της εφηβείας.

Γ) Η παρουσίαση των ατομικών προσεγγίσεων καθώς και των θεωρητικών προσεγγίσεων με έμφαση στους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Δ) Η αναφορά στη σχολική βία και στις μορφές που παίρνει.

Ε) Η παρουσίαση του θεσμικού πλαισίου αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα, καθώς επίσης, και των διεθνών κειμένων για την ανήλικη παραβατικότητα.

Στ) Η αναφορά στις υπηρεσίες που σχετίζονται με τον ανήλικο παραβάτη σχετικά με την αντιμετώπιση, την προστασία και την πρόληψη, καθώς, και στο ρόλο του κοινωνικού λειτουργού στον τομέα της παραβατικότητας.

1.3 Οι κυριότεροι ορισμοί

Ανήλικος

Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα (κεφ. 8^ο, άρθρο 121) με τον όρο “ανήλικοι” εννοούνται αυτοί που διατρέχουν το 8^ο έτος της ηλικίας τους έως το 18^ο έτος συμπληρωμένο. (Σπινέλη, 2007, σ.34).

Εφηβεία

Η εφηβεία είναι “η τελευταία φάση της ανάπτυξης, το τελευταίο στάδιο στην πορεία του ατόμου προς την ωριμότητα”. Είναι μια μεταβατική περίοδος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.(Παρασκευόπουλος, 1985, σ.11).

Αντικοινωνική συμπεριφορά

Ο όρος αντικοινωνική συμπεριφορά περιλαμβάνει τη συμπεριφορά κάθε ατόμου του οποίου οι ενέργειες δεν είναι σύμφωνες με τους κανόνες και τους τύπους, που έχει θέσει η κοινωνία και δεν έχουν άμεση σχέση με τα δεδομένα, που δέχεται και επιδοκιμάζει το ισχύον κάθε φορά σύστημα αξιών. Στον όρο περιλαμβάνεται επίσης και κάθε οπισθοδρομική συμπεριφορά, που αντιτίθεται στην προοδευτική εξέλιξη της κοινωνίας.(Φραντζεσκάκη, 1987, σ.18)

Παραβατική συμπεριφορά

Η συμπεριφορά που παρεκκλίνει από τους κοινωνικούς κανόνες και βλάπτει το κοινωνικό σύνολο χαρακτηρίζεται ως παραβατική. Ο όρος της παραβατικότητας εμπεριέχει τη διάπραξη πράξεων, που εμπίπτουν στα όρια του ποινικού νόμου.

(www.encephalos, Καφασάρη κ.συν, 2008)

Εγκληματικότητα-Έγκλημα

Κατά το Ποινικό Δίκαιο, έγκλημα είναι οποιαδήποτε πράξη που τιμωρείται από το ποινικό νόμο. (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1979, σ.21).

Η εγκληματικότητα, σύμφωνα με τους Βασιλείου και Σταματάκη, αποτελεί μορφή κοινωνικής παθογένειας. Σχετίζεται με την συχνότητα και τη φύση των εγκλημάτων, των πράξεων δηλαδή εκείνων που συνιστούν σοβαρές παραβιάσεις των κοινωνικών κανόνων που αποδέχεται ένα κοινωνικό σύνολο και οι οποίες χαρακτηρίζονται ανεπίτρεπτες. (Βασιλείου, Σταματάκη, 1992, σ.112-113).

Κατά τον Γαλάνη, η εγκληματικότητα καθορίζεται από κοινωνικές διαδικασίες ποινικοποίησης ή αποποινικοποίησης και την εδραίωση στη συνείδηση των μελών της κοινωνίας των κανόνων περί Δικαίου. (Γαλάνη, 1989, σ.232).

Νεανική παραβατικότητα

Η νεανική παραβατικότητα ανηλίκων είναι ένα φαινόμενο σύνθετο με πολλές διαστάσεις: προσωπικές, διαπροσωπικές και κοινωνικές. Παρουσιάζει μια πολυμορφία που δεν μπορεί να περιοριστεί σε καμία ενιαία θεωρία ή μεθοδολογία. (Μπεζέ, 1985, σ.11)

Δίκαιο ανηλίκων

Το δίκαιο ανηλίκων με γενική, ευρεία έννοια είναι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και την προστασία των ανηλίκων αλλά και της κοινωνίας γενικότερα, στο μέτρο που η διατήρηση και η εξέλιξη της συναρτάται με τη διαφύλαξη των νεότερων μελών της. Με αυτή την ευρεία έννοια το δίκαιο ανηλίκων περιλαμβάνει κανόνες τόσο ιδιωτικού όσο και δημοσίου δικαίου. (Σπινέλλη, 1992, σ.19)

Σχολικός εκφοβισμός(bullying)

Με τον όρο σχολικός εκφοβισμός εννοούμε το σύνολο φαινομένων λεκτικής βίας, απειλής, εκβιασμού και κοινωνικού αποκλεισμού καθώς και την κοροϊδία ή διάδοση φημών για ένα παιδί ή ακόμα και τη σεξουαλική παρενόχληση προς αυτό από άλλα, σωματικά και λεκτικά. (www.baby.gr, Κωνσταντινίδου, 2009)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ιστορική αναδρομή

2.1 Εισαγωγικά

Από την πρώιμη ιστορία του ανθρώπινου γένους έως σήμερα, η εξέλιξη του ανθρώπινου κοινωνικού βίου της ανθρωπότητας συνοδεύεται από τη βία. Όσο και αν η κοινωνία καταδικάζει τη βία, οι επιστήμες, θεωρητικές και θετικές, φαίνεται ότι συμφωνούν: η βία είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη φύση, είναι μια εκδήλωση η οποία ανάλογα με τις συνθήκες μπορεί να οξυνθεί ή να αμβλυνθεί. Η βία παρούσα σήμερα σε πολλές κοινωνικές εκδηλώσεις δεν έμεινε έξω από το σχολικό χώρο. (www.imalarisis.gr, Κυπαρίση, 2008)

Εκδηλώσεις βίας στη σχολική κοινότητα, εκφρασμένες με διάφορες μορφές, έχουν παρατηρηθεί από σχετικές έρευνες. Οι μορφές που παίρνει η βία σύμφωνα με αυτές είναι: λεκτική, σωματική, ψυχολογική-συναισθηματική, σεξουαλικός εκφοβισμός, ηλεκτρονικός εκφοβισμός, βανδαλισμός.(Ελευθεροτυπία,2009:36). Θύτες και θύματα προέρχονται από κάθε κοινωνική ομάδα της σχολικής κοινότητας περιλαμβάνοντας και άτομα από τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Συχνά η έκφραση της βίας έχει στόχο το σχολικό κτίριο, τη σχολική περιουσία και τον περιβάλλοντα χώρο. Μέχρι πρόσφατα, τα διάφορα περιστατικά βίας αντιμετωπίζονταν ως μεμονωμένα γεγονότα. Δεν είχαν ληφθεί σαφή μέτρα πρόληψης. Ανάλογα με τη σοβαρότητα διάφορες κυρώσεις επιβάλλονταν είτε από το σχολείο, είτε από τους ιδιώτες-θύματα και ορισμένες φορές από τη δικαιοσύνη. Επειδή το φαινόμενο της βίας στη σχολική κοινότητα συνεχίζει να εμφανίζεται και να απειλεί το κοινωνικό σύνολο, πολλές κυβερνήσεις στην Ευρώπη και την Αμερική έδωσαν έμφαση στην καταγραφή και την ανάλυσή του και προχώρησαν στην ανάπτυξη πολιτικής για τον έλεγχο παρόμοιων εκδηλώσεων στη σχολική κοινότητα.(ο.π)

Μια από τις πολιτικές για την καταστολή της βίας στο σχολικό περιβάλλον αλλά και στην κοινωνία, είναι η συστηματική ανάπτυξη της προαγωγής της ψυχικής και κοινωνικής υγείας στο σχολείο, σε συνεργασία με τους γονείς και την κοινότητα, με ιδιαίτερο στόχο την ανάπτυξη προγραμμάτων για τον έλεγχο της βίας και των κοινωνικών συγκρούσεων. (www.benl.primedu.uoa.gr, 2009)

Η σχολική βία στην Ελλάδα, αν και δεν έχει πάρει τις διαστάσεις που παρατηρούνται στην Αμερική και σε χώρες της Ευρώπης, δεν περιγράφεται στην πραγματική έκτασή της και συχνά δεν αξιολογούνται τα πραγματικά αίτια και οι παράγοντες, όπως είναι: (www.imlarisis.gr., Κυπαρίση, 2008)

- Η έμφυτη επιθετικότητα.
- Η πίεση του σχολείου.
- Η άσχημη οικογενειακή κατάσταση (χωρισμένοι γονείς, έλλειψη ποιοτικού οικογενειακού χρόνου, οικονομικά προβλήματα κ.α).
- Έλλειψη αγωγής διαχείρισης της καθημερινότητας.
- Έλλειψη συνοχής στο σχολείο.

Το θέμα της σχολικής βίας σε πολλά κράτη της Ευρώπης και στην Αμερική είναι πολύ παλαιότερο και συχνά έχει σοβαρές διαστάσεις. Το ζήτημα προβλημάτισε τις κυβερνήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης τη δεκαετία του '90, καθώς οι πολιτικές, οικονομικές και άλλες κοινωνικές αλλαγές που συμβαίνουν στην Ευρώπη τα τελευταία 15 χρόνια και οι μετακινήσεις των πληθυσμών, αναμένεται να δημιουργήσουν αύξηση του φαινομένου. Το 1997 η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέκρινε τη διοργάνωση διακρατικής διάσκεψης με τη συμμετοχή εμπειρογνομόνων, κυβερνητικών εκπροσώπων και εκπαιδευτικών με σκοπό την προώθηση πολιτικών από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πρόληψη της σχολικής βίας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. (ο.π)

Πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν σχεδιάσει εκτενή μέτρα για την πρόληψη της βίας στο σχολείο. Στην Ολλανδία, τη Σουηδία και

τη Γερμανία η κάθε σχολική μονάδα έχει ένα αναπτυγμένο πρόγραμμα για τον έλεγχο της σχολικής βίας. Οι μαθητές έχουν ενεργή συμμετοχή στο πρόγραμμα και σε ορισμένες χώρες τους δίνονται αυξημένες ευθύνες. Για παράδειγμα η Σουηδία εντάσσει το πρόγραμμα πρόληψης της σχολικής βίας στα θέματα ασφάλειας, οδικής συμπεριφοράς, συμπεριφοράς σε σχέση με τα ατυχήματα, στην πρόληψη του αλκοόλ και στα δικαιώματα του παιδιού. (ο.π)

Η σχολική βία δεν αναφέρεται στις πολιτικές της Ελλάδας ως αυτόνομο ζήτημα. Από την πλευρά του Υπουργείου Παιδείας η σχολική βία αντιμετωπίζεται από την ευρύτερη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, χωρίς όμως να αποτελεί ιδιαίτερο στόχο ή να γίνεται ρητή αναφορά στο θέμα. Οι πολιτικές που συμβάλουν στη βελτίωση του σχολικού κλίματος και στην ποιοτική αναβάθμιση της εκπαίδευσης, μπορούν να συμβάλουν και στην πρόληψη της βίας και του κοινωνικού αποκλεισμού. (ο.π)

Τα σύγχρονα παιδιά στον «ανεπτυγμένο» κόσμο- συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας- έχουν στη διάθεσή τους βίαια videogames μέσω των οποίων οι ανήλικοι εθίζονται σε ένα βίαιο-εικονικό κόσμο. Επακόλουθο αυτής της κατάστασης είναι η αποδοχή της χρήσης βίας εκ μέρους των ανηλίκων ως μέσου επίλυσης συγκρούσεων και διαφορών. (Ελευθεροτυπία, 2009:36).

Έχουν κατά καιρούς δημιουργηθεί κινήσεις για τη εξάλειψη ή έστω μείωση αυτών των παιχνιδιών. Η Σουηδία και η Νορβηγία έχουν πετύχει τον εκούσιο περιορισμό της πώλησης πολεμικών παιχνιδιών. Η Μάλτα απαγορεύει την εισαγωγή τους. Η χώρα μας είναι η μόνη που εφάρμοσε για όλα τα παιχνίδια τη μερική απαγόρευση της τηλεοπτικής διαφήμισης, και τέλος, η Αυστραλία έχει θέσει ορισμένους φραγμούς στην εισαγωγή τους. (www.imlarisis.gr., Κυπαρίση, 2008).

2.2 Διαχρονική αντιμετώπιση της παρέκκλισης ανηλίκων.

Όσον αφορά την έννοια της παρέκκλισης ο Parsons υποστηρίζει ότι αυτή συνιστά μια “παρεκτροπή από τα φυσιολογικά πρότυπα, τα οποία έχουν

εδραιωθεί ως συνήθης κουλτούρα και η τάση για παρέκκλιση είναι η διαδικασία συνειδητής πράξης”. (Parsons, 1951, σ.206). Ο Merton αναφέρει ως παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, τη συμπεριφορά η οποία αποκλίνει σημαντικά από τις νόρμες που θεσπίζονται από τους ανθρώπους στο κοινωνικό τους πλαίσιο. Ο Cohen ορίζει ως παρέκκλιση, τη συμπεριφορά που αναφέρεται στην παράβαση των προσδοκιών για το κοινωνικό status και ρόλο, επίσης στη παράβαση κάθε κανόνα, εφόσον αυτή προκαλεί αποδοκιμασία, θυμό ή αγανάκτηση (όπως υποκρισία, απάτη, αδικία, έγκλημα, ανθρωποκτονία, ατιμία, προδοσία, διαφθορά, διαστροφή και αμαρτία). (Thio, 2003, σ.26). Ο Matza ορίζει την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ως ένα παραστράτημα από ένα μονοπάτι ή κανόνα, χωρίς να σκιαγραφεί το μονοπάτι. Σε αρκετές βιβλιογραφίες απαντάται και ο όρος αποκλίνουσα συμπεριφορά. Οι έννοιες παρεκκλίνουσα και αποκλίνουσα συμπεριφορά είναι σχεδόν ταυτόσημες ως προς το περιεχόμενο. Η Πιτσελά κάνει αναφορά στην κοινωνικά παρεκκλίνουσα ή αποκλίνουσα συμπεριφορά υποστηρίζοντας ότι είναι έννοιες με αόριστο γένος, στις οποίες υπάγονται και οι πιο βαριές από άποψη έννομων αγαθών εγκληματικές συμπεριφορές.(www.cecl2.gr, Πανούσης, 2008)

Τα πρότυπα τα οποία ακολουθήθηκαν στο δίκαιο ανηλίκων, κατά καιρούς, από τις αντίστοιχες νομοθεσίες ήταν το τιμωρητικό, το προνοιακό και το δικαιοκτικό. Στο τιμωρητικό πρότυπο η γενικότερη σκέψη ήταν ότι δεν είχαν δικαιώματα οι κρατούμενοι. Σύμφωνα με το πρότυπο, ο κρατούμενος θα πρέπει να αδρανοποιηθεί ως προς τους κινδύνους που δημιουργούσε στην κοινωνία και στους συνανθρώπους του και παράλληλα να τιμωρηθεί για το έγκλημα που διέπραξε. Έτσι, τα μέτρα της απομόνωσης, της απαγόρευσης επικοινωνίας, της καταναγκαστικής εργασίας και της αυστηρής τιμωρίας ως μέρους έκτισης της ποινής προσέδιδαν στο τιμωρητικό πρότυπο τα βασικά χαρακτηριστικά.(ο.π)

Γύρω στο 1840 ιδρύονται ειδικά σχολεία αναμόρφωσης και αγροτικές αποικίες για ανήλικους εγκληματίες στη Μ. Βρετανία και στη Γαλλία, με προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και ηθικοθρησκευτικής αγωγής, ενώ

αργότερα διαδίδονται στις Ην. Πολιτείες της Αμερικής τα αναμορφωτικά σχολεία (reformatory system) και τα δικαστήρια ανηλίκων (juvenile courts). Επίσης, καθιερώνεται απλουστευμένη διαδικασία για εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν κάθε ανήλικο που παραβίασε κάποιο νόμο. (Κουράκης, 2004, σ.226-228, 243)

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο η μεταχείριση των ανηλίκων αρχίζει να στρέφεται προς την κατεύθυνση του "προνοιακού προτύπου", με κύριο άξονα την χωρίς τιμωρητικό χαρακτήρα παροχή ηθικής διαπαιδαγώγησης και προστασίας από την Πολιτεία προς ανήλικους "εγκληματίες" και ανήλικους ευρισκόμενους σε "προπαραβατικό στάδιο". (ο.π)

Η τάση του προνοιακού προτύπου (welfare-oriented model) αρχίζει να διαφαίνεται στα πρώιμα νομοθετικά κείμενα. Τα κύρια χαρακτηριστικά είναι: Πρώτον, η αντίληψη ότι η Πολιτεία νομιμοποιείται να παρεμβαίνει με (ημι) ποινικές διαδικασίες προνοιακού χαρακτήρα για μορφές συμπεριφορές που δεν συνιστούν εγκληματική πράξη, όμως μπορούν να θεωρηθούν προθάλαμος του εγκλήματος. Δεύτερον, η παροχή προς το αρμόδιο όργανο του νόμου ευρείας διακριτικής εξουσίας. Την πληρέστερη μορφή του πήρε το 1945 με το γαλλικό διάταγμα. Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ότι δεν ενδιαφέρεται για την παράνομη συμπεριφορά τόσο, όσο για την ίδια την προσωπικότητα του ανηλίκου και τις δυνατότητες βελτίωσής της.(ο.π)

Το δικαιοκτικό πρότυπο (justice model) επικεντρώνεται στην παράβαση του ανηλίκου. Κύριος στόχος, είναι η επανένταξη του ανηλίκου σε μια κοινωνία που σέβεται τα δικαιώματά του ως πολίτης. (ο.π).

Η ποινική μεταχείριση των ανηλίκων κατά τον 19^ο αιώνα και αργότερα, έως τον 20^ο αιώνα (στην Ελλάδα έως το 1950), έθετε ως προϋπόθεση για να τιμωρηθεί ένας ανήλικος ηλικίας 10-14 ετών την παραβίαση του ποινικού νόμου "μετά διακρίσεως": εξεταζόταν δηλαδή απλώς το κατά πόσον ο ανήλικος αυτός είχε τελέσει την αξιόποινη πράξη έχοντας – ή όχι- την πνευματική ικανότητα να αντιληφθεί τον άδικο χαρακτήρα αυτής της πράξης

και να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψή του. Και εάν δεν είχε την πνευματική ικανότητα, επιστρεφόταν στους γονείς του ή εγκλειόταν σε κάποιο "επανορθωτικό κατάστημα". Σε περίπτωση όμως που θεωρείτο ότι διέθετε ικανότητα αντίληψης και συμμόρφωσης, τότε εγκλειόταν στις φυλακές ανηλίκων, έχοντας να εκτίσει ποινή παρόμοια εκείνης ενός ενήλικα, αλλά μειωμένη απλώς ως προς τη διάρκειά της. Μάλιστα, οριζόταν ρητά ότι μετά τα 10 έτη τους, κατά περίπτωση, αλλά οπωσδήποτε μετά τα 14 έτη τους, όσοι ανήλικοι παραβίαζαν την ποινική νομοθεσία εγκλείονταν στη φυλακή και, παρά τις αντίθετες νομοθετικές ρυθμίσεις, χωρίς καν να διαχωρίζονται, αρχικά τουλάχιστον, από τους άλλους (ενήλικες) κρατούμενους, και χωρίς να τυγχάνουν κάποιας σχολικής εκπαίδευσης. Η κράτηση -υποδίκων ή κατάδικων- σε φυλακές για ενήλικες και μάλιστα κατά συγχρωτισμό με αυτούς, χωρίς κάποιους στοιχειώδεις όρους υποφερτής διαβίωσης, αποτελούσε τον κανόνα για την Ελλάδα ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Κατά την ίδια περίοδο, τέλη 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου}, άρχισε να αναπτύσσεται με συστηματικό τρόπο η μελέτη της προσωπικότητας του ανηλίκου. Έτσι, λοιπόν, τα πορίσματα της ψυχολογίας έθεσαν τη βάση για την πλήρη ανατροπή του έως τότε ισχύοντος τιμωρητικού πλαισίου αντιμετώπισης των ανηλίκων δραστών και βοήθησε στη μετεξέλιξη του προς μια περισσότερο "προνοιακή" αλλά και ισόρροπα "δικαιϊκή" κατεύθυνση. (Κουράκης, 2004, σ.7-8).

Το 19^ο αιώνα στην Ευρώπη η φτώχεια θεωρείται παράγοντας της παραβατικότητας. Ο Gillis σημειώνει ότι το 1880 η νεανική παραβατικότητα αποδιδόταν στα παιδιά των φτωχών. Στις αρχές όμως του 20^{ου} αιώνα, οι νέοι όλων των κοινωνικών τάξεων εκφράζονται μέσα από κάποια κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των οποίων και η εγκληματική ροπή. Σύμφωνα λοιπόν με τον Gillis, ένα στάδιο ζωής, η εφηβεία, αντικατέστησε μια θέση στην κοινωνία, την κοινωνική τάξη, ως αιτία αντικοινωνικής συμπεριφοράς. (Μπενβενίτσε, 1994, σ.16-18)

Το 1862, ο Κωστής στη μελέτη του για τις φυλακές έγραφε ότι τα περισσότερα εγκλήματα γίνονται από εκείνους που δεν έχουν συναίσθηση της πράξης τους διότι το λογικό τους δεν ελέγχει τις παρορμήσεις τους. Το 1895, ο Φραγκούδης στρέφεται προς τους κοινωνικούς παράγοντες του εγκλήματος, επίκεντρο όμως της ερμηνείας παραμένει η ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Επίσης, θεωρεί την πολιτική και κοινωνική κατάσταση γενεσιουργά αίτια και υπογραμμίζει τις εντάσεις που δημιουργούνται εξαιτίας της οπλοφορίας, των πολιτικών παθών, της έλλειψης χριστιανικής και οικογενειακής αγωγής, της πλημμελούς παιδείας και της «βραδείας και αδίκου» Δικαιοσύνης και επισημαίνει ότι οι ίδιες οι φυλακές λειτουργούν ως «πανεπιστήμια της εγκληματικότητας». Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα φθάνουν οι θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες η εγκληματικότητα μεταβιβάζεται κληρονομικά. Αυτήν την άποψη εκφράζει το 1893 ο Δρακούλης προτείνοντας ωστόσο και θεραπεία (ο.π).

Στις αρχές του αιώνα μας, ο Πεταλάς (1906, σ.25) υπογραμμίζει ότι ο νομοθέτης που θα οργανώσει την εκτέλεση της ποινής φυλακίσεως θα πρέπει να λάβει υπόψη του τους «ανθρωπολογικούς ή βιολογικούς» παράγοντες του εγκλήματος: την ηλικία, το φύλο, την κληρονομικότητα, τον οργανισμό, τα ένστικτα. Ο Σκουζές (1875, σ.86) παρουσιάζεται ως εκφραστής μιας διαφωτιστικής τάσης και θεωρεί υποχρέωση των γονέων να εκπαιδεύουν και να ανατρέφουν τα παιδιά τους με σκοπό την αποφυγή της εγκληματικότητας. Ο Μακρής (1886, σ.22-23) θεωρεί τις παραχωρούμενες χάρες και την ατιμωρησία ως αιτία των υποτροπών «αυτή είναι η καταρτίζουσα το δηλητήριο, όπερ τοσούτον ταχέως προβαίνει, καταστρέφον την κοινωνίαν μας». Ο Πεταλάς μιλά για τα εγκαταλελειμμένα παιδιά τα γειτνιάζοντα προς το έγκλημα, και προτείνει να γίνουν αντικείμενο νομοθετικής μέριμνας για λόγους προληπτικής δικαιοσύνης αλλά και για λόγους φιλανθρωπίας (Πεταλάς, 1906, σ.82).

Οι νέες τάσεις στο Δίκαιο ανηλίκων και πιο συγκεκριμένα ο συγκερασμός του “προνοιακού” με το “δικαιικό” πρότυπο αποτυπώνονται στα

σημαντικότερα διακρατικά κείμενα των τελευταίων αιτών για τους ανήλικους παραβάτες, δηλαδή α) στους Ελάχιστους ή Στοιχειώδεις Κανόνες για την απονομή της δικαιοσύνης σε ανήλικους του ΟΗΕ 1985 (Κανόνες του Πεκίνου ή The Beijing Rules), β) στη Διεθνή Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, γ) στη Σύσταση της επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική παραβατικότητα, δ) στη Σύσταση της επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για νέους τρόπους μεταχείρισης της νεανικής παραβατικότητας και για το ρόλο της δικαιοσύνης των ανηλίκων, ε) Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων (κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ, 1990). (Κουράκης, 2004, σ.5).

2.3 Νεανική ομαδική παραβατική συμπεριφορά

Τα πρώτα δείγματα ομαδικής νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς εμφανίστηκαν στην Αγγλία το 1949 με το κίνημα των teddy-boys, που δεν άργησε να εξαπλωθεί σε πολλές χώρες. Τα παιδιά αυτά κατηγορούνταν για επιθέσεις εναντίον μεμονωμένων ατόμων, για ληστείες, για κλοπές, για βιασμούς και εμπρησμούς. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των teddy-boys ήταν το νεαρό της ηλικίας (14-20), η εξωτερική εμφάνιση (δερμάτινο σακάκι και μπλου τζιν) και το φύλο των μελών τους (δεν συμμετείχαν ποτέ γυναίκες). Οι θορυβώδεις και επιδεικτικές εκδηλώσεις τους ενάντια στα κοινωνικά στερεότυπα συμπεριφοράς και διαβίωσης, κατέληξαν σε μια ιδιόμορφη εγκληματική συμπεριφορά ιδιαίτερα ενοχλητική για την κοινωνία, και ας μην κατείχε πρωτεύουσα θέση από ποινικής πλευράς. (Πετρονικολού κ.συν, 1993, σ.15-16: Καλοκαιρινός κ.συν, 2007, σ.11-12)

Ο τεντιμποϊσμός έκανε την εμφάνιση του στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1950 με ήπια μορφή. Η έντονη ανησυχία όμως του κοινωνικού συνόλου οδήγησε την πολιτεία να προχωρήσει το 1959 στη θέσπιση του Ν.Δ. 4000, το οποίο αποδείχθηκε αδύναμο να καταστείλει τις εγκληματικές πράξεις. (ο.π)

Σοβαρή έκφανση της εγκληματικότητας είναι η ύπαρξη συμμοριών στην Αμερική και την Ευρώπη. Οι συμμορίες αυτές χωρίζονται σε δύο τμήματα, στο "τμήμα των μικρών", στο οποίο ανήκουν ανήλικοι μέχρι 14 ετών και στο "τμήμα των μεγάλων", στο οποίο τα μέλη είναι ηλικίας 15-20 ετών. Στη Γαλλία η νεανική εγκληματικότητα εκδηλώθηκε με το κίνημα "Blousson – noir" ή "μελανοχιτώνων". Χαρακτηριστικό τους ήταν ότι φορούσαν ιδιόρρυθμη στολή και ήταν οργανωμένοι σε ομάδες όπως οι συμμορίες των "μεγάλων". Στη Σουηδία οι νεαροί εγκληματίες ονομάστηκαν "rag gare" και στον ελεύθερο χρόνο τους έτρεχαν με παλιά αυτοκίνητα ή τρομοκρατούσαν οικογένειες ακόμα και ολόκληρες κοινότητες, στη Γερμανία ονομάστηκαν "halbstacrken", στη Ρωσία "stilyagi", στην Ιταλία "vitelloni", στην Αυστραλία "bodjies", και στη Ιαπωνία "va kusa". (ο.π)

Στη δεκαετία του 1960 στην Αγγλία εμφανίστηκε ένα κίνημα τελείως διαφορετικό από τα άλλα, το κίνημα των "hippies". Τα ονομαζόμενα "παιδιά των λουλουδιών" πίστευαν πως η απελευθέρωση του ατόμου θα επέλθει αν υπάρξει απελευθέρωση της κοινωνίας. Απέρριπταν την πολιτική ως μέσο κοινωνικής παρέμβασης και στην ιδεολογία τους υπήρχαν έντονα στοιχεία ειρήνης. Αναζητούσαν ένα καλύτερο κόσμο μέσω της φυγής τους από την πραγματικότητα, την οποία πετύχαιναν κάνοντας χρήση ναρκωτικών ουσιών. (ο.π)

Το κίνημα των "punks" (κίνημα του αλήτη) έκανε την εμφάνισή του στην Αγγλία στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Ήταν άμεσα συνδεδεμένο με ένα ιδιαίτερο είδος μουσικής και δεν παρουσίασε τυπική εγκληματικότητα. Έγινε γνωστό χάρη στον αυτοσαρκασμό του, την απελπισία των στίχων, τη φιλοσοφία του εξευτελισμού και το εκκεντρικό χτένισμα και στυλ. (ο.π)

Ο χουλιγκανισμός ονομάστηκε έτσι από τον όρο "hooliganism" που χρησιμοποιείται από τη δεκαετία του 1890 για να χαρακτηρίσει τη συμπεριφορά συμμοριών των δρόμων. (www.el.wikipedia.org., Βικιπαίδεια, 2009)

Στην ήπειρο της Αμερικής έχουν καταγραφεί φαινόμενα χουλιγκανισμού από το 1964. Εκείνη τη χρονιά στο Περού σκοτώθηκαν περισσότεροι από 300 άτομα και τραυματίστηκαν 500 σε έναν αγώνα προκριματικό για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Τόκιο. Στη δεκαετία του 1970 καταγράφονται φαινόμενα χουλιγκανισμού και στην υπόλοιπη Ευρώπη πέραν και της Αγγλίας. (ο.π)

Ο χουλιγκανισμός εμφανίστηκε στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '80 και σε σύντομο χρονικό διάστημα είχε ραγδαία εξελιχθεί σε ανησυχητικό κοινωνικό φαινόμενο. Παρατηρήθηκε κυρίως ανάμεσα σε οπαδούς των μεγάλων ομάδων της Αττικής και της Θεσσαλονίκης, όμως περιστασιακά και αποσπασματικά παρατηρήθηκε και σε οπαδούς πολλών ομάδων της Ελλάδας, ακόμη και σε διοργανώσεις τοπικού και ερασιτεχνικού επιπέδου. (ο.π)

Την δεκαετία του '90 μεταφέρθηκε και στο μπάσκετ, από τους ίδιους οπαδούς που στήριζαν τα ποδοσφαιρικά σωματεία. Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί ύφεση στα περιστατικά, παρά το αξιοσημείωτο συμβάν της 29^{ης} Μαρτίου 2007 όπου σε συμπλοκή χούλιγκανς του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού υπήρξε ένας νεκρός οπαδός. Μάλιστα, σε έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Ελλάδα είναι τελευταία στη κατάταξη των ευρωπαϊκών χωρών που αντιμετωπίζουν πρόβλημα χουλιγκανισμού. (ο.π)

Οι περισσότερες πηγές συμφωνούν ότι οι μεγάλες συμμορίες που δραστηριοποιούνται σήμερα στη Λατινική Αμερική ξεκίνησαν από τις ΗΠΑ ή είναι αντίγραφα συμμοριών των ΗΠΑ. Οι αναγνώστες γνωρίζουν τις συμμορίες της λευκής υπεροχής όπως η Aryan Brotherhood (Άρια Αδελφότητα) και οι Hell's Angels (Άγγελοι της Κόλασης). Υπάρχουν επίσης συμμορίες μαύρων όπως οι Crips, οι Bloods και οι Black Muslims (Μαύροι Μουσουλμάνοι – που, αν και επισήμως είναι θρησκεία, λειτουργεί σαν συμμορία στις περισσότερες αμερικανικές φυλακές). Μία από τις παλαιότερες λατινοαμερικανικής καταγωγής συμμορίες είναι η Μεξικανική Μαφία, που συστάθηκε στο αναμορφωτήριο του Τρέισι, στην Καλιφόρνια, τη δεκαετία του 1950. Αρχικά αποτελείτο από «αδέρφια» που ζούσαν νότια του Μπέικερσφιλντ. Στη συνέχεια

έγινε η πιο ισχυρή συμμορία στο σωφρονιστικό σύστημα και τελικά άρχισε να στρατολογεί μέλη από τις γειτονιές του Ανατολικού Λος Άντζελες και από όλες τις Νοτιοδυτικές ΗΠΑ. (www.monthlyreview.gr , Χόγκαν, 2008)

Στην Ελλάδα τα πρώτα κρούσματα επιθέσεων από συμμορίες ανηλίκων παρουσιάστηκαν λίγα χρόνια πριν και σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις δεν εμφανίζονται στις ίδιες αναλογίες με άλλα κράτη της Δύσης. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι μπορούμε να εφησυχάζουμε. Οι ομάδες που σήμερα δραστηριοποιούνται περισσότερο σε επίπεδο παρέας και λιγότερο σε αυστηρά οργανωμένα πλαίσια πρέπει να γίνουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης και προσοχής, ώστε να μην αποτελέσουν στο μέλλον συμμορίες ανηλίκων και μετέπειτα ενήλικων εγκληματιών. Έρευνα που διεξήχθη κατά τη χρονική περίοδο 10-25 Ιανουαρίου 1998 σε πέντε λύκεια της Αθήνας αποτυπώνει μια εικόνα της πραγματικότητας που δείχνει ότι το πρόβλημα των συμμοριών ανηλίκων είναι υπαρκτό, αν και η δραστηριότητά τους αναπτύσσεται περισσότερο στο πλαίσιο της παρέας και όχι τόσο της οργανωμένης ομάδας με περιχαράκωση ιεραρχίας και συντονισμένης δράσης. Σύμφωνα με την έρευνα, το 7% του συνολικού δείγματος ανήκει σε συμμορία ενώ το 16,6% έχει προβεί σε παραβατικές πράξεις, κυρίως συλλογικά αλλά όχι οργανωμένα.(ο.π)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Εφηβεία

3.1 Απόψεις για το έμφυτο της ανθρώπινης συμπεριφοράς

3.1.1 Η προσέγγιση των γενετιστών

Υπέρ της ιδέας ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας σχετίζεται άμεσα με το κληρονομικό/ βιολογικό υπόστρωμα ενός ανθρώπου και έχει σαφώς προκαθορισμένο πλαίσιο ανάπτυξης τάσσονται οι λεγόμενοι *“γενετιστές”*, με αρχικό εκπρόσωπο τον αμερικανό ψυχολόγο Γκέσελ. Υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη του ανθρώπου ήδη από τη γέννηση του και έως το 16^ο έτος της ηλικίας του, οπότε ολοκληρώνονται οι αλλαγές της κυρίως εφηβείας, διέρχεται από ορισμένα *στάδια συμπεριφοράς*. Και ότι τα στάδια αυτά μπορούν να προβλεφθούν ως προς τη διαδοχική τους εμφάνιση, καθώς συμπίπτουν έως ένα βαθμό με αντίστοιχες ηλικίες του μέσου φυσιολογικού ανθρώπου. Επομένως, η ανάπτυξη, κατά την άποψη αυτή, που παραπέμπει στη φυσιοκρατική θεώρηση του Rousseau, προσδιορίζεται από έμφυτους διακανονιστικούς μηχανισμούς και προχωρεί σχεδόν *“μηχανιστικά”*, με εκ των προτέρων προγραμματισμένες αλλαγές μέσα στο άτομο, αλλαγές οι οποίες καλύπτουν όλους τους βασικούς τομείς δραστηριότητας του ανθρώπου: τον βιοσωματικό, τον νοητικό, τον γλωσσικό, τον ψυχοκοινωνικό και τον ηθικοκοινωνικό τομέα. Αντίθετα, το περιβάλλον θεωρείται ότι απλώς ενεργοποιεί αυτές τις τυπικές μορφές συμπεριφοράς και ότι συμβάλλει μόνο στην ένταση και στην έκταση της εκδήλωσης τους (Paralia κ. συν, 2001, σ.28).

Το παιδί, π.χ. των 3 ετών αλλά και ο έφηβος των 13 ετών θα εμφανίσουν ούτως ή άλλως σ’ αυτές τις ηλικίες έντονο αρνητισμό, διάθεση ανυπακοής, τάση για αυτονομία και εκρήξεις θυμού, πράγμα το οποίο, κατά την άποψη

αυτή, είναι απολύτως φυσιολογικό και αναμενόμενο ως τυπική μορφή συμπεριφοράς των εν λόγω ηλικιών. Οι όποιες επιδράσεις ή αντιδράσεις του *περιβάλλοντος* ενδέχεται να αμβλύνουν κάπως αυτόν τον αρνητισμό και να τον καταστήσουν πιο "ευχειραγώγητο" ή αντίθετα να τον οξύνουν, περαιτέρω, δε, να μειώσουν τη χρονική του διάρκεια ή λόγω αφυχολόγητων χειρισμών να την επιμηκύνουν εν είδει φαύλου κύκλου, όχι όμως και να εξαλείψουν τελείως τον αρνητισμό ή να τον καταπνίξουν. Εξάλλου, ο τρόπος εκδήλωσης αυτού του αρνητισμού επηρεάζεται και από τις λεγόμενες *διατομικές διαφορές* ιδιοσυστασίας, χαρακτήρα και γενικότερης προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου, χωρίς όμως και πάλι οι διαφορές αυτές να διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο ως προς το εάν θα εμφανιστεί πράγματι σε κάποια ηλικία η αναμενόμενη τυπική συμπεριφορά του αρνητισμού. (ο.π)

Ορισμένοι σημαντικοί επιστήμονες προχώρησαν στη διατύπωση και επιμέρους αναπτυξιακών θεωριών κάτω από διάφορες οπτικές γωνίες, διευρύνοντας έτσι ακόμη περισσότερο τους ορίζοντες της εξελικτικής ψυχολογίας. Θα πρέπει, πάντως, να ομολογηθεί ότι οι αναπτυξιακές αυτές προσεγγίσεις βασίζονται πρωτίστως στον δυτικό τρόπο ζωής και δεν συσχετίζονται ικανοποιητικά με τις εκάστοτε πολιτιστικές συνθήκες και κοινωνικές συνιστώσες που επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής, όπως είναι η κοινωνική τάξη, το φύλο και η εθνότητα (Μακρυνιώτη, 2003, σ.24 - 47)

3.1.2 Φρόυντ και ψυχοσεξουαλικά στάδια

Έτσι, ο Φρόυντ (Freud, 1856 – 1939), ιδρυτής και κορυφαίος εκπρόσωπος της ψυχαναλυτικής σχολής, υποστήριξε ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας συντελείται με βάση τα βιώματα του ανθρώπου ιδίως κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής του. Και ότι η διαμόρφωση αυτή είναι τόσο πιο ολοκληρωμένη, όσο περισσότερο ο άνθρωπος, μέσω του ρυθμιστικού (συνειδητού ή υποσυνειδήτου) τμήματος των ψυχικών λειτουργιών (ego, δηλ.

‘‘εγώ’’), επιτυγχάνει να ισοροπήσει ανάμεσα αφενός στις εσωτερικές του ασυνείδητες ενορμήσεις (id, δηλ. ‘‘εκείνο’’) και αφετέρου στους κανόνες συμπεριφοράς οι οποίοι του επιβάλλονται από την κοινωνία και διαπλάθουν τη συνείδηση του (superego, δηλ. ‘‘υπερεγώ’’) (Freud, 1977,σ.78). Αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στη σεξουαλική ορμή του ανθρώπου για ηδονή (libido), ο Freud υποστήριξε αντίστοιχα ότι η *ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη* του ανθρώπου διέρχεται αναπότρεπτα από ορισμένα στάδια. Αυτά σχετίζονται εν πρώτοις με την περιοχή του σώματος όπου η ορμή για ηδονή βρίσκει ικανοποίηση κάθε φορά, ανάλογα με την ηλικία. Επίσης, τα εν λόγω στάδια σχετίζονται και με τα πρόσωπα τα οποία επιδρούν εκάστοτε καταλυτικά, ανάλογα και πάλι με την ηλικία, στη ζωή του παιδιού και του εφήβου. Έτσι, λαμβάνοντας και πάλι ως βάση το παράδειγμα του παιδιού των 3 ετών, στη διάρκεια του λεγόμενου *φαλλικού σταδίου* (3 έως 6 ετών), το παιδί, κατά τον Freud, συνειδητοποιεί τις διαφορές ανάμεσα στα γεννητικά όργανα μεταξύ των δύο φύλων, νοιώθει ευχαρίστηση ασχολούμενο με τα όργανα αυτά και αρχίζει, σταδιακά, να προσκολλάται στον γονέα του αντίθετου φύλου, θεωρώντας ως αντίζηλο τον άλλο γονέα (συμπλέγματα οιδιπόδειο και Ηλέκτρας, αντίστοιχα, για το αγόρι και το κορίτσι) (Κολαΐτη, 2003,σ.7 - 9)

Γενικότερα, διακρίνει ο Freud εξέλιξη ενός ανηλικού πέντε αναπτυξιακά *ψυχοσεξουαλικά στάδια* αντίστοιχα προς την περιοχή του σώματος που αποτελεί, κάθε φορά, το επίκεντρο της ευχαρίστησης για τον ανήλικο (κατά τον Freud πρόκειται για τις εκάστοτε ερωτογενείς ζώνες):

- Το στοματικό στάδιο (γέννηση έως 12 – 18 μήνες),
- Το πρωκτικό στάδιο (12 – 18 μήνες έως 3^ο έτος),
- Το φαλλικό στάδιο (3^ο έως και 6^ο έτος),
- Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (6^ο έως 12^ο έτος), και
- Το στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας (12^ο έως 17^ο έτος). (ο.π)

Βασική άποψη του Freud είναι ότι η ελλιπής ή η υπερβολική κάλυψη αναγκών του παιδιού σε κάθε στάδιο ενδέχεται να του διαμορφώσει μια αποκλίνουσα

συμπεριφορά (π.χ. καυστική ειρωνεία, βουλιμία κ.λ.π.) και ότι πολλές μορφές παθολογικής συμπεριφοράς των ενηλίκων έχουν το υπόβαθρο τους στα αρχικά ``τραυματικά`` βιώματα του ατόμου μέσα στην οικογένεια. (ο.π)

3.1.3 Έρικσον και αναπτυξιακές κρίσεις

Εξάλλου, Έρικσον (Erikson, 1902-1994), έχοντας ως αφετηρία την ψυχανάλυση, υπογράμμισε την παράλληλη σημασία των κοινωνικών επιδράσεων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Εστίασε, έτσι, την προσοχή του στις διάφορες *αναπτυξιακές κρίσεις* που εμφανίζονται στη συνολική ζωή του ανθρώπου κατά τα διάφορα στάδια διαμόρφωσης της προσωπικότητας του (ακόμη και στη γεροντική ηλικία). Η επιτυχής επίλυση αυτών των κρίσεων εξαρτάται από το εκάστοτε είδος αλληλεπίδρασης του Εγώ με το κοινωνικό περιβάλλον στη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου (άρα, η προσωπικότητα δεν διαμορφώνεται μόνον από τις επιδράσεις των πέντε πρώτων ετών, ούτε μόνο από τα βιώματα στην οικογένεια). Έτσι, π.χ. στην αντίστοιχη προς το φαλλικό στάδιο ηλικία μεταξύ 3^{ου} και 6^{ου} έτους το παιδί αναπτύσσει, κατά τον Erikson, δραστηριότητες που είναι πλέον αποτέλεσμα των δικών του πρωτοβουλιών και όχι απλή αντίδραση σε ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Εάν, το παιδί αισθανθεί ότι οι γονείς του και τα άλλα πρόσωπα του περιβάλλοντος του βλέπουν θετικά αυτές τις δραστηριότητες του, θα επιλύσει με επιτυχία την αναπτυξιακή κρίση αυτής της ηλικίας, καλλιεργώντας την ικανότητα για λήψη πρωτοβουλιών. Εάν αντίθετα, οι γονείς φανούν ότι αντιμετωπίζουν τις δραστηριότητες αυτές αρνητικά και ότι τις αποδοκιμάζουν, το παιδί θα αναπτύξει αισθήματα ενοχής. Στο πλαίσιο αυτών των σκέψεων ο Erikson διακρίνει τα ακόλουθα ζεύγη στο εκκρεμές των αναπτυξιακών κρίσεων: (Κουτρομπάκη, 1990, σ.259 - 288)

- Βασική Εμπιστοσύνη # Βασική Δυσπιστία (γέννηση – 1 ½ ηλικίας),
- Αυτονομία # Ντροπή και Αυτοαμφισβήτηση (1 ½ έως 3^ο έτος),
- Πρωτοβουλία # Ενοχή (3^ο έως 6^ο έτος),
- Εργατικότητα # Κατωτερότητα (6^ο – 12^ο έτος),

- Ταυτότητα # Σύγχυση ρόλων (12^ο – 20^ο έτος),
- Οικειότητα # Απομόνωση (νεαρή ηλικία),
- Πανανθρώπινο Ενδιαφέρον # Στασιμότητα (μέση ώριμη ηλικία),
- Καταξίωση # Απόγνωση (ύστερη ώριμη ηλικία) . (ο.π)

Κατ' ουσίαν, το πρώτο μέρος κάθε ζεύγους αποτελεί ένα στόχο και μία ανάγκη, διαφορετικούς κάθε φορά αναλόγως της ηλικίας, που πρέπει να ικανοποιηθούν, όχι όμως με αποκλεισμό αλλά με εξισορρόπηση του δεύτερου μέρους του ζεύγους, το οποίο θεωρείται επίσης σημαντικό (όχι όμως και πρωτεύον) ως στοιχείο της προσωπικότητας. Χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι τα ψυχοκοινωνικά, όπως ονομάζονται, αναπτυξιακά στάδια του Erikson εμπεριέχουν στοιχεία τόσο από τη διδασκαλία του Freud, όσο και από κοινωνιολογικές προσεγγίσεις μεταγενέστερων εκπροσώπων της ψυχαναλυτικής σχολής. (ο. π)

3.1.4 Πιαζέ και ψυχολογία της νοημοσύνης

Τέλος, σημαντική είναι η συμβολή στη θεματική που μας απασχολεί του Ελβετού βιολόγου και ψυχολόγου Πιαζέ (Piaget, 1896 – 1980). Ο Piaget προσέγγισε το ζήτημα των αναπτυξιακών σταδίων κάτω από το πρίσμα των γνωστικών μηχανισμών, δηλ. των μηχανισμών εκείνων με τους οποίους το παιδί, ανάλογα με την ηλικία του, αποκτά γνώση των προσώπων και των πραγμάτων γύρω του, μαθαίνει να σκέπτεται και να επιλύει τα προβλήματα του. Με βασική μέθοδο την άμεση παρατήρηση και την ατομική συνέντευξη, ο Piaget θεώρησε ότι η πορεία την οποία ακολουθεί η ανάπτυξη των νοητικών δομών (των λεγόμενων ‘‘γνωστικών σχημάτων’’) και των εν γένει ψυχοπνευματικών διεργασιών του παιδιού και του εφήβου διέρχεται από τα εξής στάδια: (Piaget, 1969, σ.4)

- Αισθητηριοκινητική περίοδος (γέννηση έως 2^ο έτος),
- Προσυλλογιστική περίοδος (2^ο έως 6^ο έτος),
- Περίοδος της συγκεκριμένης σκέψης (6^ο έως 11^ο έτος) και

- Περίοδος της αφαιρετικής σκέψης (11^ο έως περίπου 15^ο έτος),

Ειδικότερα, ο Piaget πιστεύει ότι κατά την περίοδο μεταξύ 3^{ου} και 6^{ου} έτους, το παιδί αρχίζει να αναπαριστά τον εξωτερικό του κόσμο με εσωτερικές εικόνες ανεξάρτητες από τον τόπο και τον χρόνο επέλευσης ενός γεγονότος. Μπορεί, έτσι, ακόμη και να ανακαλεί στη μνήμη του αυτές τις εικόνες ή και να τις συσχετίζει μεταξύ τους, χωρίς πάντως να έχει ακόμη την ικανότητα να σκέπτεται επαγωγικά ή να ερμηνεύει τον κόσμο από τη σκοπιά των άλλων (συνδέει απλώς αυθαίρετα το μερικό με το μερικό, βλέποντας παντού να υπάρχουν αιτιώδεις σχέσεις ενώ συνάμα αντιλαμβάνεται τα φαινόμενα μόνο με βάση τη δική του προσωπική σκοπιά). (ο. π)

Πρέπει ωστόσο, να σημειωθεί ότι οι νεότεροι εκπρόσωποι της σχολής του Piaget, όπως π.χ. ο Case, αμφισβητούν το μονοδιάστατο μοντέλο των προκαθορισμένων σταδίων και αποδίδουν σημασία στην ανάπτυξη επιμέρους συλλογιστικών δομών, από τα απλούστερα προς τα συνθετότερα π.χ. από την αναγνώριση του σχήματος των αντικειμένων στην κατανόηση, αργότερα, της έννοιας της προοπτικής (Ganley κ συν. 2000, σ.166, Papalia, 2001, σ.39 - 40).

3.1.5 Κόλμπεργκ και ηθικοκοινωνική ανάπτυξη

Τις απόψεις του Piaget για την ανάπτυξη της ηθικότητας έχει τελευταία διευρύνει και περισσότερο διαφοροποιήσει ο Αμερικανός ψυχολόγος Kohlberg. Ο Kohlberg επινόησε μια σειρά από ιστορίες με «**ηθικά διλήμματα**». Τις ιστορίες αυτές τις έδινε σε παιδιά διαφόρων ηλικιών και τους ζητούσε να διατυπώσουν απόψεις για την ορθότερη λύση που έπρεπε κατά τη γνώμη τους να δοθεί στο δίλημμα. (Παρασκευόπουλος, 1985)

Ο Kohlberg έχει εντοπίσει περί τα 32 διαφορετικά ηθικά θέματα – διλήμματα, όπως π.χ. η αξία της ανθρώπινης ζωής, η υπακοή στους νόμους, η τήρηση των υποσχέσεων, η εκτέλεση του καθήκοντος, ο σεβασμός της ξένης ιδιοκτησίας κ.τ.λ. Κάθε ιστορία έχει σχεδιαστεί να περιέχει ένα ή περισσότερα από τα ηθικά αυτά θέματα (ο. π)

Με βάση τις λύσεις που δίνουν τα παιδιά στα διάφορα διλήμματα και τους λόγους που προβάλλουν για να τις δικαιολογήσουν, ο Kohlberg καθόρισε **τρία επίπεδα** ηθικότητας με **δύο επιμέρους στάδια το καθένα** έχοντας ως κύριο κριτήριο το κατά πόσον ο άνθρωπος αντιμετωπίζει τους ηθικούς κανόνες με γνώμονα:

τις αντιδράσεις που περιμένει για τις πράξεις του από το περιβάλλον (*ετερόνομη* ηθική, κατά τη νηπιακή ηλικία),

την αυθεντία που ασκούν σ' αυτόν οι εκφραστές των κανόνων (*ημιαυτόνομη* ηθική, κατά τη σχολική ηλικία), ή τέλος,

τις προσωπικές του αρχές και πεποιθήσεις (*αυτόνομη* ηθική, κατά την εφηβική ηλικία) (ο. π)

Πρόκειται, αντίστοιχα, για τα στάδια της προσυμβατικής, συμβατικής, και μετα – συμβατικής ηθικής, τα οποία, πάντως έχουν εντελώς ενδεικτικό χαρακτήρα και δεν προδικάζουν, κατά κανένα τρόπο, ότι θα φτάσει κανείς οπωσδήποτε έως και το τρίτο στάδιο της αυτόνομης, μετά – συμβατικής ηθικής (Sheehy,2004,σ.132-138, Kohlberg, 1977, σ.274 - 283).

Ενδιαφέρον είναι να επισημανθεί ότι τα αναπτυξιακά στάδια που προτάθηκαν από τον Freud, τον Erikson, τον Piaget και τον Kohlberg εμφανίζουν μεταξύ τους μία χρονική παραλληλία ηλικιών αλλά και μία σαφή διαφορετικότητα στην οπτική τους γωνία, έτσι ώστε να αλληλοσυμπληρώνουν ικανοποιητικά το ένα το άλλο και να βοηθούν, συνακόλουθα, σε μία πολυεδρική επιστημονική προσέγγιση της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας του παιδιού και του εφήβου. (ο. π)

Στο ίδιο πλαίσιο γενετιστικής προσέγγισης, με έμφαση δηλ. στα έμφυτα χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου και όχι στα επίκτητα, κινείται και η νεοπαγής επιστήμη της *εθολογίας*. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της βρίσκεται η μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων (π .χ. πιθήκων) μέσα στο ζωικό τους περιβάλλον, ώστε να εντοπιστούν εκείνες οι μορφές συμπεριφοράς οι οποίες είναι κοινές και στον άνθρωπο π.χ. η λεγόμενη "προσκόλληση" του βρέφους

σε προσφιλή του πρόσωπα και η επιθετικότητα κ. λπ.. Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της ενδιαφέρουσας επιστημονικής κατεύθυνσης είναι οι αυστριακοί Λόρεντζ (Lorenz, 1903 – 1989) και Φρις (Frisch, 1886 – 1982), ο ολλανδός Τίνμπέργκεν (Tinbergen, 1907 – 1988), και ο βρετανός (Μπούουλμπυ, 1907 – 1990) (Κουράκη,1991, σ.43, Ζάχαρη,2003,σ.49).

Ακόμη, στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι λεγόμενοι νεογενετιστές, μεταξύ των οποίων και η Μπαγιαρζόν, (Baillargeon), που υποστηρίζουν ότι τα παιδιά ήδη από τη γέννηση τους έχουν ειδικούς μηχανισμούς μάθησης για την ανάπτυξη της κατανόησης του κόσμου. (ο.π)

3.2 Απόψεις για το επίκτητο της ανθρώπινης συμπεριφοράς

3.2.1 Η προσέγγιση των «συμπεριφοριστών»

Από την άλλη πλευρά, την ύπαρξη (ξεχωριστών) αναπτυξιακών σταδίων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και του εφήβου και μάλιστα με προγραμματισμένες αλλαγές που ανάγονται σε κληρονομικές και βιοσωματικές επιδράσεις, αρνούνται διαρρήδη οι οπαδοί της λεγόμενης συμπεριφορικής ψυχολογικής κατεύθυνσης ή «συμπεριφοριστές», καθώς επίσης οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και οι βιοοικολόγοι (Wood,1998, σ.51).

Έχοντας ως αφετηρία την άποψη του εμπειριοκράτη Locke για το ότι η ψυχή του ανθρώπου μοιάζει με άγραφο πίνακα (tabula rasa) στην οποία «εγγράφονται» κάθε είδους εμπειρίες, ιδέες και προθέσεις, με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται έτσι η ψυχοσύνθεσή του, οι «συμπεριφοριστές» θεώρησαν ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι βασικά επίκτητη, η δε ανάπτυξη του ακολουθεί μια συνεχή προοδευτική πορεία και δεν γίνεται ούτε κατά στάδια ποιοτικά διαφοροποιημένα μεταξύ τους, ούτε και με άλματα από το ένα στάδιο στο άλλο. (ο.π)

Κύριος εκπρόσωπος και θεμελιωτής της συμπεριφορικής ψυχολογικής κατεύθυνσης είναι ο αμερικανός ψυχολόγος Ουώτσον. Θεωρεί ότι όλες οι

ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπου συνιστούν απαντήσεις, δηλ. αντιδράσεις του οργανισμού (responses: “R”) σε αντίστοιχα ερεθίσματα του περιβάλλοντος (stimuli: “S”), σύμφωνα και με τον θεμελιώδη φυσικό τύπο stimulus-response. Και ότι ο σκοπός της ψυχολογίας είναι να ερευνήσει και να καθορίσει τις διαδικασίες που διέπουν αυτές τις συνδέσεις S-R. Βέβαια, παρεμφερείς απόψεις είχαν ήδη υποστηριχθεί και τεκμηριωθεί με ενδιαφέροντα πειράματα σε ζώα (ήχος κουδουνιού που «προμηνύει» παροχή τροφής σε πεινασμένο σκύλο) από τον ρώσο φυσιολόγο Παυλώφ (1849-1936), ο οποίος μάλιστα το 1903 διατύπωσε την ιστορικής σημασίας θεωρία του για τα εξαρτημένα (επίκτητα) αντανακλαστικά (Μαρκέτος,2004,σ.10–13). Όμως ο Watson προσπάθησε να αξιοποιήσει τις ιδέες αυτές στον χώρο της ψυχολογίας και να εξάρει τη σπουδαιότητα της εκμάθησης συνηθειών στην ανατροφή των παιδιών. Κυρίως πιστεύει ότι το παιδί μπορεί να μαθαίνει ν’αντιδρά σ’ένα νέο ερέθισμα χρησιμοποιώντας και συνδυάζοντας παλιότερες μορφές συμπεριφοράς (classical conditioning ή association-and-meaning learning). Π.χ., όταν το παιδί τιμωρηθεί πολλές φορές για ένα παράπτωμα, αποφεύγει στη συνέχεια τη διάπραξή του, απλώς φοβούμενο τις συνέπειες και χωρίς να απαιτείται πλέον η επιβολή της τιμωρίας. (ο. π)

Οι ιδέες του Watson αναπτύχθηκαν περαιτέρω και εμπλουτίστηκαν από συνεργάτες και μαθητές του προς δυο κατευθύνσεις: Εν πρώτοις επισημάνθηκε ότι ορισμένα γεγονότα (διάφορες ηθικές και υλικές αμοιβές προς το παιδί) μπορούν να επιδρούν ενισχυτικά στην επανεμφάνιση μιας συμπεριφοράς και στον σχεδιασμό μιας προγραμματισμένης εκπαίδευσης, εξ ου και η σημασία του ρόλου των γονέων και των δασκάλων ως φορέων ενίσχυσης στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του παιδιού. Το άτομο μαθαίνει από τις συνέπειες της επενέργειάς του στο περιβάλλον (π.χ. το παιδί χαμογελά και μαθαίνει ότι έτσι προδιαθέτει τους γονείς του φιλικά προς αυτό ή διαπράττει λάθη και μαθαίνει να τα αποφεύγει στο μέλλον). Πρόκειται για τη λεγόμενη επενεργητική μάθηση (openant/instrumental conditioning ή trial-end-error-learning), με κύριο

εκφραστή της τον αμερικάνο ψυχολόγο Σκίννερ. Ο Skinner διατύπωσε μάλιστα το γνωστό απόφθεγμα ότι η «μόρφωση είναι αυτό που μας μένει όταν όλα τα άλλα που μάθαμε προηγουμένως έχουν ξεχαστεί». Δεύτερον, υπογραμμίστηκε ότι ορισμένες μορφές συμπεριφοράς αποκτώνται από το παιδί χωρίς τη δική του αυτενέργεια ή εμπλοκή, ακόμη και χωρίς αμοιβές, απλώς υπό την επίδραση παραγόντων που προκαλούν την παρατήρηση και μίμηση προτύπων (π.χ. εκπομπές τηλεόρασης ή παράδειγμα γονέων, που είναι και τα σημαντικότερα πρότυπα για το παιδί): Κοινωνική μάθηση (social learning theory), με βασικούς εκπροσώπους τους αμερικανούς ψυχολόγους Ντόλλαρντ, Μίλλερ και, αργότερα, τον Μπαντούρα. Υπό την επίδραση αυτών των προτύπων το παιδί μαθαίνει να ομιλεί, να χειρίζεται το θέμα της επιθετικότητας, να αναπτύσσει ηθικά αισθήματα, να συμπεριφέρεται απέναντι στο άλλο φύλλο ή και να πραγματοποιεί απλές καθημερινές εργασίες (π.χ. να δένει τα κορδόνια των παπουτσιών του) (Cunningham,1993,σ.129)

Οπωσδήποτε, η συμβουλή των συμπεριφοριστών είναι σημαντική στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης θεωρίας για την προσωπικότητα, αφού με τις μελέτες τους αναδεικνύουν τη σημασία των επιδράσεων του περιβάλλοντος, ιδίως, δε, της μάθησης και της μίμησης, στην εξελικτική πορεία του παιδιού και του εφήβου. Και μολονότι εκ πρώτης όψεως οι συμπεριφοριστές φαίνονται να υποστηρίζουν απόψεις διαμετρικά αντίθετες από εκείνες των γενετιστών, των ψυχαναλυτών και του Piaget, όμως κατ' ουσίαν οι θέσεις τους είναι αλληλοσυμπληρούμενες, αφού δύσκολα μπορεί να διαχωρίσει κανείς – και ακόμη περισσότερο να αγνοήσει- τις επιδράσεις που ασκούνται στο παιδί και τον έφηβο είτε από τις κληρονομικές καταβολές και τις γονεϊκές του σχέσεις, είτε ευρύτερα από το περιβάλλον του. Απαιτείται, επομένως, όπως τονίστηκε ήδη, μια συνολική εκτίμηση και αξιοποίηση όλων αυτών των προσεγγίσεων με τρόπο συνθετικό και ενιαίο, πράγμα το οποίο, άλλωστε, θα επιχειρηθεί στις αναπτύξεις που ακολουθούν (Παρασκευόπουλος, 1985).

3.2.2 Άλλες συναφείς προσεγγίσεις

Προτού όμως ολοκληρωθεί αυτή η ενότητα, χρήσιμο είναι να γίνει σύντομη αναφορά και σε δυο ακόμη προσεγγίσεις που αποδίδουν έμφαση στον ρόλο του περιβάλλοντος. Εν πρώτοις, πρόκειται για τη σχολή των κοινωνικών ανθρωπολόγων. Αυτοί εξετάζουν, σε άμεση και ζωντανή επαφή με το αντικείμενο, τα πολιτιστικά στοιχεία μικρών κοινωνικών συνόλων. Προτεραιότητα δίδεται εδώ στις απλούστερες προ-βιομηχανικές κοινωνίες, καθώς εκεί είναι περισσότερο εμφανή τα θεμελιώδη γνωρίσματα των κοινωνικών θεσμών (π.χ. οικογένεια) (Τσαούση,1985,σ.18) Είναι προφανές ότι με τις έρευνές τους οι επιστήμονες αυτοί ανοίγουν νέους ορίζοντες στη μελέτη των επιδράσεων που ασκούνται από το περιβάλλον στα παιδιά και τους εφήβους, αφού οι αξίες, οι θεσμοί, τα πρότυπα συμπεριφοράς, οι οικογενειακές δομές, οι αντιλήψεις και τα άλλα πολιτιστικά στοιχεία μιας κοινωνίας έχουν, ασφαλώς πρωταρχική σημασία στη διαμόρφωση μιας αναπτυσσόμενης προσωπικότητας προσαρμογής τους. Επίσης, από την ειδικότερη άποψη της εγκληματολογίας, ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση της κοινωνικής ανθρωπολογίας σε εγκλήματα συνδεδεμένα με τη δομή και λειτουργία της οικογένειας, όπως η αιμομιξία και η παιδοκτονία (Courakis, 1978,σ.345-362).

Κατά δεύτερο λόγο, τη σημασία των επιδράσεων του περιβάλλοντος στην προσωπικότητα ενός ανθρώπου τονίζει η προσέγγιση του λεγόμενου κοινωνικού πλαισίου (contextual perspective). Πρόκειται κυρίως για τη «βιοοικολογική» θεωρία του αμερικανού ψυχολόγου Μπρονφενμπρέννερ, με την οποία αναλύεται η αλληλλόδραση παραγόντων που επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Διακρίνονται έτσι πέντε ειδικότερα επίπεδα περιβαλλοντικής επίδρασης επάνω στον κάθε άνθρωπο, δηλ. το μικροσύστημα, το μεσοσύστημα, το εξωσύστημα, το μακροσύστημα, και το χρονοσύστημα. Επίσης, προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παλαιότερη «κοινωνικοπολιτιστική» θεωρία του ρώσου ψυχολόγου Βυγκότσκυ, ο οποίος όμως θέτει στο επίκεντρο των αναζητήσεών του όχι τον συγκεκριμένο άνθρωπο, αλλά το κοινωνικό,

πολιτιστικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι αυτός ενταγμένος (Papalia,2001,σ.41). Μάλιστα ο Vygotsky αμφισβήτησε την ατομοκεντρική θεωρία του Piaget και υποστήριξε ότι ιδίως μετά την ηλικία των δυο ετών οι νοητικές λειτουργίες του παιδιού (αντίληψη, γλώσσα, εθελούσια προσοχή και μνήμη) υφίστανται σημαντική επίδραση από το εν λόγω κοινωνικό κ.λ.π. πλαίσιο και τελικά διαμορφώνονται από το αποτέλεσμα της αλληλλόδρασης ανάμεσα στο παιδί («φυσική γραμμή») και τον περιβάλλοντα χώρο του («πολιτιστική γραμμή») (Oates, 1994, σ.33).

3.3 Χαρακτηριστικές αλλαγές της εφηβείας

3.3.1 Οι βιοσωματικές και άλλες μεταβολές της εφηβικής ηλικίας

Η εφηβική ηλικία είναι η σημαντικότερη περίοδος του ανηλικού πριν από την είσοδο του στην ωριμότητα. Κατά την ηλικία αυτή, που ξεκινάει τυπικά με την εμφάνιση της πρώτης έμμηνης ρήσης στα κορίτσια (στην Ελλάδα κατά μέσο περί τα 13 έτη) και της πρώτης εκσπερμάτωσης στα αγόρια (κατά μέσο όρο περί τα 14 έτη), συντελούνται στον οργανισμό του νέου συνταρακτικές και ραγδαίες βιοσωματικές μεταβολές, που κατευθύνονται στο να καταστεί το άτομο για αναπαραγωγή. Ειδικότερα, κατά την κυρίως εφηβεία παρατηρούνται ριζικές αλλαγές, που αφορούν σύμφωνα με την Papalia,2001,σ.410-412 :

- τη θεματική μεταβολή των οργάνων και των οργανικών συστημάτων (κυκλοφοριακού, αναπνευστικού, πεπτικού κ.λπ.), με χαρακτηριστικότερη αλλαγή την ωρίμαση της γενετήσιας λειτουργίας,
- την επιμήκυνση των οστών και,
- τη γενικότερη αλλαγή των αναλογιών του σώματος

Πιο συγκεκριμένα, το αυξητικό τίναγμα για τα αγόρια περιλαμβάνει μια αύξηση στο ύψος και στο εύρος των ώμων και των μυών. Τα κορίτσια εμφανίζουν και αυτά αύξηση στο ύψος και στο βάρος, μια αύξηση που αρχίζει συνήθως στην ηλικία των 10 ½ ετών ή, κατά μέσο όρο, δύο έτη νωρίτερα από

ό, τι στα αγόρια. Η ανάπτυξη στις κινητικές και στις αθλητικές δεξιότητες μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερη επίδοση σε εργασίες που απαιτούν τέτοιες δεξιότητες ή στον τομέα των σπορ (Tucker, 1999, σ.13). Επίσης εμφανίζονται στα δευτερεύοντα γνωρίσματα της ήβης: ηβική κόμη και τρίχωση των μασχαλών, αλλαγή της φωνής, διόγκωση του στήθους στα κορίτσια, διόγκωση των όρχεων στα αγόρια, κ.λπ. Όλες αυτές οι αλλαγές οφείλονται στην έκκριση των φυλετικών ορμονών, δηλ. των οιστρογόνων για τα κορίτσια και των ανδρογόνων (τεστοστερόνης) για τα αγόρια. Οι ορμόνες αυτές παράγονται από τις ωοθήκες στα κορίτσια και τους όρχεις στα αγόρια, δηλ. από τους γεννητικούς αδένες, οι οποίοι με τη σειρά τους ενεργοποιούνται (διεγείρονται) από την υπόφυση (στον εγκέφαλο). (ο. π)

Με την ανάπτυξη του σεξουαλικού αισθήματος, οι έφηβοι ανησυχούν συχνά για το πόσο ελκυστικοί θεωρούνται από το άλλο φύλο. Οι ορμονικές αλλαγές είναι δυνατό να διεγείρουν τους σμηγματογόνους αδένες, οι οποίοι θα δημιουργήσουν την ακμή στην ηλικία αυτή, μία κατάσταση που μπορεί να προκαλέσει αμηχανία στον έφηβο. Οι έφηβοι που θεωρούνται ελκυστικοί από τους άλλους ζουν πιο άνετα, εφόσον και οι αντιδράσεις που δέχονται από τους άλλους είναι θετικές. Παρ' όλα αυτά, οι περισσότεροι έφηβοι καταφέρνουν να τα βγάλουν πέρα καθώς λαμβάνουν επαρκή υποστήριξη από την οικογένεια και τους φίλους τους. (ο. π)

Επιπλέον, εξαιτίας των βιοσωματικών αλλαγών του ο έφηβος εμφανίζει ψυχική αναστάτωση, άγχος και εκνευρισμό, καθώς δυσκολεύεται ακόμη να συνηθίσει τη νέα πραγματικότητα του σώματος του. Γίνεται πρόσκαιρα αδέξιος στις κινήσεις του. (Κουράκης,2004,σ.43)

Τέλος, αλλαγές παρατηρούνται και στην *ψυχοσύνθεση* του εφήβου, η οποία εμφανίζει έτσι έντονες *ψυχικές μεταπτώσεις* :από το πάθος και τις συναισθηματικές εκρήξεις στην αδιαφορία από τη χαρά στη λύπη, την κακοκεφιά και τη μελαγχολία, από τη θρασύτητα στην αιδημοσύνη και την αμηχανία, από τον άκρατο εγωισμό στην αυταπάρνηση και την αυτοθυσία, από

τη βουλιμία στην ανορεξία κ.τ.ό. Ταυτόχρονα ο έφηβος παρουσιάζει αδυναμία στη συγκέντρωση της προσοχής του, αφηρημάδα και τάσεις ονειροπόλησης (ο. π)

3.3.2 Οι νοητικές εξελίξεις κατά την εφηβική ηλικία

Στην εφηβεία γίνεται η ολοκλήρωση της διανοητικής ανάπτυξης των παιδιών. Σύμφωνα με την ορολογία της παιδοψυχολογίας, οι έφηβοι περνούν από το στάδιο της ενεργητικής νοημοσύνης, στο στάδιο της τυπικής νοημοσύνης. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως τα παιδιά μέχρι την ηλικία των 11 – 12 ετών σκέφτονται κυρίως με βάση την εμπειρία τους, και με πραγματιστικά, αντικειμενικά δεδομένα. Δυσκολεύονται να κάνουν συσχετίσεις και να εξάγουν επαγωγικά συμπεράσματα. Η σκέψη τους βασίζεται κυρίως στην εμπειρία τους. Μετά την ηλικία των 12 μια πραγματική έκρηξη συμβαίνει σε νοητικό επίπεδο. Ξαφνικά οι έφηβοι δεν βασίζονται μόνο στην εμπειρία τους, η σκέψη τους μπορεί να πάει πολύ μακρύτερα από όσα έχουν ζήσει. Αναπτύσσουν αυτό που λέμε αφηρημένη σκέψη, που πάει πέρα από την στενή καθημερινή εμπειρία, κι αντίθετα έχει την ικανότητα να προσεγγίζει το άπειρο. Μπορούν να κάνουν λογικές υποθέσεις και να τις ελέγξουν για το κατά πόσο ισχύουν. Μπορούν να κάνουν συσχετίσεις και να σκέφτονται επαγωγικά, δηλαδή να βγάζουν συμπεράσματα για μια κατάσταση, βάση των όσων γνωρίζουν σχετικά με μια άλλη ανάλογη κατάσταση. Όλη αυτή η διανοητική έκρηξη σαστίζει τους έφηβους. Βλέπουν πόσες πολλές επιλογές έχουν σε διανοητικό επίπεδο, και παίζουν με αφηρημένες έννοιες. Ελέγχουν την ορθότητα των όσων έχουν διδαχθεί με τη βοήθεια των νεοαποκτηθέντων νοητικών τους ικανοτήτων. Πολλές φορές απορροφούνται από αφηρημένες σκέψεις και κάνουν διανοητικά παιχνίδια. Όλα αυτά μας δείχνουν πως ο έφηβος αποκτά μία ισχυρότερη και πιο πλατιά ικανότητα για ανάλυση και έλεγχο της πραγματικότητας, ιδιότητα που θα του φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη όταν παρουσιάσει τις πρώτες τάσεις αμφισβήτησης. (www.e- psychology.gr, Καναβιτσάς,2009)

3.3.3 Οι συναισθηματικές αλλαγές

Μέσα στον κυκεώνα των αλλαγών ο έφηβος επιπλέον πλημμυρίζει από συναισθήματα έντονα και ευμετάβλητα. Αρχικά, νιώθει δέος για τη νέα κατάσταση, για τις νέες τους ικανότητες που καλείται να εκμεταλλευτεί, για το γεγονός πως ο ρόλος του ενήλικα που θα κληθεί να παίξει παύει να είναι μια απλή φήμη και γίνεται πλέον μια πληροφορία. Δεν έχει μια σταθερή ταυτότητα, καθώς ο εαυτός του αλλάζει καθημερινά. Δοκιμάζει διάφορους ρόλους και ταυτότητες ώστε να δει ποια του ταιριάζει καλύτερα. Όσο ήταν παιδί ο έφηβος, έβλεπε τους γονείς και τους δασκάλους του σαν πρότυπα, σαν θεούς αλλά καθώς η εφηβεία εξελίσσεται, φεύγει αυτή η σιγουριά του γι' αυτά τα πρότυπα, κι αρχίζει κρυφά ή φανερά να τα αμφισβητεί και να διερευνά τα όρια τους. Το πιο επώδυνο στάδιο αυτής της αμφισβήτησης και της απομυθοποίησης είναι όταν οι έφηβοι καταλάβουν πως οι γονείς τους είναι κοινοί θνητοί με αδυναμίες και ελαττώματα, και πως τα προηγούμενα χρόνια που προσπαθούσαν να τους μοιάσουν, θεωρώντας πως μιμούνταν την τελειότητα, ουσιαστικά κυνηγούσαν μία ουτοπία. Ο έφηβος λοιπόν, μέσα από την αποκαθήλωση των γονιών του νιώθει απογοήτευση, θυμό, γιατί είχε ξεγελαστεί τόσα χρόνια, και άγχος για το πως θα καλύψει το κενό αυτό. (www.e-psychology.gr, Καναβίτσας,2009).

Σταδιακά, θα στραφεί σε παρέες συνομηλίκων, θα ψάξει για νέα πρότυπα, θα θεοποιήσει σύμβολα της μαζικής κουλτούρας, όπως μουσικά συγκροτήματα και ηθοποιούς, θα αναζητήσει έναν αληθινό μύθο για να αντικαταστήσει το πεσμένο μύθο των γονιών του. Αυτή η αναζήτηση είναι επώδυνη για τους γονείς που νιώθουν πως αποκαθλώνονται από τα παιδιά τους και συνάμα μπορεί να γίνει επικίνδυνη για τους εφήβους που μπορεί να στραφούν σε μη γνήσια κι επικίνδυνα πρότυπα. Ο ρόλος των γονιών σ' αυτό είναι δύσκολος και υπεύθυνος. Από τη μία πρέπει να ξεπεράσουν το ναρκισσιστικό τους πλήγμα, και να αποδεχτούν την απομυθοποίηση τους, κι από την άλλη με επιμονή και υπομονή θα πρέπει να προασπίζουν τα όρια τους και να προβάλλουν σαν μια

σταθερή βάση στην οποία ο έφηβος μπορεί να στηριχτεί για να πάει παραπέρα. Ένας κίνδυνος που ελλοχεύει σε αυτή τη διαδικασία, έχει να κάνει με τις παρέες στις οποίες ο έφηβος θα αφοσιωθεί για να καλύψει αυτό του το κενό. Οι παρέες που σχηματίζουν οι έφηβοι συνήθως χαρακτηρίζονται από πολύ έντονους συναισθηματικούς δεσμούς, και διέπονται από αυστηρά άτυπα ή και τυπικά καταστατικά συμπεριφοράς. Θέλουν όλοι μαζί να έχουν μια κοινή ταυτότητα για να νιώθουν πιο δυνατοί στο να αφήσουν πίσω την παιδική ηλικία, να συμβιβαστούν με την επώδυνη αποιδανικοποίηση των γονιών τους και να δοκιμάσουν τα όρια τους. Έτσι στα πλαίσια τέτοιων ομάδων οι έφηβοι υιοθετούν ντύσιμο, λεξιλόγιο και συμπεριφορά και μπορεί να φτάσουν μέχρι και στη διάπραξη αξιόποινων πράξεων ή σε πράξεις που σε άλλη φάση της ζωής τους θα θεωρούνταν ψυχοπαθολογικές. Όλα αυτά τους είναι απαραίτητα για να θρηνησουν, να πάρουν δύναμη ο ένας από τον άλλο και να προχωρήσουν παραπέρα δοκιμάζοντας τα νέα τους όρια. (ο.π)

Ωστόσο αυτές οι εκδηλώσεις θορυβούν ιδιαίτερα τους γονείς τους, και καμιά φορά τους φέρνουν σε απόγνωση. Μία στάση που συνδυάζει την επιείκεια και την αποδοχή, με την θέσπιση ξεκάθαρων ορίων και την προάσπιση των αξιών είναι ίσως η πιο βοηθητική, καθώς δίνει στον έφηβο τα όρια που αναζητά χωρίς να μπλοκάρει την επικοινωνία του μαζί μας. Κάτι άλλο που μπορεί να θορυβήσει τους γονείς σε αυτή την ηλικία, είναι η ποιότητα των προτύπων που τα παιδιά τους υιοθετούν. Οι έφηβοι τείνουν να απορρίπτουν τα παραδοσιακά πρότυπα καθώς αυτά είναι αντιπροσωπευτικά των γονιών του, και μέσα στη λαίλαπα της κατάρριψης των γονικών προτύπων συμπαρασύρονται και αυτά. Έτσι, στρέφονται σε άλλα πρότυπα της μαζικής κουλτούρας κυρίως μουσικούς, αθλητές και παλαιότερα και πολιτικούς. Θέλουν να τους μοιάσουν, μιμούνται το ντύσιμο τους και επαναλαμβάνουν τα κλισέ τους. Η κύρια ανάγκη ωστόσο, των εφήβων είναι η γνησιότητα, δεν θέλουν να ξαναζήσουν μια νέα αποιδανικοποίηση για αυτό και ανεβάζουν τα πρότυπα τους σε ένα βάθρο και φροντίζουν με κάθε τρόπο να υπερασπίζονται την τελειότητα τους. (ο. π)

3.3.4 Η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ και η σημασία της

Η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ είναι, κατά τον Erikson, η σημαντικότερη αναπτυξιακή απαίτηση στον τομέα της προσωπικότητας κατά την εφηβεία, καθώς το Εγώ αρχίζει ν' αποκτά τότε μία σταθερή μορφή. (Erikson,1990,σ.274)

Από άποψη περιεχομένου, η ταυτότητα του Εγώ αποτελεί τη συνισταμένη και το επιστέγασμα όλων των επιλογών που έγιναν από τον έφηβο στις προηγούμενες αναπτυξιακές του κρίσεις για επίτευξη βασικής εμπιστοσύνης, αυτονομίας, πρωτοβουλίας και εργατικότητας, ενώ σημαντική στη διαμόρφωση του Εγώ είναι και η περιρρέουσα ηθική κατάσταση της ευρύτερης κοινωνίας. (ο. π)

Εν πρώτοις, λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο ο έφηβος χειρίστηκε τις προγενέστερες αυτές αναπτυξιακές κρίσεις, βοηθούμενος ή και αντιστρόφως, καταπιεζόμενος από το άμεσο περιβάλλον του, επιδρά σημαντικά και στην αντιμετώπιση αυτής της τόσο σημαντικής κρίσης για την απόκτηση ταυτότητας (Paralia, 2001,σ.447). Έστω π.χ. ότι ο έφηβος έμεινε προσδεμένος σε κάποιο αξιακό σύστημα των γονέων του ή των συνομηλίκων του στην ομάδα, χωρίς να επιχειρήσει ο ίδιος να πειραματιστεί και να δοκιμάσει διαφορετικούς ρόλους, και χωρίς ακόμη να εξερευνήσει τα διάφορα συστήματα αξιών και να καταλήξει, με τις δικές του δυνάμεις, σε μια κατακτημένη ταυτότητα του Εγώ του. Στην περίπτωση αυτή, ο έφηβος κινδυνεύει να μείνει με ένα ανίσχυρο αγχώδες Εγώ, έρμαιο των διαφόρων καταστάσεων ή αντίθετα, λόγω επηρεασμού του από στιγμιαίες παρορμήσεις, να αναπτύξει αυταρχικές μορφές συμπεριφοράς, χωρίς βαθύτερο υπόβαθρο διαπροσωπικών σχέσεων. Το ίδιο θα συμβεί και εάν ο έφηβος αναβάλλει τη διαμόρφωση του αξιακού του συστήματος και του σχεδίου δράσης του για μεταγενέστερο, "ευθετότερο" χρόνο ή διαμορφώσει ένα αξιακό σύστημα που δεν τον εκφράζει και δεν καλύπτει τις ανάγκες του. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα εμπλακεί σε μία αδιέξοδη

σύγχυση ρόλων, με πιθανό ενδεχόμενο, εφόσον δεν επιτευχθεί η προσαρμογή και με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, την έκρηξη και την παραβατικότητα (Ζουμπουλάκη,2003,σ.39). Αντίθετα, η επίτευξη της διαμόρφωσης από τον ίδιο τον έφηβο ενός ιεραρχημένου συστήματος αξιών και σκοπών, όπου συντίθενται αρμονικά οι διάφορες επιμέρους ανάγκες και καταστάσεις της ζωής σ' ένα ενιαίο αξιακό σύνολο και σ' ένα εσωτερικό οδηγό ζωής, είναι ασφαλώς μια πολύ σπουδαία κατάκτηση. (ο.π)

Μέσω του κατακτημένου συστήματος αξιών και σκοπών, που διαρθρώνεται ωστόσο σταδιακά, με εσωτερικές εντάσεις, και ολοκληρώνεται μόλις κατά το τέλος της εφηβείας (περί το 20^ο έτος), ο έφηβος αποκτά ένα αίσθημα αυτοπεποίθησης: Νιώθει ότι είναι μία ξεχωριστή οντότητα και ότι αποτελεί τη σταθερή συνέχεια και την ανανεωμένη εξέλιξη του προηγούμενου εαυτού του, ότι δηλ. το Εγώ του έχει συνέχεια και προοπτική (Παρασκευόπουλος,1985,σ.163). Αποκτά όμως, ακόμη ένα γνώμονα. Και είναι σε θέση, έτσι:

- Να επιλύει χωρίς άγχος, ταλαντεύσεις και με ικανότητα προσαρμογής τα διάφορα ανακύπτοντα βιοτικά προβλήματα.
- Να δίνει ουσιαστικές απαντήσεις σε βαθύτερα ερωτήματα που αφορούν π.χ. τον σκοπό της ζωής του.
- Να έχει σταθερές διαπροσωπικές σχέσεις με το περιβάλλον του, έστω και υπό διαφορετικές κάθε φορά περιστάσεις και,
- Να καταστρώνει ως προς τη μέλλουσα επαγγελματική και προσωπική του εξέλιξη ένα δημιουργικό σχέδιο δράσης, που θα επιδιώξει να πραγματοποιήσει με πίστη και αφοσίωση. (ο. π)

Βέβαια, ουσιώδη ρόλο στη διαμόρφωση του αξιακού συστήματος του νέου διαδραματίζει, όπως προαναφέρθηκε, και η *περιρρέουσα ηθική της κοινωνίας του*. Και όσο πιο περίπλοκη είναι η κοινωνία στην οποία διαβιώνει κανείς, όσο πιο σύνθετο δηλ. είναι το πλέγμα των αξιών της, τόσο πιο δύσκολη είναι η διαμόρφωση από τον έφηβο ενός αξιακού συστήματος. Από την άλλη πλευρά,

είναι προφανές ότι οι σύγχρονες περίπλοκες μεταβιομηχανικές κοινωνίες, με την ποικιλομορφία των ρόλων τους, παρέχουν στους σημερινούς νέους πληθώρα ερεθισμάτων για βιώματα και εμπειρίες που, εφ' όσον εσωτερικευθούν, ασφαλώς θα ανοίξουν τους ορίζοντες των νέων και θα τους κάνουν ικανότερους ν' ανταπεξέρχονται απέναντι σε (καινοφανή, ιδίως) προβλήματα από όσο οι νέοι απλούστερων (π.χ. αγροτικών) κοινωνιών. (ο. π)

3.3.5 Η ηθικοκοινωνική ανάπτυξη του εφήβου

Από άποψη ηθικοκοινωνικής ανάπτυξης, ο έφηβος αρχίζει να εμφανίζει, βαθμιαία ένα επίπεδο αυτόνομης ηθικής, δηλαδή να καθορίζει τη στάση του στα διάφορα ηθικά διλήμματα με βάση αφενός τις αρχές που διαμορφώνει ο ίδιος ως φιλοσοφία της ζωής του (π.χ. δικαιοσύνη) και αφετέρου τις προσωπικές πεποιθήσεις τις οποίες αισθάνεται την εσώτερη ανάγκη να πραγματώνει (Paralia, 2001,σ.430 – 431). Οι αποφάσεις του δεν προσδιορίζονται, έτσι κατ' ανάγκη ούτε από τα πρότυπα της ομάδας των συνομηλίκων του ή άλλων μορφών αυθεντίας του περιβάλλοντος του, ούτε και από τις ενδεχόμενες επιδοκιμασίες ή αποδοκιμασίες του κοινωνικού του περίγυρου. Ωστόσο, το ανώτερο αυτό επίπεδο ηθικής συναρτάται με τον βαθμό νοητικής ανάπτυξης του εφήβου και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ του, πράγμα το οποίο με τη σειρά του, σχετίζεται άμεσα με τα γενικότερα βιώματα του εφήβου (από τη νηπιακή του ηλικία) και με το πολιτιστικό επίπεδο του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ο ίδιος διαβιώνει. Γι' αυτό και λίγοι είναι, οι έφηβοι που φτάνουν σ' αυτό το επίπεδο και μάλιστα κατά την κυρίως εφηβεία (έως το 16^ο έτος). Οι περισσότεροι παραμένουν, τουλάχιστον έως την ηλικία των 20 ετών, στο επίπεδο της "συμβατικής ηθικής", με κάποια μόνο στοιχεία αυτόνομης ηθικής. (ο. π)

3.4. Σημαντικά προβλήματα της εφηβείας

3.4.1 Τοξικομανία

Ως τοξικομανία μπορούμε να ορίσουμε μία κατάσταση περιοδικής ή χρόνιας “ δηλητηρίασης” που προέρχεται από την κατ’ επανάληψη κατανάλωση ενός φυσικού ή συνθετικού φαρμάκου. Χαρακτηρίζεται δε από μία τάση να αυξάνονται οι δόσεις και να προκαλείται εξάρτηση φυσική ή ψυχική.

Αποτελεί για πολλούς το πιο σημαντικό πρόβλημα όχι μόνο της εφηβείας αλλά και της κοινωνίας ολόκληρης, καθώς τα ναρκωτικά τις πιο πολλές φορές αποτελούν ένα ταξίδι χωρίς γυρισμό. Η τάση λοιπόν των εφήβων να εξαρτώνται από αυτά έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά της εύθραυστης εφηβικής προσωπικότητας: χαμηλή αυτοεκτίμηση που διογκώνεται και ξεφουσκώνει τάχιστα, άγχος, δυσκολία στις κοινωνικές σχέσεις, περιέργεια, η ανάγκη συμμετοχής σε μια παρέα, η επιθυμία τους να δείξουν πως μεγάλωσαν, η αμφισβήτηση των κοινωνικών κανόνων, όλα αυτά αποτελούν ευαίσθητους παράγοντες που δύνανται να οδηγήσουν τους εφήβους στη δοκιμή αρχικά και στον εθισμό μετέπειτα σε εξαρτησιογόνες ουσίες. Οι ρίζες αυτού το προβλήματος είναι τόσο βαθιές και πολυσύνθετες καθώς επίσης η χρήση των ναρκωτικών ουσιών οδηγεί σε μια σειρά αρνητικών επιπτώσεων όπως συχνές είναι οι αποτυχίες στο σχολείο, η μείωση των ικανοτήτων, ο κίνδυνος για ατυχήματα, η βία και η εγκληματικότητα, η επικίνδυνη σεξουαλική συμπεριφορά χωρίς προφυλάξεις και η αυτοκτονία είναι μεταξύ των προβλημάτων που απειλούν την παρούσα και μελλοντική φάση της ζωής του ανθρώπου. Δυστυχώς τα ναρκωτικά έχουν συνυφαστεί με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης κατά την εφηβεία, με το μέγλωμα του εφήβου και οποιαδήποτε αντιμετώπιση πρέπει να λαμβάνεται υπ’ όψιν (www.specialeducation.gr, Ρομποτή, 2009)

3.4.2 Διαταραχές της Ψυχικής Υγείας

1. Διαταραχές Διατροφής

Στις διαταραχές διατροφής εντάσσονται η νευρική ανορεξία και η βουλιμία. Οι διαταραχές αυτές δεν είναι τόσο συχνές όσο η κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών αλλά η συχνότητα τους αυξάνεται ανησυχητικά τα τελευταία χρόνια και είναι θανατηφόρες, η ανορεξία μάλιστα, σ' ένα ποσοστό 10% των περιπτώσεων. Η νευρική ανορεξία πλήττει πολύ πιο συχνά τα κορίτσια από ότι τα αγόρια και μπορεί ακόμα να εγκαθιδρυθεί κι από την ηλικία των 12 ετών. Χαρακτηρίζεται από μια έντονη ενασχόληση του εφήβου με το σώμα του και το φόβο της παχυσαρκίας. Τα άτομα με νευρική ανορεξία πιστεύουν πως είναι παχύσαρκα ακόμα και αν είναι σκελετωμένα. Απέχουν συστηματικά από το φαγητό και βρίσκονται σε δίαιτες διαρκείας. Συχνά έχουν βουλιμικά επεισόδια κατά τα οποία καταβροχθίζουν μεγάλες ποσότητες φαγητού και μετά της αφαιρούν με προκλητό εμετό. Είναι μια αρκετά επικίνδυνη κατάσταση καθώς αν δεν αντιμετωπιστεί οδηγεί σε ασιτία και σε κάποιες περιπτώσεις στο θάνατο. Αντίθετα η βουλιμία χαρακτηρίζεται από επαναλαμβανόμενα επεισόδια καταβρόχθισης φαγητού που συχνά συνοδεύονται από εμετό. Κατ' αυτό τον τρόπο διαταράσσεται το πεπτικό τους σύστημα. Και οι δύο αυτές διαταραχές είναι αρκετά σοβαρές και χρήζουν εξειδικευμένης και άμεσης αντιμετώπισης. Αν και πολλοί παράγοντες έχουν ενοχοποιηθεί ως υπεύθυνοι για τη γένεση και τη συντήρηση αυτών των διαταραχών, τελευταία έχει γίνει σαφές πως πρόκειται για πολιτισμικές διαφορές. Αυτό σημαίνει πως γεννιούνται και συντηρούνται στη βάση των προτύπων ομορφιάς που προβάλλει κάθε κοινωνία . Η νευρική ανορεξία και νευρική βουλιμία είναι δυνητικά θανατηφόρες διαταραχές που πρέπει να αντιμετωπίζονται στα πρώτα τους στάδια με τη δέουσα σοβαρότητα. (www.e-psychology.gr , Καναβίτσας, 2009)

2. Κατάθλιψη

Είναι μία πολύ συχνή ψυχοπαθολογική οντότητα στους εφήβους. Εμφανίζεται κλινικά μέσω συναισθημάτων αποθάρρυνσης, θλίψης, με έλλειψη συγκέντρωσης, πτώση της σχολικής απόδοσης, από – επένδυση, έλλειψη ενδιαφέροντος, σωματική ασθένεια, υποχονδριακές εκδηλώσεις ή και άγχος. (www.specialeducation.gr, Καναβίτσας, 2009)

Ως προς τη συμπεριφορά, η κατάθλιψη εμφανίζεται υπό μία μορφή φυγής μέσω μιας πράξεως (acting out ή agi). Ο νέος αποφεύγει το πρόβλημα του αντί να το αντιμετωπίσει. Είναι συνηθισμένο φαινόμενο, συναισθήματα θλίψης και χαράς να αλληλοδιαδέχονται τα μεν τα δε στη ζωή των εφήβων. Όσο η ένταση αυτών των καταστάσεων δεν ξεπερνά ένα συγκεκριμένο όριο μπορούμε να τις εντάσσουμε ως φυσιολογικές αντιδράσεις απαραίτητες για την καλή λειτουργία του ψυχικού οργάνου. (ο. π)

Η εφηβεία είναι μία περίοδος ψυχοσυναισθηματικής ευθραυστότητας συνδεδεμένη με την αναβίωση καταθλιπτικών στάσεων, αποτελούμενη από αμφιβολίες και αβεβαιότητες. Η επιστροφή ή μάλλον η αναδρομή του εφήβου στην κατάθλιψη εκτυλίσσεται (σύμφωνα με τον Diatkine) ως εξής: «Το παιδί κατά τη διάρκεια της λανθάνουσας περιόδου ζει πιστεύοντας ότι οι επιθυμίες του θα πραγματοποιηθούν στα άμεσο μέλλον και ότι η εξουσία των γονιών και των δασκάλων εμποδίζουν για την ώρα την πραγματοποίησή τους. Όταν ο έφηβος ενεργοποιήσει κάποιες από αυτές τις επιθυμίες χωρίς να πετύχει το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, τότε είναι δυνατό να υιοθετήσει μία καταθλιπτική στάση». (ο. π)

Εάν η καταθλιπτική αντίδραση δεν περιέχει αντικοινωνικά περάσματα στην πράξη συνοδεύεται από παλινδρομήσεις που θέτουν αυτές οι ίδιες σε λειτουργία μηχανισμούς αποκατάστασης ή θεραπείας (ίασης). (ο. π)

3. Διαταραχές των γνωστικών λειτουργιών

Μια ειδική κατηγορία διαταραχών της εφηβείας που αφορά άμεσα τους παιδαγωγούς και η οποία είναι μάλλον άγνωστη είναι οι "ειδικές δυσκολίες των εφήβων στον τομέα της λειτουργίας της σκέψης".

(www.specialeducation.gr, Ρομποτή,2009).

Εμφανίζονται ως εξελικτικές διαταραχές της προσωπικότητας σε συνδυασμό με παταγώδη σχολική αποτυχία και έναν τρόπο λειτουργίας της σκέψης που δεν αντιστοιχεί καθόλου στα συνήθη κριτήρια των παιδαγωγών.

(ο. π)

Η κλινική εικόνα είναι η εξής:

- Σχολική αποτυχία άσχετη από το νοητικό δυναμικό
- Απουσία ενδιαφέροντος σε όλους τους τομείς της ζωής
- Κανένα κέφι για διασκέδαση. Δεν ξέρουν τι να κάνουν με τις διακοπές τους. Δεν τελειώνουν τα παιχνίδια τους
- Τα hobbies είναι σπάνια
- Νιώθουν συχνά καταδιωκόμενοι ή απαξιωμένοι (ο. π)

Μια κατηγορία συγγενών διαταραχών εμφανίζεται σε εφήβους που ονομάζουμε «μεθοριακούς», « ψυχοπαθητικούς», με αντικοινωνική συμπεριφορά χωρίς όμως νοητικές ελλειμματικότητες. Οι έφηβοι αυτοί εμφανίζουν διαταραχές στη λογική σκέψη και στην οργάνωση της. Χαρακτηριστικά εμφανίζουν "γνωστική δυσαρμονία", δηλαδή ανομοιογένεια στις λειτουργίες της σκέψης καθώς και σοβαρή ανεπάρκεια στη λειτουργία της συμβολοποίησης (δυσπραξία, δυσγνωσία, δυσχρονία) η οποία φυσικά συνεπιφέρει σοβαρές δυσκολίες στις σχολικές, επαγγελματικές, ηθικές και κοινωνικές κατακτήσεις. (ο. π)

3.5 Συμβουλές στους γονείς στην περίοδο της εφηβείας

Μέχρι τώρα το παιδί ταυτιζόταν έντονα με τους γονείς του και τους χρησιμοποιούσε σαν πρότυπα. Τώρα σαν έφηβος, έχει την ανάγκη ψυχολογικά να διαφοροποιηθεί από τους γονείς του και να αναζητήσει τη δική του ταυτότητα. Σε μερικές οικογένειες όμως αυτή η τάση για διαφοροποίηση μπορεί να γίνει αφορμή έντονων συγκρούσεων και αναστάτωσης. Κινδυνεύουν όμως να **αποξενωθούν** από αυτό και να μην μπορέσουν να σταθούν δίπλα του αυτά τα δύσκολα χρόνια. Είναι βέβαιο ότι η ανεύρεση μιας σωστής πορείας είναι δύσκολη για τον έφηβο, το ίδιο ισχύει και για τους γονείς το, και αυτό γιατί η εξερεύνηση του εαυτού του γίνεται χωρίς τη συνδρομή και τη συμμετοχή τους. Κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας ήταν περισσότερο ενημερωμένοι και αποτελούσαν τον πρώτο αποδέκτη των σημαντικών ερωτήσεων που έθετε το παιδί ενώ τώρα απολύονται από το ρόλο του συμβούλου – διαχειριστή. Πρέπει να προσπαθήσουν να ασκήσουν μια ουσιαστική επίδραση στη ζωή του παιδιού τους στην εφηβεία ώστε να επαναπροσληφθούν ως **«σύμβουλοι»**.

Μερικές συμβουλές κατά τις οποίες τα παιδιά μπορούν να εμπιστευτούν πιο εύκολα και να μην απομακρύνονται από τους γονείς τους, οι οποίες είναι βασισμένες στο έργο του ψυχολόγου και συγγραφέα Haim Ginott. (Gottman, 2000, σ.246 – 249).

Οι γονείς να αποδέχονται ότι η εφηβεία είναι μια περίοδος κατά την οποία τα παιδιά απομακρύνονται από αυτούς. Οι γονείς θα πρέπει να αποδεχτούν ότι οι έφηβοι χρειάζονται την απομόνωση και τον προσωπικό τους χρόνο. Εκτός όμως από τον προσωπικό του χώρο, θα πρέπει να σέβονται και το δικαίωμα του να είναι κάποιες φορές ανήσυχος και ανικανοποίητος. Να δίνεται στο παιδί σας τη δυνατότητα να βιώσει το βάθος αυτού του συναισθήματος και να αποφεύγονται οι ερωτήσεις του τύπου: «Μα τι σου συμβαίνει;» (ο. π)

Επειδή η εφηβεία είναι μια περίοδος κατά την οποία γίνεται προσπάθεια για εξατομίκευση να έχετε υπόψη ότι οι έφηβοι μπορεί να επιλέξουν στυλ

ντυσίματος, χτενίσματος, μουσικής που δεν σας αρέσουν. Δεν χρειάζεται να εγκρίνεται η επιλογή του γίνεται αποδεχτή. (ο. π)

Να δείχνουν στους εφήβους το σεβασμό σας. Οι γονείς δεν θα πρέπει να μεταχειρίζονται τους εφήβους σαν φίλους αλλά δικαιούνται τον ίδιο τουλάχιστον σεβασμό που προσφέρουν και στους φίλους τους. Έτσι αποφεύγονται οι κοροϊδίες, η κριτική και η ταπείνωση. Να μεταδίδονται οι αξίες τους αλλά με τρόπο σύντομο, συνοπτικό και μη κριτικό. Κανείς δεν είναι ευχαριστημένος όταν του κάνουν κήρυγμα, πολύ περισσότερο οι έφηβοι. (ο. π)

Όταν ανακύπτουν διαφωνίες σε σχέση με τη συμπεριφορά του εφήβου να γίνεται προσπάθεια για μη γενικούς χαρακτηρισμούς όπως («τεμπέλα», «ακατάστατος», «εγωιστής») όταν συζητάτε γι' αυτό. Αντίθετα, να γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες ενέργειες του εφήβου, λέγοντας του τι από αυτά που έκανε ενόχλησε τους γονείς π.χ («Με πειράζει να φεύγεις χωρίς να έχεις πλύνει πρώτα τα πιάτα, γιατί φορτώνεις σ' εμένα αυτό που ανέλαβες να κάνεις εσύ»). (ο. π)

Οι γονείς να εξασφαλίζουν στο παιδί τους έναν κοινωνικό περίγυρο. Θα ήταν καλό να γνωρίσουν ανθρώπους που σχετίζονται καθημερινά με τους εφήβους, συμπεριλαμβανομένων των φίλων τους, αγοριών και κοριτσιών, και των γονέων τους. Επειδή δεν μπορούν να είναι πάντοτε αυτοί που πρέπει με τα παιδιά τους και ειδικά όταν βρίσκονται στην εφηβεία, θα πρέπει οι γονείς να εξασφαλίζουν για τα παιδιά τους την υποστήριξη ολόκληρου του κοινωνικού τους περιγυρου. Αυτό μπορεί να γίνει με τη βοήθεια της εκκλησίας, του σχολείου, της γειτονιάς. Μπορεί επίσης να γίνει μέσω της ευρύτερης οικογένειας ή ενός άτυπου δικτύου φίλων. Το βασικό είναι να βεβαιωθούν ότι τα παιδιά τους έχουν επαφές με άλλους ενήλικες με τους οποίους έχουν κοινές ηθικές αξίες. Σ' αυτούς τους ανθρώπους θα μπορέσουν να στηριχτούν τα παιδιά τους όταν αναπόφευκτα και φυσιολογικά απομακρυνθούν από τους γονείς, παρόλο που θα εξακολουθήσουν να χρειάζονται καθοδήγηση και υποστήριξη. (ο. π)

Να ενθαρρύνουν τη λήψη ανεξάρτητων αποφάσεων ενώ να συνεχίσουν να διαπαιδαγωγούν συναισθηματικά τα παιδιά τους. Η εύρεση και ο προσδιορισμός του «κατάλληλου» βαθμού ανάμιξης στη ζωή των εφήβων αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που μπορεί να αντιμετωπίσει ένας γονέας. Όπως πάντα, η ενθάρρυνση της αυτονομίας τους σημαίνει ότι επιτρέπεται στα παιδιά να κάνουν αυτό για το οποίο είναι έτοιμα. Να εκφράσετε την εμπιστοσύνη σας στην κρίση των παιδιών σας και να αντισταθούν στον πειρασμό να τα προειδοποιήσουν στηριζόμενοι στις δικές τους εικασίες για πιθανά καταστροφικά αποτελέσματα των πράξεων τους. (ο. π)

Η ενθάρρυνση της αυτονομίας τους σημαίνει επίσης ότι κατά καιρούς επιτρέπετε στους εφήβους σας να πάρουν αποφάσεις που δεν είναι ιδιαίτερα σοφές. Οι γονείς να θυμηθούν ότι οι έφηβοι μπορούν να μάθουν εξίσου καλά και από τα λάθη που θα κάνουν. Ειδικά μάλιστα όταν έχουν δίπλα τους έναν ενήλικα ο οποίος τους φροντίζει και τους στηρίζει κάποιον που τους βοηθά να αντιμετωπίσουν τα αρνητικά συναισθήματα που πηγάζουν από τις αποτυχίες τους και ο οποίος αναζητά τρόπους να βελτιωθούν τα πράγματα στο μέλλον. (ο. π)

Οι γονείς να προτρέπονται να συνεχίσουν να ενημερώνονται για όσα συμβαίνουν στη ζωή του παιδιού τους. Να δέχονται και να αναγνωρίζουν τις συναισθηματικές του εμπειρίες. Όταν αντιμετωπίσει κάποιο πρόβλημα, οι γονείς να ακούν με προσοχή και ενσυναίσθηση, χωρίς κρίσεις. Να ενεργούν ως σύμμαχοι όταν το παιδί τους ζητήσει τη βοήθεια τους. Παρότι τα συγκεκριμένα βήματα φαίνονται απλά, είναι αυτά που συγκροτούν τα θεμέλια της συναισθηματικής στήριξης μεταξύ των γονέων και των παιδιών καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. (ο. π)

3.6 Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας όσα ειπώθηκαν για την εφηβεία, μπορεί να ειπωθεί ότι είναι η ηλικία δύσκολη και προβληματική. Η δυσκολία αυτή εκτείνεται και περιλαμβάνει τόσο τους ίδιους τους νέους, όσο και τους γονείς. Ακριβώς σ' αυτή την ηλικία εκτελούνται σημαντικότερες αλλαγές στην ανατομική, βιολογική και ψυχική ανάπτυξη, στην συγκινησιακή, πνευματική και διανοητική ζωή του ανθρώπου, που αρχίζει να ενηλικιώνεται. Είναι η πιο κρίσιμη και άστατη ηλικία. Ο έφηβος δεν είναι πια ένα παιδί με την χαρούμενη εσωστρέφεια και την ξέγνοιαστη ζωή. Έτσι θα πρέπει να κατανοείται την εφηβεία, ώστε να προλαμβάνονται τυχόν σημαντικά προβλήματα αυτής της περιόδου αλλά και ανεξέλεγκτες αντιδράσεις που θα δημιουργήσουν μία ανάρμοστη συμπεριφορά του εφήβου, τη λεγόμενη παραβατική συμπεριφορά όπου θα γίνει αναφορά στα επόμενα κεφάλαια καθώς και θα συζητηθεί ο ρόλος του γονιού που είναι πράγματι υπεύθυνος και δύσκολος στην ανάπτυξη του εφήβου μέσα στην κοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ερμηνεία Νεανικής Παραβατικότητας

4.1 Ατομικές προσεγγίσεις

Οι πρώτες αιτιώδεις συσχετίσεις του εγκληματικού φαινομένου, βάσει εμπειρικών δεδομένων, βασίστηκαν, κυρίως, σε ατομικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με αυτές τα αίτια της εγκληματικής συμπεριφοράς πρέπει να αναζητηθούν στα ιδιότυπα ατομικά χαρακτηριστικά του παραβάτη ανήλικου. Ειδικότερα, μελετούν την επίδραση των βιολογικών και ψυχολογικών/ψυχοπαθολογικών παραγόντων, καθώς και των ατομικών γνωρισμάτων του φύλου και της ηλικίας στην εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς.

4.1.1 Βιολογικοί Παράγοντες

Οι έρευνες που ερμηνεύουν τη νεανική παραβατικότητα μέσα από βιολογικές προσεγγίσεις αφορούν, συνήθως, παράγοντες που συνδέονται με γενετικές και χρωμοσωματικές ανωμαλίες, μεταλλαγές των γονιδίων, οργανικές και ενδοκρινολογικές δυσλειτουργίες, κληρονομικούς παράγοντες, τη σωματική τυπολογία και τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας (Φαρσεδάκη, 1985, σ.35). Συγκρίσεις μεταξύ μονοζυγωτικών και διζυγωτικών διδύμων γίνονται προκειμένου να μελετήσουν την επίδραση των βιολογικών παραγόντων στην παραβατική συμπεριφορά. Το θέμα απασχόλησε ιδιαίτερα, κατά τη δεκαετία '70 και αργότερα, τον Δανό Κριστιανσέν και τους συνεργάτες του, ιδίως δε τον Μέντικ. Αυτοί ερεύνησαν την παραβατική (ή μη) συμπεριφορά εκατοντάδων διδύμων, ώστε να διαπιστώσουν κατά πόσο οι λεγόμενοι μονογενείς δίδυμοι (που διαθέτουν σχεδόν το ίδιο γενετικό υλικό και μοιάζουν «σαν δύο σταγόνες νερό») έχουν διαφορετική εξέλιξη, σε σύγκριση με τους δυογενείς διδύμους (που προέρχονται από τη γονιμοποίηση δύο ξεχωριστών ωαρίων και διαφέρουν

αντίστοιχα μεταξύ τους). Από τις έρευνες στα Αρχαία Διδύμων και στο Ποινικό Αρχείο της Δανίας προέκυψε ότι πράγματι το γενετικό υλικό ενός ανθρώπου έχει βαρύνουσα σημασία στη μετέπειτα συμπεριφορά του. (ο. π)

Επί συνόλου 3.586 ζευγών διδύμων αγοριών που εξετάστηκαν, διαπιστώθηκε ότι η ταύτιση παραβατικής συμπεριφοράς (ύπαρξη, δηλαδή, βεβαρημένου ποινικού μητρώου, με έμφαση στα σοβαρά αδικήματα) είναι πάνω από διπλάσια στους μονωογενείς διδύμους (52%) έναντι των δυωογενών (22%), ενώ και στα κορίτσια η αναλογία κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα. Βέβαια θα πρέπει να ληφθεί υπόψη για την καλύτερη αξιολόγηση αυτών των στοιχείων κάτι το οποίο παραδέχεται και ο Christiansen, ότι δηλαδή "οι μονωογενείς δίδυμοι έχουν περισσότερο κοινές επιδράσεις από το περιβάλλον τους σε σχέση με τους δυωογενείς, π.χ. περνούν πιο πολύ χρόνο μαζί, πηγαίνουν μαζί στο σχολείο, μελετούν μαζί και επιλέγουν ως φίλους τα ίδια πρόσωπα" με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται σ' αυτούς ένα κοινό ψυχολογικό υπόβαθρο σε μεγαλύτερη έκταση απ' ό,τι συμβαίνει με τους δυωογενείς διδύμους (Christiansen,1977,σ.89-108). Τη σημασία που έχει ο περιβαλλοντικός αυτός παράγοντας της ανατροφής στην περαιτέρω εξέλιξη των διδύμων επιχείρησαν να ερευνήσουν με ειδικές συνεντεύξεις οι νορβηγοί Ντάλγκαρντ και Κρίνλαν. Μολονότι διαπίστωσαν και αυτοί μεγαλύτερες ομοιότητες εγκληματικής συμπεριφοράς στα ζεύγη των μονοωογενών διδύμων από ό, τι σε εκείνα των δυοωογενών, κατέληξαν, με βάση τις συνεντεύξεις τους, ότι οι ομοιότητες αυτές ήταν επισφαλείς, αφού οι μονοωογενείς δίδυμοι είχαν ανατραφεί ως επί το πλείστον σαν ένας άνθρωπος (Savitz κ. συν, 1978,σ.292-307, Shoemaker,1996,σ.29)

Επιπλέον για την απόδειξη του ρόλου της κληρονομικότητας στη διάπραξη εγκλήματος ερευνήθηκε η εξέλιξη της ζωής των διδύμων αδερφών από τον βαυαρό ψυχίατρο Lange (1929), ο οποίος συγκέντρωσε υλικό από 37 ζεύγη διδύμων μέσα από βαυαρικές φυλακές και δύο ινστιτούτα, ένα ψυχιατρικό και ένα εγκληματολογικό, Στα 30 από τα παραπάνω ζεύγη ο ένας

τουλάχιστον αδερφός είχε καταδικαστεί για κάποιο έγκλημα, ενώ στα υπόλοιπα 7 κανείς από τους δύο δεν είχε απασχολήσει τη δικαιοσύνη. Ο Lange έφτασε στη διαπίστωση ότι: από τα 13 μονωγενή ζεύγη στα 10 είχε καταδικαστεί και ο δεύτερος αδερφός, ενώ από τα 17 δυωγενή ζεύγη μόνο στα 2 είχε καταδικαστεί ο δεύτερος αδερφός. (Αλεξιάδης,2004)

Κατέληξε λοιπόν στο συμπέρασμα, ότι το έγκλημα οφείλεται στην ιδιοσυστασία του ατόμου, όπως αυτή διαμορφώνεται από την κληρονομικότητα.

Τόσο η πρωτοπορία όσο και ο επιστημονικός χαρακτήρας της έρευνας του Lange προκάλεσαν το ενδιαφέρον και άλλων ερευνητών, οι οποίοι επιχείρησαν να ελέγξουν το συμπέρασμα του με ανάλογες έρευνες. (ο. π)

Από τις παραπάνω έρευνες δεν φαίνεται να μπορούν να συναχθούν αναμφίβολα θετικά αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται στα εξής μειονεκτήματα τους: (ο.π)

1. Καμία από τις έρευνες δεν στηρίχθηκε σε πλήρες υλικό ή σε αρκετά αντιπροσωπευτικό (σε σχέση με τον πληθυσμό) αριθμό διδύμων. Ακόμη και η έρευνα του Christiansen αναφέρεται σε διδύμους που γεννήθηκαν στα δανικά νησιά από το 1880μέχρι το 1910, επισήμανε 6.000 ζεύγη διδύμων εκ των οποίων στα 900 ο ένας ή και οι δύο των αδερφών απασχόλησαν την αστυνομία, αλλά η δημοσιευμένη μελέτη του αφορά τους μισούς μόνον απ' αυτούς. (ο. π)
2. Εκτός από την έρευνα του Christiansen, στις άλλες δεν έγινε διαχωρισμός διδύμων με βάση το φύλο, γεγονός που μειώνει τη σημασία τους, αν ληθφούν υπόψιν οι ποσοστιαίες διαφορές που διαπίστωσε ο Christiansen. (ο. π)
3. Η αντικειμενικότητα τους είναι αμφισβητήσιμη, όχι μόνο γιατί εμφανίζονται διαφορές, στις έρευνες στις οποίες ο αριθμός των ζευγών βρισκόταν σε ίδια περίπου επίπεδα, αλλά και γιατί η έρευνα του Christiansen που εμφανίζει μεγαλύτερη πληρότητα κατέληξε σε σημαντικές ποσοστιαίες διαφορές. (ο. π)
4. Μένει σημαντική αμφιβολία ως προς την έρευνα της «εγκληματικής συμπεριφοράς» του δεύτερου αδερφού. Πραγματικά δεν διευκρινίζεται στις παραπάνω έρευνες, αν πρόκειται για όμοια ή ανόμοια συμπεριφορά (αν δηλαδή

ο δεύτερος διέπραξε το ίδιο ή διαφορετικό έγκλημα), αν αυτή είχε την ίδια βαρύτητα ή όχι (από την άποψη του τελεσθέντος εγκλήματος ή της ποινής που επιβλήθηκε) κι αν τελικά η απλή «απασχόληση της αστυνομίας» μ' αυτούς μπορεί να θεμελιώσει την «εγκληματική συμπεριφορά» που προϋποθέτει η έρευνα (αφού δεν αποκλείεται λ. Χ να αθωώθηκαν ύστερα από δικαστήριο). (ο. π)

5. Δεν ερευνήθηκε ούτε ο παράγοντας της συμπάθειας που συνήθως υπάρχει στους μονωγενείς διδύμους ούτε η ενδεχόμενη επίδραση του περιβάλλοντος που κατά κανόνα είναι το ίδιο στις περιπτώσεις τους. (ο. π)

6. Εξάλλου, μένει πάντα αναιτιολόγητο ένα αξιόλογο ποσοστό περιπτώσεων, όπου η ιδιοσυστασία των μονωγενών διδύμων δεν οδήγησε σε εγκληματική συμπεριφορά και το δεύτερο αδερφό. (ο. π)

Ασφαλέστερες θεωρήθηκε ότι είναι οι έρευνες σε υιοθετημένα παιδιά, ώστε να συγκριθεί ο βαθμός επίδρασης που ασκείται σ' αυτά αφ' ενός από το γενετικό υλικό των φυσικών γονέων τους και αφετέρου από τον τρόπο ανατροφής των θετών γονέων τους, καθώς τα περισσότερα από τα παιδιά αυτά σπάνια ερχόντουσαν σε επαφή με τους φυσικούς τους γονείς. Η σημαντικότερη έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση διενεργήθηκε από τον Mednick, μαθητή του Christiansen, σε συνεργασία με τους Γκαμπριέλλι και Χάτσινς (Munciel, McLaughlin, Langan, 1996, σ.70-72). Πρόκειται για έρευνα που βασίστηκε στο Αρχείο Υιοθεσιών της Δανίας με δείγμα 14.427 υιοθετημένων παιδιών κατά τα έτη 1924-1947 και των γονέων τους φυσικών και θετών. Προέκυψε ότι: Εφ' όσον οι γονείς (φυσικοί και θετοί) δεν είχαν αναπτύξει εγκληματική δραστηριότητα (καταδίκη μητέρας ή/και πατέρα), τα παιδιά εμφάνιζαν παραβατική συμπεριφορά (με μια τουλάχιστον καταδίκη) σε ποσοστό 13,5 %. Εάν οι θετοί γονείς (αλλ' όχι οι φυσικοί) είχαν βεβαρημένο ποινικό μητρώο, το ποσοστό ανέβαινε στο 14, 7 %. Εάν, αντιστρόφως, καταδίκες είχαν οι φυσικοί γονείς (αλλ' όχι οι θετοί) , τότε η ένδικη παραβατική συμπεριφορά των παιδιών ήταν ακόμη μεγαλύτερη (20,0%) , γεγονός που υποδηλώνει τη μεγαλύτερη

σημασία του γενετικού υλικού έναντι εκείνης του τρόπου ανατροφής. Τέλος εάν οι γονείς (φυσικοί και θετοί) είχαν όλοι εμφανίσει ένδικη εγκληματική συμπεριφορά, τότε το ποσοστό των παραβατικών αγοριών εκτοξευόταν στο 24,5%, δηλαδή περίπου αναλογία 1 προς 4. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι το 4% του συνόλου των υιοθετημένων παιδιών είχαν την ευθύνη για το 69,4% της συνολικής παραβατικής συμπεριφοράς! Χρήσιμο είναι να υπομνησθεί στο σημείο αυτό ότι και σε αντίστοιχη έρευνα που προαναφέραμε ως προς το επίπεδο του νοητικού πηλίκου υιοθετημένων παιδιών, ο γενετικός παράγοντας φάνηκε και εκεί να διαδραματίζει τον σημαντικότερο ρόλο (Φαρσεδάκης, 1996,σ.40-41)

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και οι άλλες δύο έρευνες, πολύ μικρότερες, όμως, σε εμβέλεια, εκείνη του Cadoret (1978) στην Αιόβα σε 246 υιοθετημένα παιδιά και εκείνη του Crowe (1975), πάλι στην Αιόβα. Σ' αυτήν την τελευταία, μάλιστα, η σύνδεση της παραβατικότητας των υιοθετημένων παιδιών έγινε με την εγκληματικότητα της φυσικής τους μητέρας. (ο. π)

Ως γενικό συμπέρασμα από τις γενετικές έρευνες, συνάγεται πως η υπόθεση ότι και κάποιοι γενετικά μεταβαλλόμενοι παράγοντες αυξάνουν την πιθανότητα της παραβατικής συμπεριφοράς δεν μπορεί να αποκλεισθεί (ο. π)

Έρευνες για την πιθανή επίδραση φυσικών ασθενειών και μειονεξιών στην παραβατικότητα έδειξαν να υπάρχουν κάποιοι θετικοί συσχετισμοί. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ήταν η συχνότερη εισαγωγή στο νοσοκομείο, κατά τα πρώτα παιδικά χρόνια, των παραβατικών ανηλίκων. Παρουσίαζαν περισσότερα περιγενετικά προβλήματα οι έρευνες των Pasamanick και Knobloch (1966) και West και Farrington (1973) έδειξαν πως δεν υπάρχουν σωστοί συσχετισμοί μεταξύ επιπλοκών κατά την κύηση ή τον τοκετό και παραβατικότητας) ή είχαν υποστεί κακώσεις στο πρόσωπο και στο κεφάλι από χτυπήματα των γονέων τους. Η όποια εγκεφαλική βλάβη αυξάνει τους κινδύνους ψυχιατρικών διαταραχών και σχολικών καθυστερήσεων (Rutter,1981) και γι' αυτό το λόγο αυξάνει τον κίνδυνο παραβατικότητας, αν και

δεν υπάρχει ειδική σχέση μ' αυτήν (Rutter και Giller, 1985). Οι έρευνες του αυτόνομου νευρικού συστήματος βασίζονται σε μετρήσεις και συγκρίσεις των συγκινησιακών αντιδράσεων (βασικό επίπεδο ευσυγκινησίας, αυθόρμητες αντιδράσεις, αντιδράσεις δερμικής αγωγιμότητας στα ερεθίσματα) της πρόβλεψης ή μη των αρνητικών εμπειριών, της δυνατότητας ή μη εκμάθησης από την τιμώρηση, τη χρονική διάρκεια της ανάνηψης της δερμικής αγωγιμότητας μετά από ένα ερέθισμα (Φαρσεδάκης, 1985)

Κυρίως πρέπει να αναφερθεί εδώ η επαναληπτική / διαχρονική έρευνα (follow-up study) των Loeb και Mednick (1977) , που είχε ως δείγμα 104 δανούς εφήβους. Η εξέλιξη των ανηλίκων αυτών παρακολουθήθηκε επί μία δεκαετία και τελικά προέκυψε ότι όσοι ανήλικοι ανέπτυξαν σοβαρή παραβατική συμπεριφορά παρουσίαζαν, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους ανηλίκους (ομάδα ελέγχου), χαμηλότερο επίπεδο δερμικής αγωγιμότητας (άρα χαμηλότερο επίπεδο ευσυγκινησίας, πρόβλεψης αρνητικών εμπειριών κ. λ. π) σε ποσοστό περίπου 86% (Shoemaker, 1996,σ.38)

Τα χρωμόσωμα αποτελούν μια από τις σχετικά πρόσφατες ανακαλύψεις της ιατρικής, που η έρευνα και η μελέτη τους εντάχθηκαν ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Έχει διαπιστωθεί ότι τα άτομα με χρωμοσωμικές ανωμαλίες είναι υψηλόσωμα, έχουν αυξημένο βαθμό επιθετικότητας και χαμηλή διανοητική ικανότητα αυτό ίσως αποτελεί την αιτία της συχνότερης σύλληψης ή του συχνότερου εγκλεισμού τους σε ψυχιατρεία, ενόψει αφενός της «επικινδυνότητας»τους (που οι άλλοι , λ.χ. αστυνομία, δικαστές, ψυχίατροι κ ά. τους αποδίδουν) και αφετέρου της αδυναμίας τους (λόγω της χαμηλής διανοητικής ικανότητας) να ξεφύγουν, όπως πολύ πιο συχνά πετυχαίνουν τα ομαλά (χρωμοσωμικά) άτομα (Αλεξιάδης, 2004).

4.1.2 Ψυχολογικοί Παράγοντες

Πέρα από το γενετικό/ βιολογικό επίπεδο, ενδιαφέρον εμφανίζουν και οι θεωρητικές ή και εμπειρικές ερευνητικές προσεγγίσεις που συνδέουν την

παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων με τον *ψυχολογικό παράγοντα* (Κουράκης,2004,σ.70). Οι θεωρίες που βασίζονται στον συγκεκριμένο παράγοντα εστιάζουν στην υπόθεση ότι τα άτομα που παρουσιάζουν ψυχολογικές «ανωμαλίες» δεν έχουν την ικανότητα του αυτοελέγχου ούτε της διάκρισης μεταξύ αξιόποινης ή μη πράξης (Hollingworth,1982) Συνεπώς, οι ψυχικές διαταραχές ή ανωμαλίες και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η επιθετικότητα συνδέονται με την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών (Ζαραφονίτου,1995,σ.122)

4.1.2.1 Ψυχαναλυτές

Οι ψυχαναλυτές εν πρώτοις, όπως ήδη επισημάνθηκε, αποδίδουν κεντρική σημασία στον έλεγχο που μπορεί να ασκήσει το *superego* (συνείδηση), μέσω του *ego* (συνειδητού ή υποσυνειδήτου τμήματος της προσωπικότητας), επάνω στις ενορμήσεις του *id* (ασυνείδητου τμήματος της προσωπικότητας). Σύμφωνα δε με τον Βέλγο Ετιέν ντε Γκρεφ, που προεκτείνει αυτή τη βασική αρχή στον χώρο της εγκληματολογίας, υπάρχουν στο ασυνείδητο του ανθρώπου δύο ομάδες ενορμήσεων που αντιμάχονται μεταξύ τους, δηλαδή αφενός τα εγωκεντρικά /επιθετικά ένστικτα της “άμυνας” και αφετέρου τα αλτρομιστικά και φυλογενετικά ένστικτα της “συμπάθειας”, η δε υπερίσχυση της μίας ή της άλλης ομάδας συντελεί, υπό προϋποθέσεις στην εμφάνιση ή μη, αντίστοιχα της εγκληματικής συμπεριφοράς (Φαρσεδάκης, 1990,σ.406-407)

Περαιτέρω τα παιδιά γεννιούνται κατά τους εγκληματολόγους ψυχαναλυτές με λανθάνουσες ασυνείδητες ενορμήσεις επιθετικότητας, που μορφοποιούνται, όμως σε επιθετική συμπεριφορά μόνο εφ’ όσον κατά τη νηπιακή ηλικία το παιδί δεν επιτύχει ταύτιση με τους γονείς του, μέσα σ’ ένα πλαίσιο κατανόησης και καλών διαπροσωπικών σχέσεων. Η απορριπτική στάση ή αδιαφορία των γονέων, η χωρίς σημαντικό λόγο τιμωρητική τους τακτική και οι εκ μέρους τους πράξεις κακοποίησης εις βάρος του παιδιού, καθώς επίσης αντίστροφα η υπερπροστασία τους προς το παιδί, είναι καταστάσεις που

ενισχύουν τις τάσεις του για επιθετική συμπεριφορά. Αναλόγως των περιστάσεων, οι τάσεις αυτές μπορούν κατά τους ψυχαναλυτές είτε να εξιδανικευτούν προς την κατεύθυνση μίας ιδιόρρυθμης δημιουργίας (π.χ. ζωγραφική, λογοτεχνία, επιστημονική έρευνα), είτε και να μετεξελιχθούν σε ροπή καταστροφικότητας του παιδιού προς τον εαυτό του ή/ και τους άλλους (Μανουσάκη, 1983) Σε κάθε περίπτωση τα πρώτα βιώματα και οι πρώτες εμπειρίες του παιδιού έχουν, κατά τους ψυχαναλυτές, καταλυτική επίδραση για τη μετέπειτα διαδρομή του στη ζωή (Saul, 1990).

4.1.2.2 Συμπεριφοριστές

Από την άλλη πλευρά οι συμπεριφοριστές, βασιζόμενοι στο αξίωμα ότι η ψυχή του ανθρώπου που γεννιέται είναι ένας άγραφος πίνακας (tabula rasa), θεωρούν ότι η παραβατική συμπεριφορά, όπως και κάθε άλλη συμπεριφορά, δεν έχει γενετική προέλευση, αλλά εκμανθάνεται μέσα από τις εμπειρίες του παιδιού, ιδίως, δε, μέσα από τις αντιδράσεις του περιβάλλοντος, το παράδειγμα των άλλων και τη μίμηση από το παιδί της συμπεριφοράς του. Αφετηρία αυτής της προσέγγισης αποτελεί η γενικότερη που διατυπώθηκε από τον Dollard και συνεργάτες του (1939) και που βασίζεται στο σχήμα είναι ``απογοήτευση – επιθετικότητα`` (Dollard/Miller/ Doob, O.H. 1939) διάψευση προσδοκιών αλλά και η επικείμενη πιθανή απογοήτευση στο εγγύς μέλλον, συνοδευόμενη από καταστάσεις ανησυχίας και άγχους, οδηγεί σε ψυχικές πιέσεις που συνεπάγονται επιθετικές τάσεις (π.χ. όταν προσπαθεί κανείς να εκπληρώσει μία ανειλημμένη υποχρέωση μέσα σε ελάχιστο χρόνο). Βέβαια το εάν πώς και προς ποια κατεύθυνση θα εκδηλωθούν αυτές οι επιθετικές τάσεις είναι ζήτημα, κατά τη βελτιωμένη διατύπωση αυτής της θεωρίας από τον Μπέρκοβιτς (McGraw–Hill, 1962), που σχετίζεται με σειρά παραγόντων, όπως το νόημα που αποδίδει κανείς σε περιστατικά ικανά να προκαλέσουν επιθετικότητα, η γενικότερη στάση του ατόμου απέναντι σε γεγονότα που προκαλούν απογοήτευση, ο φόβος των κυρώσεων και οι άλλες επιπτώσεις από την όποια αντίδραση του. Επίσης

κατά τον Μπαντούρα (Bandura, 1925), σύγχρονο εκπρόσωπο της θεωρίας για την κοινωνική μάθηση το παιδί ακολουθεί πρότυπα συμπεριφοράς όχι τόσο με βάση το τι υποδεικνύουν οι γονείς και οι δάσκαλοι, αλλά κυρίως με παρατήρηση και μίμηση των όσων συμβαίνουν γύρω του είτε μέσα στην οικογένεια, είτε και εν όψει των μηνυμάτων που εκπορεύονται από την τηλεόραση και τα άλλα Μ.Μ.Ε. Συνακόλουθα, τα παιδιά που μεγαλώνουν σε περιβάλλον βίας ή και που υφίστανται σωματικές τιμωρίες χωρίς λόγο, εκμανθάνουν ανάλογα τη βία ως τρόπο ζωής και συμπεριφοράς. (Siegel κ. συν, 2000, σ.105)

Στο πλαίσιο της υπό εξέταση ψυχολογικής κατεύθυνσης θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί και η προσέγγιση των γνωστικιστών ψυχολόγων, που στηρίζονται κυρίως στο έργο του Piaget και των διαδόχων του. Οι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης θεωρούν ότι η γνωστική διεργασία της σκέψης εκκινεί με αφετηρία την κωδικοποίηση της πληροφορίας κατά ερμηνεύσιμο τρόπο και προχωρεί, ακολούθως, στην αναζήτηση κατάλληλης απάντησης και στην επιλογή της προσφορότερης δράσης. Αντίστοιχα, εάν οι απαντήσεις που επεξεργάζεται το παιδί αποδίδουν έμφαση στην επιθετικότητα, η ενδεδειγμένη μεταχείριση ενός τέτοιου παιδιού θα πρέπει να στηριχθεί στην ακόλουθη τακτική: Να ερμηνεύει τις προκλητικές συμπεριφορές των άλλων απλώς ως προβλήματα που απαιτούν λύση και να ενισχύει τις όποιες ικανότητες του παιδιού προς λήψη πρόσφορων αποφάσεων και προς απόκρουση πιέσεων από συνομηλίκους για υιοθέτηση μορφών βίαιης συμπεριφοράς. Εξάλλου, σύμφωνα με τις επισημάνσεις ενός από τους γνωστικιστές ψυχολόγους, του Πάτερσον, η άνευ λόγου τιμωρητική τακτική των γονέων καθιστά τα παιδιά τους επιθετικά και δη, όχι μόνο διότι έτσι τα παιδιά μαθαίνουν τη βία ως τρόπο συμπεριφοράς, αλλά και διότι, λόγω της αυταρχικής στάσης των γονέων και της έλλειψης διαλόγου, τα παιδιά δεν είναι σε θέση να διαμορφώσουν μια σαφή εικόνα και ένα πρότυπο για το είδος της συμπεριφοράς που περιμένουν οι γονείς από αυτά. (Δροσινού, 1999, σ.396-405)

Σε αντίθεση με την ψυχαναλυτική προσέγγιση, που εστιάζει το ενδιαφέρον της ιδίως στη βρεφική και νηπιακή (προσχολική) ηλικία του παιδιού, η συμπεριφορική προσέγγιση-όπως άλλωστε και η προσέγγιση των γνωστικιστών ψυχολόγων- θεωρεί ότι η διαδικασία της μάθησης συνεχίζεται και σε μεταγενέστερα αναπτυξιακά στάδια, όπως εκείνα της σχολικής και εφηβικής ηλικίας. Γι' αυτό και στο πλαίσιο της συμπεριφορικής προσέγγισης αναπτύχθηκαν επίσης θεωρίες, οι οποίες επικεντρώνουν την προσοχή τους στην παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων της σχολικής και εφηβικής ηλικίας. Οι θεωρίες αυτές χρησιμοποιούν ως έρεισμα και κριτήριο κυρίως την εκ μέρους του ανηλίκου εκμάθηση κανόνων και προτύπων των συνομηλίκων του ή άλλων ανηλίκων με τους οποίους συναναστρέφεται (ο.π)

4.1.2.3 Εμπειρικές έρευνες για ανηλίκους

- Το 1972 δημοσιεύθηκαν τα ευρήματα μίας φιλόδοξης εκτεταμένης έρευνας σε δείγματα του γενικού πληθυσμού. Η έρευνα διενεργήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από επιφανείς επιστήμονες: τον Γούλφγκανγκ (Wolfgang,1924 –1998), τον Φίλιο (Figlio) και τον Σέλλιν (Sellin, 1896–1994), (Jacoby, 1979) επικεντρώθηκε, δε , στη μελέτη μιας ηλικιακής σειράς 9.945 αγοριών, γεννημένων το 1945 (Ζαραφονίτου,1995,σ.26). Οι ερευνητές παρακολούθησαν την εξέλιξη των ανηλίκων αυτών από τις ηλικίες 10 – 18 ετών με βάση τα αντίστοιχα αρχεία του σχολείου, της αστυνομίας και των δικαστηρίων και διαπίστωσαν ότι περί το 35% από αυτούς έγιναν στη συνέχεια "παραβατικοί" , είχαν δηλαδή κάποια εμπλοκή με την αστυνομία για κάτι άλλο εκτός από τροχαίες παραβάσεις (Wolfgang, 1974,σ.79-92).
- Από πλευράς αυτοτελών ελληνικών ερευνών για ανηλίκους παραβάτες, αξιοσημείωτες είναι ιδίως δύο, που πραγματοποιήθηκαν κατά τη δεκαετία του '90 στις ελληνικές φυλακές ανηλίκων, με έμφαση στις αρνητικές

επιδράσεις που ασκεί στην προσωπικότητα και την περαιτέρω εξέλιξη του ανηλίκου η επίσημη κοινωνική αντίδραση και δη ο πρώιμος εγκλεισμός του σε ίδρυμα ή φυλακή. Η πρώτη από τις έρευνες αυτές διενεργήθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Νομικής, κατά την περίοδο 1993–1994. Στη διεξαγωγή της συμμετείχαν 17 προπτυχιακοί φοιτητές και 8 νέοι επιστήμονες, με επιστημονικό υπεύθυνο τη Φωτεινή Μηλιώνη. Οι έγκλειστοι ανήλικοι που δέχτηκαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις των συνεντευκτών της ερευνητικής ομάδας ήταν 156 (το 84% του συνολικού αριθμού των κρατουμένων) και είχαν μέση ηλικία περί τα 20 έτη. Περαιτέρω, κατά την περίοδο 1999–2000 διεξήχθη, και πάλι από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, η επαναληπτική/ διαχρονική έρευνα (follow – up study), ώστε να διαπιστωθεί η περαιτέρω πορεία και εξέλιξη των πρώην νεαρών κρατουμένων. Από τους αρχικούς 156 έγκλειστους ανηλίκους του 1993 κατέστη εφικτό να εντοπισθούν και να δώσουν συνέντευξη οι 103 (οι 50 μάλιστα εντός φυλακής) ενώ για άλλους 12 ανηλίκους συγκεντρώθηκαν απλώς πληροφορίες ως προς το τι απέγιναν. (Κουράκης κ.συν,1995).

- Εξάλλου, η δεύτερη έρευνα έγινε από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με την επιστημονική ευθύνη των Καθηγητριών Συμωνίδου–Καστανίδου, Καιφα – Γκμπάντι και Πιτσελά, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Leonardo da Vinci. Η πραγματοποίηση της έρευνας έγινε κατά την περίοδο 1997 – 1998 με ερωτηματολόγια σε δείγμα 200 νεαρών ηλικίας 14 – 24 ετών, εκ των οποίων οι μισοί ήταν κρατούμενοι και οι άλλοι μισοί ανήκαν στην ευρύτερη ομάδα των ανηλίκων “σε κίνδυνο” ή με παραβατική δραστηριότητα, αλλά χωρίς να είναι έγκλειστοι. (Κουράκης,2003,σ.327-376)

Οι ανωτέρω έρευνες καλύπτουν κατά το δυνατόν το συνολικό φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας. Θα μπορούσαν επιπλέον να αναφερθούν έρευνες που αφορούν την (αποκλίνουσα και παραβατική)συμπεριφορά μαθητών στα

σχολεία και εκτός αυτών, (Γεωργούλα,2000,σ.257) έρευνες για τις νεανικές συμμορίες, (Ζαραφωνίτου,1995,σ.121) καθώς επίσης έρευνες για την παραβατικότητα ανηλίκων σε συνάρτηση με σωματικές ή νοητικές αναπηρίες, (Ferguson,1952) ή ακόμη, σε σχέση με ψυχικές διαταραχές, όπως νευρωτικές καταστάσεις (Bennet κ. συν,1963). Ενδιαφέρουσες έρευνες έχουν, ακόμη διεξαχθεί για την εξέταση της προσωπικότητας και της παραβατικής δραστηριότητας νέων μετεφηβικής ηλικίας τόσο στη Γερμανία, (Hans Goppinger,1997,σ.31) όσο και στην Ελλάδα (Τρωιάννου–Λούλα,1997,σ.152) και γενικότερα στην Ευρώπη (Council of Europe, 1994). Τέλος, χρήσιμες για την κατανόηση των κινήτρων και της δραστηριότητας των παραβατικών ανηλίκων είναι και οι “έξομολογήσεις – συνεντεύξεις” τους, όπως καταγράφονται σε ορισμένες έρευνες.(Κουράκης κ. συν, 1995,σ.213-260)

4.1.3 Φύλο & Ηλικία

Το γεγονός ότι οι άνδρες υπεραντιπροσωπεύονται ανέκαθεν στις επίσημες στατιστικές της δικαιοσύνης σε σχέση με τις γυναίκες έχει σαν αποτέλεσμα πολλές έρευνες να συσχετίζουν το φύλο με την εμφάνιση ή μη παραβατικής συμπεριφοράς, καθώς και την ένταση και τη συχνότητά της. Η γυναικεία εγκληματικότητα διαφοροποιείται τόσο ποσοτικά από εκείνη των ανδρών, εφόσον κυμαίνεται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα, όσο και ποιοτικά ως προς τα είδη των αδικημάτων που χαρακτηρίζονται ως μικρότερης βαρύτητας. Η εικόνα αυτή αποτελεί, ενδεχομένως, συνάρτηση τόσο της σωματικής διάπλασης των ανδρών που τους επιτρέπει τη διάπραξη βαρύτερων αδικημάτων όσο και της διαφορετικής κοινωνικοποίησης στους ρόλους των δύο φύλων.(Ζαραφωνίτου, 1995,σ.88)

Επίσης, ο ρόλος της ηλικίας τόσο στην έναρξη όσο και στη διακοπή της παραβατικής συμπεριφοράς έχει μελετηθεί από πολλές έρευνες. Κάποιες από αυτές υποστηρίζουν ότι η πρώιμη εμπλοκή στην εγκληματικότητα συνδέεται με μεγαλύτερες πιθανότητες υποτροπής. Μια από αυτές είναι εκείνη των

Mannheim & Wilkins, που μελέτησαν ανήλικους που είχαν τοποθετηθεί σε σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων της Αγγλίας, το διάστημα 1946-1947. Από αυτούς που είχαν κριθεί ένοχοι σε ηλικία μικρότερη των 12 ετών, το 65% υποτροπίασαν το διάστημα της παρατήρησης. (ο. π)

Από αυτούς που καταδικάστηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία 13-15, υποτροπίασε το 54%, ενώ από αυτούς που καταδικάστηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία 16-21 ετών, υποτροπίασε το 46%. (ο. π)

Άλλες έρευνες, όπως εκείνη των Glueck³⁰ διατύπωσαν την άποψη ότι η εγκληματικότητα δεν αποτελεί δείγμα παρατεταμένης υποτροπής, αλλά εξαρτάται από τη διαδικασία ωρίμανσης της προσωπικότητας. Συγκεκριμένα, διαπίστωσαν ότι οι μισοί από τους ανήλικους παραβάτες του δείγματος που μελετούσαν έπαψαν να απασχολούν την ποινική δικαιοσύνη μετά την ηλικία των 25-31 ετών, όταν δηλαδή είχε επέλθει η ωρίμανση της προσωπικότητας. (ο. π)

4.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις με έμφαση στους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες

Η επίδραση των κοινωνικών παραγόντων στην εμφάνιση παραβατικών, συμπεριφορών έχει συνδεθεί με διάφορες μεταβλητές και παράγοντες κοινωνικοποίησης. Ορισμένες μεταβλητές αποτελούν η κοινωνική τάξη, οι οικονομικοί παράγοντες, οι περιβαλλοντικοί και γεωγραφικοί παράγοντες, οι κοινωνικές αλλαγές (π.χ. αστικοποίηση και μετανάστευση) , καθώς και η επίδραση των βασικότερων κοινωνικοποιητικών φορέων, όπως η οικογένεια, το σχολείο, οι φίλοι και τα Μ.Μ.Ε.

4.2.1 Θεωρίες

4.2.1.1 Θεωρία της ανομίας

Σύμφωνα με τη θεωρία της ανομίας του Merton, που συγκαταλέγεται μεταξύ των θεωριών ώθησης ή πίεσης, η παραβατική συμπεριφορά προκύπτει από το χάσμα μεταξύ κοινωνικά αποδεκτών στόχων και διαθέσιμων μέσων ή αλλιώς ευκαιριών για την επίτευξη των στόχων αυτών. Οι νέοι που ανήκουν σε χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις βιώνοντας την αποστέρηση από την έλλειψη των μέσων για να επιτύχουν τους κοινωνικά αποδεκτούς στόχους αντιδρούν, υπό την πίεση αυτή, (Downes κ. συν,1988,σ.119)

§ είτε απορρίπτοντας τους πολιτιστικούς στόχους ή τα νόμιμα μέσα (απόσυρση ή τυπολατρεία),

§ είτε χρησιμοποιώντας παράνομα μέσα για την επίτευξη των στόχων (νεωτερισμός – π. χ εγκληματίες λευκού περιλαιμίου) (ο .π)

§ είτε να αποσυρθεί από την προσπάθεια, απορρίπτοντας παθητικά τα μέσα και τους σκοπούς που, αντιθέτως αναγνωρίζει η κοινωνία (π.χ. περίπτωση περιθωριακών ή εξαρτημένων από ναρκωτικά ατόμων – αναχωρητισμός) (Agnew,1992,σ.57)

§ είτε ανατρέποντας και υποκαθιστώντας τα μέσα και τους στόχους με άλλα (επαναστατική στάση). Έτσι η παρέκκλιση στους νέους θα συμβεί σύμφωνα με τον Merton εάν η κοινωνία την ενθαρρύνει, με το να ωθεί τα άτομα προς αυτή την κατεύθυνση στην εγκληματικότητα. (ο .π)

Η κριτική που ασκείται στη θεωρία της ανομίας είναι ότι υποστηρίζει ότι η μεγαλύτερη παραβατικότητα συγκεντρώνεται στις χαμηλότερες τάξεις, ενώ η έρευνα επιβεβαιώνει μόνο την ασθενή σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης και παραβατικότητας (Downes κ. συν,1988,)

4.2.1.2 Υποπολιτισμικές θεωρίες

Οι υποπολιτισμικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής του ατόμου σε κάποια υποπολιτισμική ομάδα (υποκουλτούρα).

Ο Cohen (1955) υποστηρίζει ότι η παραβατικότητα αποτελεί συνέπεια των δυσχερειών που συναντούν τα παιδιά που ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις κατά την κοινωνικοποίηση τους, καθώς εσωτερικεύουν τους κανόνες, τις αξίες και τα πρότυπα της μεσαίας τάξης, στη βάση των οποίων κοινωνικοποιούνται από το σχολείο που, έρχονται σε αντίφαση με αυτά της οικογένειάς τους. Έτσι, νιώθουν απογοήτευση για την κοινωνική τους τάξη και αντιδρούν αποδεχόμενοι εγκληματικούς κανόνες στα πλαίσια της υποπολιτισμικής ομάδας. Ως πρότυπα εναλλακτικής συμπεριφοράς αναφέρονται: (Clinard κ. συν,1979,σ.7)

- § Συμπεριφορά που καταλήγει σε ανεπιθύμητη και ταραχώδη εμπλοκή (φασαρία) με επίσημες αρχές ή φορείς της μεσαίας τάξης.
- § Επίδειξη ανδρισμού και σκληρότητας
- § Πονηριά και επίδοση σε τεχνάσματα
- § Αναζήτηση ισχυρών συγκινήσεων, κινδύνων και έξαψης
- § Πίστη ότι η τύχη παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή και ότι κάποιες ημι - μαγικές τελετουργίες μπορούν να επηρεάσουν τη μοίρα του ανθρώπου προς το καλύτερο και,
- § Αντίδραση απέναντι σε ενέργειες εξαναγκασμού και κυριαρχίας από άλλα πρόσωπα και επιδίωξη αυτονομίας (Jacoby,1979,σ.156).

Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά στα πλαίσια της ομάδας βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τις αξίες και τους κανόνες της και αποτελεί τη δική της κουλτούρα. Η θεωρία αυτή ερμηνεύει, κυρίως, τη συμπεριφορά των ανηλίκων που είναι μέλη συμμοριών. (Clinard κ. συν,1979)

Σχετική είναι εδώ και η θεωρία για τη σύγκρουση πολιτισμών του Σέλλιν (Sellin,1986-1944) κατά την οποία η αποκλίνουσα ή και παραβατική συμπεριφορά προκαλείται, υπό προϋποθέσεις, όταν ένα άτομο ανήκει σε διαφορετικές (εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές) κοινωνικές ομάδες, οι οποίες αξιώνουν κάτω από τις ίδιες περιστάσεις την τήρηση διαφορετικών κανόνων συμπεριφοράς όπως για την Ελλάδα και άλλες μεσογειακές χώρες, εγκλήματα για λόγους τιμής (Φαρσεδάκη,1990).

Οπωσδήποτε, οι προαναφερθείσες θεωρίες είναι δύσκολο να διεκδικήσουν τη γενική ισχύ, αφού σχετίζονται πρωτίστως με τις δομές της βορειοαμερικάνικης κοινωνίας και δη κατά τη δεκαετία του 1950, όπου οι κοινωνικές διαστρωματώσεις ήταν ακόμα αρκετά διακριτές. Ακόμη, την εποχή που διατυπώθηκαν οι θεωρίες αυτές οι επιστημονικές αναλύσεις βασίζονταν στην επίσημα καταγεγραμμένη παραβατικότητα, με στατιστικά στοιχεία της αστυνομίας και των δικαστηρίων, όπου, ως γνωστόν παρατηρείται αντίθετα προς την πραγματικότητα, υπερκπροσώπηση παραβατών από τις κατώτερες κοινωνικοοικονομικές διαστρωματώσεις, ιδίως δε μαύρων ή άλλων έγχρωμων και μεταναστών. Εάν, πάντως συνεκτιμηθούν με προσοχή αυτοί οι χωροχρονικοί περιορισμοί και αποσυνδεθούν οι εν λόγω θεωρίες από ταξικές προκαταλήψεις, τότε απομένει ένα σημαντικό μέρος αυτών των θεωριών που μπορεί ακόμη και σήμερα να φανεί χρήσιμο στην ερμηνεία της παραβατικότητας ανηλίκων, όταν μάλιστα αυτή εκδηλώνεται με ομαδική συμπεριφορά (Κουράκης, 2004)

4.2.1.3 Θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού

Η θεωρία του διαφορικού συγχρωτισμού του Sutherland (1939) και αργότερα του Gressey (1970), εντάσσεται στις θεωρίες μάθησης ή κοινωνικοποίησης. Σύμφωνα με αυτή, η παραβατική συμπεριφορά μαθαίνεται κατά τον ίδιο τρόπο που μαθαίνεται και κάθε άλλη κοινωνικά συμβατική συμπεριφορά μέσα από την επαφή με άλλους ανθρώπους στα πλαίσια μιας

ομάδας (Φαρσεδάκης,1985). Πιο συγκεκριμένα αρχικά ήθελε να εξηγήσει γιατί τα ποσοστά εγκληματικότητας διαφέρουν στις διαφορετικές ομάδες ατόμων. Για να μπορέσει να εξηγήσει αυτές τις διαφορετικές αναλογίες, προτείνει αυτό που αποκαλεί «**διαφορική κοινωνική οργάνωση**». Με τον όρο διαφορική οργάνωση της ομάδας αναφέρεται στο γεγονός ότι η κοινωνία αποτελείται από διαφορετικές ομάδες ατόμων, μερικές από τις οποίες έχουν εγκληματική παράδοση ενώ άλλες μη εγκληματική. Οι ομάδες με εγκληματική παράδοση υποτίθεται ότι παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό εγκλημάτων από εκείνες που έχουν μη εγκληματική παράδοση. Μ' άλλα λόγια, η εγκληματική παράδοση θεωρείται ότι είναι η αιτία του υψηλού δείκτη εγκληματικότητας ή της ομαδικής εγκληματικότητας. (Thio, 2003,σ.64-65)

Δεύτερον, ο Sutherland ανέπτυξε τη θεωρία του, για να εξηγήσει την εγκληματικότητα του ατόμου, γιατί κάποια άτομα γίνονται εγκληματίες ενώ κάποια άλλα όχι. Θεωρεί ως αιτία της ατομικής εγκληματικότητας αυτό που ονομάζει διαφορικό συγχρωτισμό ο οποίος αναφέρεται στο γεγονός ότι η σχέση ενός ατόμου, που είναι επιρρεπές στο έγκλημα, με εγκληματικά άτομα και ιδέες διαφέρει από τη σχέση του με τα μη εγκληματικά. Αυτή η αντίληψη είναι πιο ξεκάθαρη απ' αυτή της διαφορικής ομαδικής οργάνωσης γιατί σ' αυτή βρίσκεται η καρδιά της θεωρίας δηλαδή ένα άτομο γίνεται εγκληματίας εξαιτίας μιας υπερβολής των ορισμών που είναι ευνοϊκοί προς την παράβαση των νόμων έναντι αυτών που δεν είναι ευνοϊκοί προς την παράβαση των νόμων. (ο. π)

Εν κατακλείδι η θεωρία του Sutherland για τη διαφορική ομαδική οργάνωση είναι σχεδιασμένη για να εξηγήσει την ομαδική εγκληματικότητα, ενώ η θεωρία του για τον διαφορικό συγχρωτισμό σκοπεύει να εξηγήσει την ατομική εγκληματικότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τη θεωρία ως σύνολο, η εγκληματική παράδοση παράγει ομαδική εγκληματικότητα, η οποία με τη σειρά της επιφέρει τον διαφορικό συγχρωτισμό, ο οποίος, τέλος, προκαλεί την ατομική εγκληματικότητα. (ο. π)

Η κριτική ατής της προσέγγισης έγκειται στο ότι τα εμπειρικά δεδομένα δεν στοιχειοθετούν κάποια άμεση σύνδεση του συγχρωτισμού με την παραβατική συμπεριφορά, χωρίς ωστόσο, να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο επιδρά στην παραβατική ή μη συμπεριφορά του (Φαρσεδάκης,1985).

4.2.1.4 Θεωρία κοινωνικού ελέγχου

Με την είσοδο του παιδιού στην εφηβική ηλικία παρατηρείται μια βαθμιαία μετατόπιση των ενδιαφερόντων του και των διαπροσωπικών του σχέσεων από την οικογένεια και ιδίως τους γονείς προς το σχολείο και τους συνομηλικούς συμμαθητές. Έτσι χωρίς να παύει η οικογένεια να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εσωτερίκευση από το παιδί ενός βασικού συστήματος αξιών και προτύπων της κοινωνίας (κοινωνικοποίηση) , όμως σημαντική σημασία προς την κατεύθυνση της κοινωνικοποίησης αρχίζει να αποκτά και το σχολείο, όπως και το είδος των φίλων που αρχίζει να αποκτά το παιδί. Εάν η διαδικασία της κοινωνικοποίησης προχωράει ομαλά, τότε το παιδί, σύμφωνα με τις θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου που υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικοί δεσμοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη ή μη παραβατικών συμπεριφορών όπου αναπτύχθηκαν κυρίως στις Η.Π.Α , θα αποκτήσει αυτοέλεγχο και αυτοσυγκράτηση στη συμπεριφορά του. Εν αντιθέσει οι ασθενείς δεσμοί με την κοινωνία οδηγούν στη μη παραδοχή των καθιερωμένων κοινωνικών αξιών και κανόνων που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και κατ' επέκταση στην απόρριψη τους (Wiley, 1958)

Συγκεκριμένα τα πορίσματα της έρευνας του Hirschi έδειξαν ότι οι στενοί δεσμοί με τους γονείς και η επιτυχία στο σχολείο αποτρέπουν τους ανήλικους από την παραβατική συμπεριφορά (Χάιδου,1996,σ.176) Όσο αφορά την οικογένεια αυτό επιτυγχάνεται όχι μόνο με τον **άμεσο έλεγχο**, που ασκείται με μέσα καταστολής (π.χ απαγορεύσεις, τιμωρίες) από τους γονείς αλλά υπάρχει και ο **έμμεσος έλεγχος** βασιζόμενος στις σχέσεις στοργής του παιδιού με τον

οικογενειακό του περίγυρο και τους φίλους του. Αυτός ο συνδυασμός των δύο αυτών ελέγχων δημιουργείται στον έφηβο ένας μηχανισμός εσωτερικού ελέγχου , που ισχυροποιεί τη συνείδηση του και τον αποτρέπει από την τέλεση αποκλίνουσας ή παραβατικής συμπεριφοράς (Wiley,1958).

Σύμφωνα με τον Ρέκλες εστίασε την προσοχή του στην σημασία που έχουν ορισμένοι παράγοντες για να επιτύχει ο ανήλικος την αυτοσυγκράτηση του στην τέλεση παραβατικών πράξεων. Ο βαθμός εξωτερικής αυτοσυγκράτησης προσδιορίζεται από το πόσο πολύ οι δομές του περιβάλλοντός του είναι τέτοιες, ώστε να μην υποκύπτει κανείς στον πειρασμό τέλεσης αξιόποινων πράξεων. Παρόμοια αυτοσυγκράτηση είναι και σε επίπεδο δομών της ίδιας της προσωπικότητας του ατόμου, δηλ. από την άποψη της εσωτερικής αυτοσυγκράτησης. Δηλαδή εάν έχει κάποιος υψηλή θετική εικόνα για τον εαυτό του και εσωτερικευμένες ηθικές αντιλήψεις καθώς και έλεγχο στις παρορμήσεις της προσωπικότητας του είναι προφανές ότι θα εμφανίσει αντιστάσεις στην τέλεση αξιόποινων πράξεων. Θα μπορέσει να αποκρούσει είτε τις κοινωνικές πιέσεις (π.χ. κακές συνθήκες διαβίωσης), είτε κοινωνικές έλξεις (π.χ. κακές παρέες), είτε και εσωτερικές ωθήσεις (ενορμήσεις). (Wolfgang κ. συν,1970)

Επίσης, ο Hirschi έδωσε έμφαση στην ύπαρξη στενών κοινωνικών δεσμών του ανήλικου με τον οικογενειακό και τον συμβατικό κοινωνικό του περίγυρο. Υποστήριξε, έτσι , ότι κύρια στοιχεία των κοινωνικών δεσμών για να αποτραπεί κάποιος από την παραβατικότητα είναι: (Κουράκης, 2004, σ.94-95)

- Η προσκόλληση στους άλλους, ως διαδικασία ενίσχυσης των διαπροσωπικών σχέσεων με αυτούς συμμόρφωσης με τις επιθυμίες ή προσδοκίες τους και, συνακόλουθα, εσωτερίκευσης των κοινωνικών κανόνων. (ο. π)
- Η έντονη πίστη στην ηθική ισχύ των κοινωνικών κανόνων, όσο ασθενέστερη η πίστη αυτή, τόσο μικρότερη η συμμόρφωση στους κανόνες. (ο. π)

- Η δέσμευση σ' ένα τρόπο ζωής σύμφωνα με αυτούς τους κανόνες λόγω φόβου των συνεπειών από τη παραβίαση τους και, (ο. π)
- Η εμπλοκή, δηλαδή η διαρκής ενασχόληση με δραστηριότητες κοινωνικά αποδεκτές (π.χ. μελέτη για το σχολείο, αθλητισμός κ.λ.π.), ώστε να μη μένει χρόνος για άλλες παράνομες δραστηριότητες. (ο. π)

Ο Hirschi υποστήριξε ότι τα ευρήματα του έρχονταν σε επιβεβαίωση της θεωρίας του: ότι δηλαδή οι μη παραβατικοί μαθητές διατηρούσαν στενούς δεσμούς με τους γονείς τους, πίστευαν στη συμμόρφωση προς τους νόμους και είχαν οργανώσει τον ελεύθερο χρόνο τους με θετικές δραστηριότητες. (ο. π)

Τέλος κατά τους G. Sykes & D. Matza οι νέοι παραβαίνουν τους κανόνες, επειδή χάνεται ο κοινωνικός έλεγχος και οδηγούνται σε μια συμπεριφορά τυχαία και απρόβλεπτα ανάλογα με το ποιες δυνάμεις θα επικρατήσουν συμβατικές ή εγκληματικές. Οι νέοι γνωρίζουν ότι η πράξη τους αποτελεί αδίκημα κατά τον νόμο, θεωρούν όμως ότι ο νόμος δεν είναι εφαρμόσιμος στην περίπτωση τους. Έτσι αναπτύσσουν «τεχνικές εξουδετέρωσης» εκλογικεύοντας και δικαιολογώντας τη συμπεριφορά τους, πράγμα που τους επιτρέπει να απελευθερωθούν από τους ηθικούς καταναγκασμούς και τους ωθεί στην παραβατικότητα (Matza,1964)

4.2.1.5 Θεωρία της πολιτισμικής σύγκρουσης

Σύμφωνα με τη θεωρία της πολιτισμικής σύγκρουσης το έγκλημα είναι αποτέλεσμα των συγκρούσεων στους κανόνες συμπεριφοράς που βιώνει το άτομο (Sellin και Miller). Συγκεκριμένα, ο Miller υποστήριξε ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα του ιδιαίτερου συστήματος αξιών της κατώτερης τάξης, που έρχεται σε σύγκρουση με το κυρίαρχο. (Χάιδου,1996)

Ο Sellin τονίζει τη σημασία των πολιτισμικών επιρροών. Έτσι, θεωρεί το έγκλημα ως αποτέλεσμα της υπακοής του ατόμου σε κανόνες διαφορετικούς από τους θεσμοθετημένους. Κατ' επέκταση, το έγκλημα δεν καθορίζεται από

την ποιότητα της συμπεριφοράς, αλλά από το χαρακτηρισμό που του δίνουν όσοι έχουν την εξουσία (ο. π)

4.2.1.6 Θεωρία της ετικέτας

Στις αρχές του 1960, μία ομάδα κοινωνιολόγων , ιδιαίτερα ο Becker ,ο Erickson και ο Kitsuse , εξήγησαν την παρέκκλιση ως μία διαδικασία συμβολικής αλληλεπίδρασης. Την παρουσίασαν ως μία νέα θεωρία και έγιναν ευρέως γνωστοί ως θεωρητικοί του χαρακτηρισμού, διότι τόνιζαν τη σπουδαιότητα των χαρακτηρισμών στον ορισμό της παρέκκλισης. (Thio, 2003,σ.81-84)

Στην προσπάθεια τους να ερμηνεύσουν την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, οι θεωρητικοί του χαρακτηρισμού εκμεταλλεύονται τις κεντρικές ιδέες της συμβολικής διαντίδρασης. Πρώτον, η λέξη διαντίδραση είναι μία συλλογική ενέργεια, η οποία ενέχει περισσότερες του ενός ατόμου πράξεις. Σύμφωνα με τη θεωρία του χαρακτηρισμού δεν εστιάζουμε μόνο στο παρεκκλίνον άτομο αλλά στην διαντίδραση μεταξύ του υποτιθέμενου παρεκκλίνοντος ατόμου και των άλλων , των συμβατικών ατόμων. Δεύτερον , όπως υποδηλώνει η λέξη συμβολική , η διαντίδραση ανάμεσα στο υποτιθέμενο παρεκκλίνον άτομο και στους κονφορμιστές ορίζεται από τις σημασίες που αποδίδουν οι μεν στους δε , στις ενέργειες και στις αντιδράσεις τους. (ο. π)

Εν συντομία, οι θεωρητικοί του χαρακτηρισμού ερμηνεύουν την παρέκκλιση ως μία δυναμική διαδικασία συμβολικής διαντίδρασης ανάμεσα στα παρεκκλίνοντα άτομα και στα μη παρεκκλίνοντα. Οι θεωρητικοί αυτοί αμφιταλαντεύονται ανάμεσα σε δύο ερωτήσεις « ποιος προσδίδει τον χαρακτηρισμό της παρέκκλισης σε ποιον» και «ποιες οι συνέπειες αυτού του χαρακτηρισμού στο άτομο που τον δέχεται και στα άτομα που τον δίνουν;» (ο.π)

Έτσι λοιπόν οι άνθρωποι που αντιπροσωπεύουν τις δυνάμεις του νόμου είναι αυτοί που αποδίδουν τον χαρακτηρισμό της παρέκκλισης, τέτοιοι είναι η

αστυνομία και διάφοροι φορείς του κοινωνικού ελέγχου. Όσον αφορά τους αποδέκτες του χαρακτηρισμού είναι οι εγκληματίες, οι ναρκομανείς, οι ομοφυλόφιλοι. (ο. π)

Ο χαρακτηρισμός ενός ατόμου ως παρεκκλίνοντος μπορεί να έχει συνέπειες και για το ίδιο το άτομο και γι' αυτόν που επιβάλλει τον χαρακτηρισμό. (ο. π)

Οι αρνητικές συνέπειες για εκείνον που θα χαρακτηριστεί ως παρεκκλίνων είναι ότι από τη στιγμή που θα γίνει αυτό ,θεωρεί τον εαυτό του παρεκκλίνοντα κάτι που τον οδηγεί στη συνέχεια της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Απ' την άλλη συμπεραίνουμε ότι το να χαρακτηρίζεις κάποιον ως παρεκκλίνοντα έχει θετικές συνέπειες για την κοινότητα , τις ομάδες , ή τα άτομα που εφαρμόζουν τον χαρακτηρισμό που έγκειται στην διαφύλαξη και ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής τάξης. (ο. π)

Η κριτική αυτής της προσέγγισης έγκειται στο ότι η θεωρία είναι βασικά μη αιτιολογική και δεν ενδιαφέρεται για τις αιτιολογικές ερωτήσεις καθώς το να χαρακτηριστεί κάποιος ως παρεκκλίνων επιφέρει αρνητικές συνέπειες αλλά αυτό δεν έχει αποδειχθεί σύμφωνα με ερευνητικά αποτελέσματα. (Χαΐδου,1996).

4.2.1.7 Μαρξιστικές Θεωρίες

Οι μαρξιστικές θεωρίες , όπως είναι αναμενόμενο , θεωρούν το έγκλημα τόσο ως συνέπεια της ανηθικότητας που απορρέει από την αθλιότητα στην οποία είναι αναγκασμένη να ζει η εργατική τάξη όσο και ως αποτέλεσμα της περιφρόνησης από μέρους της του κοινωνικού συστήματος που επικρατεί. (Αλεξιάδης,2004).

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτές το έγκλημα αποτελεί ένα παθολογικό κοινωνικό φαινόμενο που τα αίτια του δεν περιορίζονται αποκλειστικά και μόνο στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και παραγόντων. Αντίθετα το έγκλημα αποδίδεται επίσης σε ατομικούς ψυχο – βιολογικούς παράγοντες όπως

ο ατομικισμός, ο εγωισμός, η ζήλεια, οι διάφορες ψυχολογικές ανάγκες και κληρονομικές επιβαρύνσεις. (ο. π)

Η ορθόδοξη μαρξιστική άποψη δεν παραγνωρίζει την σημασία των ατομικών παραγόντων του εγκλήματος απλώς χαρακτηρίζεται ως κοινωνιολογική επειδή δίνει προτεραιότητα στους κοινωνικούς παράγοντες, θεωρώντας κατά τον Μαρξ το άτομο ως φορέα των στοιχείων της κοινωνίας, της τάξης, της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει (ο. π).

4.2.1.8 Συνδυασμός θεωριών

Οι παραπάνω θεωρίες αρκούνται στην προσέγγιση ή δίνουν έμφαση σ' έναν μεμονωμένο παράγοντα, που κατ' αυτές είναι καθοριστικός στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών. Υπάρχουν, όμως και άλλες, που θεωρούν το συνδυασμό θεωριών και παραγόντων ως επιτυχέστερη προσέγγιση στην ερμηνεία της παραβατικής συμπεριφοράς. Η θεωρία του Elliot εντάσσεται στις πολυπαραγοντικές θεωρίες και ερμηνεύει την παραβατικότητα συνδυάζοντας τις θεωρίες ανομίας, του ελέγχου και της κοινωνικής μάθησης. Έτσι, η παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων ερμηνεύεται ως απόρροια του ότι το άτομο αφενός αποτυγχάνει να επιτύχει τους κοινωνικά καθορισμένους στόχους και αφετέρου οι δεσμοί του είναι πιο ισχυροί με παραβατικές ομάδες, οι οποίες κατ' επέκταση έχουν και μεγαλύτερη επίδραση στη συμπεριφορά του.

Άλλες προσεγγίσεις που συνδυάζουν στοιχεία από διάφορες θεωρίες είναι του Braithwaite που συνδυάζει θεωρίες ετικέτας, υποκουλτούρας, ανομίας, ελέγχου, διαφορικού συγχρωτισμού και κοινωνικής μάθησης προκειμένου να ερμηνεύσει την παραβατική συμπεριφορά.

4.2.2 Κοινωνικοποιητικές ομάδες και ερευνητικά αποτελέσματα

Κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα ως μέλη μιας κοινωνίας μαθαίνουν τις κοινωνικές αξίες και τους κοινωνικούς κανόνες

της συγκεκριμένης κοινωνίας. Είναι ο τρόπος με τον οποίο το άτομο ενσωματώνεται στην κοινωνία του κι εντάσσεται στην κουλτούρα του. Μέσω της κοινωνικοποίησης, το κάθε άτομο αποκτά την **κοινωνική κληρονομιά** που του μεταβιβάζεται. (Τσαούση,2006,σ.1-2)

Η διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντική διότι αρχικά εξασφαλίζει **την ομαλή ένταξη του κάθε ατόμου στην κοινωνία**. Το κάθε άτομο μαθαίνει να συμπεριφέρεται σε κάθε περίπτωση ανάλογα με την κοινωνική του θέση καθώς επίσης διατηρεί την κοινωνική συνοχή και την ομαλή λειτουργία της κάθε κοινωνίας (του ισχύοντος δηλ. κοινωνικού συστήματος). (ο. π)

Οι βασικοί φορείς κοινωνικοποίησης είναι η οικογένεια και το σχολείο, και δευτερεύοντες φορείς είναι τα Μ.Μ.Ε, οι ομάδες συνομιλήκων και το εργασιακό περιβάλλον. Όλοι οι παραπάνω φορείς θα αναλυθούν παρακάτω για να δούμε τη σημαντικότητα που παίζουν στην ζωή ενός έφηβου παιδιού. (ο. π)

4.2.2.1 Οικογένεια

Ξεκινώντας από την οικογένεια παρατηρούμε ότι ο θεσμός αυτός έχει υποστεί κατά τα τελευταία έτη, κυρίως στα αστικά κέντρα, μία ριζική μεταλλαγή. Η ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου και η επαγγελματική δραστηριοποίηση της γυναίκας οδήγησαν σε νέα οικογενειακά σχήματα με μεγαλύτερη δημοκρατικότητα διαδικασιών και ισότητα μεταχείρισης. Οι σχέσεις έγιναν έτσι ειλικρινέστερες (Μιχαηλίδου – Νουάρου,1982,σ.166-170).Συνάμα όμως δημιουργήθηκαν και προβλήματα προς δύο ειδικότερες κατευθύνσεις: Αφενός ως προς τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, λόγω της ανακατάταξης των ρόλων και των συναφών συγκρούσεων που προκαλούνται από την ανατροπή των ισορροπιών. Και αφετέρου ως προς τις σχέσεις των γονέων με το παιδί, για το οποίο αυτοί και ιδίως η μητέρα δεν έχουν πλέον τον αναγκαίο ελεύθερο χρόνο ή και την ψυχική διάθεση να ασχολούνται (Μαράτου - Αλιπράντη, 1995,σ.96,86). Το άγχος της δουλειάς, η κούραση και ο εκνευρισμός οδηγούν έτσι τους γονείς σε ψυχική απόσταση από το παιδί τους,

το οποίο αφήνουν συχνά μόνο του μπροστά σε μία τηλεόραση ή και ξεσπούν τα νεύρα τους πάνω του (*ενδοοικογενειακή βία*). Πανελλήνια έρευνα της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών σε 8.158 παιδιά ηλικίας επτά ετών με ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τους γονείς με τη βοήθεια των δασκάλων το 1990 έδειξε, ότι ένα στα τρία παιδιά (33,7%) «τρώει ξύλο» τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα και ένα στα έξι (17,3%) κάθε μέρα (Τζουμάκα – Μπακούλα,1993,σ.25,29)

Ειδικότερα σε σχέση με τις μεταλλαγές που έχει υποστεί ο θεσμός της οικογένειας στην Ελλάδα κατά τα τελευταία έτη, σημαντικές είναι οι ψυχολογικές έρευνες που έγιναν κατά τη δεκαετία του 60 και μετά από συνεργάτες του Αθηναϊκού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου. Σύμφωνα με τα πορίσματα των ερευνών αυτών, στην παραδοσιακή ελληνική οικογένεια εμφανίζονται έλλειψη κοινών σκοπών και δυσεπίλυτα διλήμματα μεταξύ ατομικών και συλλογικών επιδιώξεων ή μεταξύ οικογενειακών και κοινωνικών ρόλων, με επακόλουθο την αμφισβήτηση της κοινής πορείας, την ανάπτυξη αισθημάτων καταπίεσης και την εμπλοκή της επικοινωνίας (Κατάκη,1998,σ.182).

Σημειώνεται ότι η στροφή προς τη σύγχρονη μορφή της “πυρηνικής” οικογένειας με μικρό αριθμό παιδιών προκύπτει και από στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος. Πράγματι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες διαπιστώνεται από τα στοιχεία αυτά συνεχής μείωση των μελών του κάθε “νοικοκυριού”: από 4,29 μέλη το 1920 σε 4,25 το 1940, 4,11 το 1951, 3,78 το 1961, 3,39 το 1971 3,12 το 1981, 2,97 το 1991 και 2,88 το 2001! (ΕΣΥΕ, 2003:59).

Αντίστοιχα έχει συντελεστεί μείωση του αριθμού των γάμων (από 73.350 το 1971 σε 49.000 το 2000) και αύξηση των διαζυγίων (από 3.675 το 1971 σε 11.309 το 2000), (Μάρθα Καιτανίδη, 2003) μείωση του αριθμού των παιδιών (π.χ. 2,2 παιδιά κατά μέσο όρο το 1980, αλλά 1,29 παιδιά το 2001), (ΕΣΥΕ,2003,σ.31-32) αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών

(από 8% το 1961 και 12,7% το 1981 σε 17,8% το 2001), γενικότερη αποψίλωση της οικογένειας από άλλους συγγενείς όπως γιαγιάδες και θείους, που παλαιότερα ασχολούνταν ενεργά με την ανατροφή των παιδιών, (Τζουμάκα-Μπακούλα,1990,σ.8) και ταυτόχρονη επαγγελματική δραστηριοποίηση τόσο του συζύγου όσο και της συζύγου (Ζαρακοβίτου,1992,σ.30 - 31). Πάντως θα πρέπει να επισημανθεί ότι η σύγχρονη ελληνική οικογένεια δεν εμφανίζει το στοιχείο της πυρηνικής οικογένειας. Γι' αυτό και ορισμένοι επιστήμονες προτείνουν να χρησιμοποιείται για την Ελλάδα ο όρος *εκτεταμένη αστική οικογένεια* και όχι πυρηνική οικογένεια ώστε να αναδειχθούν οι κοινές αξίες και οι προσωπικές επαφές που αναπτύσσονται ακόμη και σήμερα στην ελληνική οικογένεια, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν παρατηρείται κάποια γεωγραφική και, συνακόλουθα, ψυχική απόσταση μεταξύ των μελών της (Γεώργια,2001,σ.748 - 752).

Σε αναπλήρωση για την έλλειψη οικογενειακής ευρυθμίας και ψυχικής επαφής προς το παιδί τους, οι γονείς παρέχουν σ' αυτό κάθε είδους υλικά αγαθά αλλά και σημαντικές ελευθερίες που οι ίδιοι δεν είχαν. Στην προαναφερθείσα έρευνα της Α' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, διαπιστώθηκε ότι μόλις το 1,9% των παιδιών έχει μόνο ένα ζευγάρι παπούτσια, πλην των αθλητικών. Το 20,1% έχει δύο ζευγάρια παπούτσια, το 34,9% τρία, το 24,6% τέσσερα και 18,5% πέντε και πάνω. Όπως παρατήρησε η επιστημονική υπεύθυνη της έρευνας, Τζουμάκα - Μπακούλα, «οι γονείς στο πλαίσιο του υπερκαταναλωτισμού της σύγχρονης ζωής, κατακλύζουν τα παιδιά με υλικά αγαθά, νομίζοντας ότι μ' αυτά εκπληρούν γονικές υποχρεώσεις. Κατά βάση καλύπτουν ρόλους που ενδεχομένως αδυνατούν να εκφράσουν με πραγματική αφοσίωση, αγάπη και ψυχική επικοινωνία».(Τζουμάκα - Μπακούλα,1990,σ.19-20)

Η σύνδεση του οικογενειακού παράγοντα και των οικογενειακών μεταβλητών με την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών. Η οικογένεια αποτελεί καθοριστικό παράγοντα

για τη διαμόρφωση της ώριμης και αυτόνομης προσωπικότητας του παιδιού. Στα πλαίσια της οικογένειας το παιδί μαθαίνει τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τις αξίες, τους κοινωνικούς κανόνες, τα πρότυπα των ρόλων, καθώς και την ικανότητα να αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις. Συνεπώς, η οικογένεια καθορίζει τη στάση ζωής που θα υιοθετήσει το παιδί. (Hawkins,1996,σ.90)

Έτσι, οι οικογένειες που διαπνέονται από ισχυρούς δεσμούς στοργής και αγάπης, που εμπνέουν ασφάλεια και ηρεμία δημιουργούν υγιείς και ανεξάρτητες προσωπικότητες. (ο. π)

Αυτά τα παιδιά είναι λιγότερο πιθανά να εμπλακούν σε παραβατικές συμπεριφορές και κατάχρηση ουσιών. (ο. π)

Αντιθέτως, οι οικογένειες που χαρακτηρίζονται από χαλαρούς δεσμούς, έλλειψη σεβασμού, έλλειψη φροντίδας και στοργής, οικογενειακές διαμάχες, ενδοοικογενειακή βία και οι διασπασμένες οικογένειες (όχι μόνο δομικά, αλλά κυρίως λειτουργικά) δημιουργούν ένα πλαίσιο ανασφάλειας και μη υποστηρικτικής οικογενειακής ζωής, που σπρώχνει το παιδί έξω από το σπίτι καθιστώντας το ευάλωτο σε εξωτερικούς κινδύνους (ο .π). Επιπλέον, το οικογενειακό ιστορικό χρήσης ναρκωτικών, η εγκληματικότητα των γονέων, το μέγεθος της οικογένειας, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας μπορεί να αυξήσουν τους παράγοντες κινδύνου για τα παιδιά (Hirschi & Gottfredson,1994). Άλλωστε, οι μη αποτελεσματικές πρακτικές διαχείρισης της οικογένειας (η ελλιπής γονική επίβλεψη, η γονική απόρριψη, η γονική πειθαρχία, η ανεκτικότητα των γονέων) έχουν αναδειχθεί από πολλές έρευνες ως καθοριστικές στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών από τα παιδιά (Gullota, Adams & Montemayor,1998).

Οι Glueck μελέτησαν 500 παραβατικά και 500 μη παραβατικά αγόρια για 10 χρόνια στη Βοστώνη και κατέληξαν μεταξύ άλλων στα εξής συμπεράσματα όσον αφορά το ρόλο της οικογένειας: (Φαρσεδάκης,1985)

Η γενική εικόνα που προκύπτει, είναι πως το οικογενειακό περιβάλλον των παραβατικών ανηλίκων ήταν λιγότερο θετικό απ' ότι εκείνο των ομάδων ελέγχου. Σημειώνεται, ιδιαίτερα, η έλλειψη οικογενειακών συνθηκών σταθερότητας, ασφάλειας, κύρους, πειθαρχίας και της αναγκαίας για την ανάπτυξη τους παιδευτικής και στοργικής ατμόσφαιρας. (ο. π)

Ορισμένες από τις σημαντικές διαφορές που επισημάνθηκαν από τους Glueck (1950), μεταξύ παραβατικών και μη ανηλίκων είναι οι ακόλουθες: (ο. π)

- το οικογενειακό περιβάλλον των γονέων των παραβατικών ανηλίκων εμφάνιζε μεγαλύτερο ποσοστό πνευματικής καθυστέρησης, συναισθηματικών διαταραχών, αλκοολισμού και εγκληματικότητας. (ο. π)

- Υπήρχαν περισσότερες ασυμφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ των γονέων. (ο.π)

- Οι πατέρες δεν επέβλεπαν κατάλληλα τα παιδιά τους και ήταν πιο απληροφόρητοι σχετικά με τις δραστηριότητες των παραβατικών παιδιών τους, (ο. π)

- Οι πατέρες εμφάνιζαν έλλειψη ζεστασιάς, συμπάθειας και στοργής απέναντι στα παιδιά τους και τα αγόρια δεν θεωρούσαν τον πατέρα ως κάποιον προς τον οποίο θα έπρεπε να αμιλλώνται, (ο. π)

- Οι σχέσεις μεταξύ μητέρας-αγοριών δεν ήταν τόσο συνεπής, όσο εκείνες πατέρων- αγοριών. Ορισμένες μητέρες παραβατικών ανηλίκων ήταν υπερπροστατευτικές, ενώ άλλες ήταν αδιάφορες και απορριπτικές (ο. π)

Σημαντική επίδραση στην περαιτέρω πορεία του ανηλίκου φαίνεται έτσι να διαδραματίζει, εν πρώτοις, η συνοχή της οικογένειας του. (ο. π)

Στην έρευνα του ζεύγους Glueck διαπιστώθηκε ότι οι παραβατικοί ανήλικοι των οποίων η οικογένεια εμφάνιζε εμφανή χαλαρότητα δεσμών, κοινών ενδιαφερόντων και διαπροσωπικών σχέσεων, ήταν υπερδιπλάσιοι ως προς το ποσοστό τους (84,0%) σε σχέση με τους μη παραβατικούς ανηλικούς της ομάδας ελέγχου (38,2%) (Glueck, 1950,σ.115). Παρόμοιες σχεδόν αναλογίες καταγράφηκαν με βάση το κριτήριο του εάν οι γονείς των ανηλίκων ζούσαν χωριστά (διαζύγιο, διάσταση, απομάκρυνση του ενός από τον άλλον) ή

εάν κάποιος απ' αυτούς είχε αποβιώσει. Το 60,4% για τους παραβατικούς και το 34,2% για τους μη παραβατικούς, οπότε γίνεται λόγος για *διαλυμένα σπίτια*. Βέβαια διαπιστώθηκε ότι μεγαλύτερη είναι η παραβατικότητα όταν η διάσταση επήλθε σε πρώιμο στάδιο ηλικίας του ανήλικου, συνήθως κάτω των 5 ετών (56,3% των διαλυμένων οικογενειών στους παραβατικούς ανηλικούς και 46,7% στους μη παραβατικούς ανηλικούς. Τέλος μία άλλη συναφής παράμετρος είναι η ποιότητα των συζυγικών σχέσεων μεταξύ των γονέων. Στην έρευνα του ζεύγους Glueck, οι σχέσεις αυτές διαπιστώθηκε ότι ήταν *καλές* μόνο σε περίπου 1/3 (36,8%) γονείς παραβατικών ανηλικών, έναντι περίπου 2/3 (65,3%) των μη παραβατικών. Συναφή ποσοστά προέκυψαν για τις περιπτώσεις όπου οι γονείς είχαν ασυμβατότητα στις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά χωρίς να φτάνουν κατά κανόνα σε ανοιχτή ρήξη (32,0% για τους γονείς παραβατικών ανηλικών έναντι 19,8% των μη παραβατικών). Εξάλλου, στα υπολειπόμενα ποσοστά (31,2% και 14,9% αντίστοιχα) οι σχέσεις ήταν *κακές* με αποτέλεσμα τη σύγκρουση, τη διάσταση και το διαζύγιο (Glueck, 1950,σ.115).

Σημαντική αναδεικνύεται και η ποιότητα των σχέσεων μέσα στην οικογένεια. Η αδιαφορία των γονέων προς το παιδί και η έλλειψη στοργής προς αυτό ή η κακομεταχείριση του καθώς και η επίδειξη πνεύματος εχθρότητας προς τον ανήλικο είναι φαινόμενα που σχετίζονται, άμεσα με την παραβατική εξέλιξη του ανήλικου: Σύμφωνα με την έρευνα των Glueck τα ποσοστά ήταν 59,8 % για τους παραβατικούς ανηλικούς ως προς την προσλαμβανόμενη από αυτούς αδιαφορία ή εχθρότητα του πατέρα, έναντι 19,3% για τους μη παραβατικούς, και 27,9%, έναντι 4,6% ως προς την αδιαφορία ή την εχθρότητα της μητέρας. (Κουράκης, 2004,σ.81)

Επιπροσθέτως, η παραβατικότητα των ανηλικών φαίνεται να σχετίζεται και με τη μίμηση των γονικών προτύπων, ιδιαίτερα της εγκληματικής δραστηριότητας των γονέων του ανήλικου. Ειδικότερα, στην έρευνα των Gluecks, οι παραβατικοί ανήλικοι εμφανίζονται να έχουν εγκληματία πατέρα σε ποσοστό υπερδιπλάσιο (66,2%) από τους μη παραβατικούς ανηλικούς (32,0%),

ενώ στην περίπτωση της εγκληματικής μητέρας η διαφορά του λόγου γίνεται ένα προς τρία (44,8% έναντι 15%). Τα υψηλά αυτά ποσοστά οφείλονται και σε κάποιους άλλους παράγοντες που αφορούν αφενός το γενετικό υλικό του ανήλικου όπως ενδεχόμενη κληρονομικότητα κάποιας επιθετικής προδιάθεσης από τους γονείς του και αφετέρου τις λοιπές επιδράσεις της γονικής εγκληματικότητας στον περιβάλλοντα χώρο του ανήλικου. Συνήθως, δηλαδή η εγκληματικότητα ενός γονέα και ο συνακόλουθος εγκλεισμός του σε φυλακή επιφέρουν διάλυση της οικογένειας καθώς επιδρούν έντονα στον ψυχισμό του παιδιού και οδηγείται στην παραβατικότητα αφού τα υπόλοιπα μέλη εξοικειώνονται με την ιδέα της διάπραξης αξιόποινων πράξεων καθώς επιπλέον η έλλειψη σοβαρής επίβλεψης του παιδιού από τη μητέρα, η οποία προφανώς αναγκάζεται να εργάζεται εκτός σπιτιού για να εξασφαλίσει τα προς το ζην. (Φαρσεδάκης, 1985)

Εξάλλου στην έρευνα των Gluecks διαπιστώθηκε ότι πέρα από τη γονεϊκή εγκληματικότητα, σημαντική θέση στην πορεία ενός ανήλικου κατέχει και το επίπεδο επικοινωνίας που υπάρχει μέσα στην οικογένεια. Εάν δηλαδή οι γονείς είναι αλκοολικοί ή εμφανίζουν συμπτώματα νοητικής καθυστέρησης ώστε να μειώνεται το επίπεδο επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια, τότε οι πιθανότητες να γίνει το παιδί τους παραβατικό αυξάνονται δραματικά. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα των Gluecks έδειξε ότι οι αλκοολικοί πατέρες παραβατικών ανηλίκων έφτασαν σε ποσοστό 62,8% και οι μητέρες αντίστοιχα σε ποσοστό 23,0%, ενώ παρόμοιες διαφορές διαπιστώνονται και σε θέματα όπως η νοητική καθυστέρηση και οι συναισθηματικές διαταραχές (συνήθης αναλογία 3 ή 2 προς 1). (ο. π)

Παρά τις όποιες προαναφερθείσες αντιρρήσεις για το "προεπιλεγμένο" δείγμα ένδικης εγκληματικότητας που χρησιμοποίησε στην έρευνα του το ζεύγος Gluecks γεγονός είναι ότι τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας παρουσιάζουν και σήμερα ιδιαίτερη χρησιμότητα, λόγω της μεθοδολογικής της αρτιότητας. Άλλωστε, τα περισσότερα από τα συμπεράσματα αυτά έχουν εν τω

μεταξύ επιβεβαιωθεί και από άλλες παρόμοιες έρευνες ή και από έρευνες αυτοομολογούμενης παραβατικότητας, έτσι ώστε να εμφανίζουν αυξημένη εγκυρότητα (Φωτάκη κ. συν,1984,σ.578 - 580). Αξίζει, ωστόσο να επισημανθούν και άλλα ευρήματα άλλων ερευνών για ανήλικους που συμπληρώνουν ικανοποιητικά τη σύγχρονη εικόνα της επιστήμης για την νεανική παραβατικότητα.(Φωτάκη κ. συν,1984,σ.578 - 580).

Εν πρώτοις, αξιοσημείωτη είναι η γενικότερη επισήμανση από την έρευνα των West και Farrington, ότι μεγαλύτερο κίνδυνο εμφανίζουν ανήλικοι με συγκριτικά χαμηλό δείκτη ευφυΐας, χαλαρές οικογενειακές σχέσεις, μεγάλο μέγεθος οικογένειας, γονεϊκή εγκληματικότητα και μικρό οικογενειακό εισόδημα. Σύμφωνα με τους ερευνητές αυτούς, υπάρχει στις περιπτώσεις παραβατικότητας ανηλίκων μία αλληλεπίδραση ανάμεσα σε ατομικά στοιχεία προσωπικότητας και στοιχεία από τον οικογενειακό περίγυρο, στοιχεία συγκεκριμένα για κάθε ανήλικο. Έτσι, προέκυψε ότι ισχυρό δείκτη ενδεχόμενης εξέλιξης ενός παιδιού ηλικίας 8 ετών σε μετέπειτα δράστη παραβατικής συμπεριφοράς αποτελούν παράγοντες όπως: (Farrington,1994,σ.543)

§ Ο αυστηρός ή ασταθής τρόπος ανατροφής και πειθάρχησης του παιδιού (ο. π)

§ Η βάνουση, παθητική ή αδιάφορη στάση των γονέων προς αυτό

§ Η ελλιπής επίβλεψη (ο. π)

§ Οι συγκρούσεις μεταξύ γονέων (ο. π)

Η ελλιπής γονική επίβλεψη διαδραματίζει τον σπουδαιότερο ρόλο για παιδιά ηλικίας 10 ετών στην διαμόρφωση της *αντικοινωνικής* του προσωπικότητας. Επίσης, κατά την ίδια έρευνα ο χωρισμός του παιδιού από κάποιον εκ των γονέων πριν από την ηλικία των 10 ετών προδικάζει, ως ένα βαθμό, τη μελλοντική παραβατική του συμπεριφορά κυρίως ο ρόλος της μητέρας εμφανίζεται ιδιαίτερα σημαντικός αφού ορισμένοι θεώρησαν πως θα μπορούσε να γίνει πιο έγκυρη πρόβλεψη για την μελλοντική συμπεριφορά του ανήλικου με τη χρήση τριών μόνο μεταβλητών:

(Bowlby, 1969, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1979, Rutter και Giller, 1985).

α) τρόπος επίβλεψης της μητέρας.

β) τρόπος επιβολής της πειθαρχίας από την μητέρα.

γ) ο βαθμός συνοχής της οικογένειας. (ο. π)

Επίσης και οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις επηρεάζουν άμεσα την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων. Οι διαμάχες αυτές οδηγούν σε μία κλιμάκωση εχθρικών ανταλλαγών, ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και συνδέονται με μία αυξανόμενη αναποτελεσματικότητα της γονικής επίβλεψης και επιβολής πειθαρχίας , παρέχουν πρότυπα επιθετικότητας αλλά και ασυνέπειας, αποτελούν τη βάση για φάσεις καταναγκαστικής οικογενειακής αλληλεπίδρασης καθώς αποτελούν δείγμα της ανυπαρξίας αγάπης και στοργής των μελών της οικογένειας, που αποτελούν , όμως αναγκαία συστατικά για τη σωστή κοινωνικοποίηση του παιδιού. (ο. π)

Το μέγεθος της οικογένειας δεν αποτελεί καθ' εαυτό παράγοντα της παραβατικότητας, αλλά επιδρά μέσω των μειονεκτικών καταστάσεων (οικονομικών, ανεπάρκεια γονικής επίβλεψης) που πηγάζουν από το μεγάλο αυτό μέγεθος. Το μικρό ποσοστό παραβατικότητας στα μοναχοπαιδιά που διαφαίνεται δείχνει, αντιστρόφως, την δύναμη αυτών των επιδράσεων. (Φαρσεδάκης, 1985)

Η θέση του παιδιού μέσα στη φατρία δεν αποδεικνύεται πως σχετίζεται με την παραβατική συμπεριφορά. Οι υποθέσεις του Adler για μεγαλύτερη παραβατικότητα των πρωτοτόκων, των δευτερότοκων, του μονού αγοριού ανάμεσα σε κορίτσια-αδέρφια ή του μονού κοριτσιού ανάμεσα σε αδέρφια – αγόρια , δεν επαληθεύονται από τις έρευνες. Εξάλλου η έρευνα των Glueck (1950) δεν έδειξε να υπάρχει σημαντική στατική διαφορά μεταξύ παραβατικών και μη ανηλίκων ως προς την αποδοχή τους από τα άλλα αδέρφια τους (66,4% αποδοχή των παραβατικών έναντι 85,4% αποδοχή των μη παραβατικών ανηλίκων από τα αδέρφια τους (Φαρσεδάκης, 1985)

Επιπροσθέτως, η εμπειρία της φτώχειας στην ηλικία της ανάπτυξης είναι μία ευρέως ερευνημένη μεταβλητή ως παράγοντας που αυξάνει τον κίνδυνο συμμετοχής των νέων στην παραβατικότητα. (Mc Cord κ. συν,1959)

Η φτώχεια δεν οδηγεί το άτομο στην παραβατικότητα, καλλιεργεί όμως τους όρους, καθώς μέσα από την αποστέρηση υλικών αγαθών δημιουργεί ψυχολογική πίεση και αισθήματα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που οδηγούν σε συναισθηματική και κοινωνική αστάθεια. Οι περισσότερες μελέτες που έχουν γίνει στο συγκεκριμένο πεδίο συνάδει με το συμπέρασμα ότι τα παιδιά που μεγάλωσαν σε οικογένειες χαμηλού εισοδήματος έχουν λιγότερη πρόσβαση σε μέσα, όπως εκπαίδευση με συνέπειες όπως η φτώχη ακαδημαϊκή επίδοση, τα προβλήματα στο σχολείο και τα εργασιακά έξοδα. (ο. π)

Μία άλλη παράμετρος η οποία σχετίζεται με το οικογενειακό περιβάλλον του ανήλικου, αλλά παρουσιάζει σχετική αυτοτέλεια, είναι η σημασία της γεωγραφικής περιοχής ή και γειτονιάς όπου διαμένει η οικογένεια του ανήλικου. Είναι γνωστή η θεωρία που διατυπώθηκε από τη λεγόμενη «Οικολογική Σχολή του Σικάγου», με πρωτεργάτες τους Αμερικανούς Πάρκ, Μπέρτζες και Μακκένζυ. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι πόλεις αποτελούν κατά κάποιο τρόπο οργανικά σύνολα με ζωντανή λειτουργία, όπου η κάθε ομάδα πληθυσμού μετακινείται και εγκαθίσταται σύμφωνα με ορισμένες αρχές (της συγκέντρωσης και της κεντρικότητας). Ειδικά στο Σικάγο (που αποτέλεσε και τον χώρο ανάπτυξης αυτής της θεωρίας), μπορεί να διακρίνει κανείς ομόκεντρες ζώνες με διαφορετική λειτουργικότητα η κάθε μία: Κέντρο, βιομηχανική ζώνη, μεταβατική ζώνη, ζώνη εργατικών κατοικιών, ζώνη ακριβών κατοικιών και ζώνη με προάστια. (Φαρσεδάκης, 1990,σ.419-427)

Δύο άλλοι κοινωνιολόγοι του Πανεπιστημίου του Σικάγου, ο Κλίφφορντ Σω (Clifford Shaw, 1896-1957) και ο Χένρυ Μακκαίυ (Henry Mckay, 1899-1980), με βάση αυτή τη θεωρία, διενήργησαν εκτεταμένη έρευνα κατά το χρονικό διάστημα 1900-1933 σε 25.000 παραβατικά αγόρια ηλικίας 10-16 ετών. (ο. π)

Διαπίστωσαν ότι το υψηλότερο ποσοστό παραβατικότητας εντοπίζεται στην περιοχή γύρω από το κέντρο και μέσα ή δίπλα σε περιοχές με μεγάλες βιομηχανίες, εκεί δηλ. όπου οι κατοικίες είναι φτηνές και ποιοτικά υποβαθμισμένες όπως οι φτωχογειτονίες μεγαλουπόλεων. Μάλιστα, κατά την ίδια έρευνα ,στις περιοχές αυτές παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση αλλοδαπών και μαύρων, καθώς και ατόμων με εγκληματική δραστηριότητα (κλεπταποδοχών, προαγωγών κ.λπ.). Αποτέλεσμα: Τα παιδιά που ζούσαν στις συγκεκριμένες περιοχές ξεκινούσαν την παραβατική τους δραστηριότητα από πολύ νωρίς, καθώς αυτά όχι μόνο δεν είχαν οποιαδήποτε ενθάρρυνση να αναζητήσουν κάποια νόμιμη εργασία, αλλ' αντίθετα προτρέπονταν από άλλα μεγαλύτερα παιδιά να εκμάθουν τις διάφορες εγκληματικές τεχνικές και να τις εφαρμόσουν άμεσα, ακόμη και ως μορφή παιχνιδιού. Στηριζόμενοι στις διαπιστώσεις αυτές οι Shaw και Mckay υποστήριξαν ότι οι οικολογικές συνθήκες επηρεάζουν την παραβατικότητα και ότι η συμμετοχή σε συμμορίες αποτελεί φυσιολογική απάντηση στις κοινωνικές συνθήκες, ότι δηλαδή, σε ορισμένες υποβαθμισμένες περιοχές αναπτύσσεται μία 'εγκληματική παράδοση' που μεταβιβάζεται ως στοιχείο πολιτισμού (πολιτισμική μεταβίβαση : cultural transmission) από τη μία γενεά στην άλλη, παρά τις αλλαγές πληθυσμού σ' αυτές. (Ζαραφονίτου, 1995,σ.154)

Οπωσδήποτε οι ιδέες της Οικολογικής Σχολής του Σικάγου, με βάση και τις τροποποιήσεις ή βελτιώσεις που προτάθηκαν αργότερα από τον Χούτ (Hoyt) και από τους Χάρρις (Harris) και Ούλλμαν (Ulman), έχουν ακόμη και σήμερα την αξία τους. Ωστόσο, αναφέρονται σε μια μεμονωμένη πόλη των Η. Π. Α και σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο (που απέχει μάλιστα, περί τα 75 έτη από την εποχή μας), έτσι ώστε η εμβέλεια των αποτελεσμάτων τους να είναι, πλέον, περιορισμένη. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες, η επίδραση που ασκεί η περιοχή διαβίωσης στην περαιτέρω πορεία του ανήλικου είναι συνήθως έμμεση, μέσω της οικογένειας. Εάν δηλαδή η οικογένεια εμφανίζει συνοχή και καλή λειτουργία , κατά τα προαναφερθέντα, τότε το παιδί θωρακίζεται με ψυχικές

δυνάμεις που του επιτρέπουν να αντιμετωπίσει επιτυχώς οποιουδήποτε πειρασμούς του εξωτερικού περιβάλλοντος γι' αυτό και παιδιά προερχόμενα από φτωχογειτονίες από ενδέχεται να μεγαλουργήσουν ως *αυτοδημιούργητα*. (Νικολαΐδου,1993,σ.178,Goodman,1996,σ.386)

Θα πρέπει, πάντως, να ομολογηθεί ότι στις υποβαθμισμένες αυτές περιοχές οι κίνδυνοι διολίσθησης στην παραβατικότητα είναι σίγουρα αυξημένοι: Πρώτον, διότι στις εν λόγω περιοχές εγκαθίστανται κατά κανόνα (και) άτομα προβληματικά και αποκλίνοντα, που εκ των πραγμάτων δεν γίνονται αποδεκτά ή δεν έχουν τα μέσα να διαβιώσουν σε άλλες, υψηλότερου επιπέδου περιοχές άρα ο συγχρωτισμός του ανηλίκου με τέτοια άτομα είναι πιθανό να του μεταδώσει πρότυπα και αξίες που έρχονται σε αντίθεση με την ευρύτερη κοινωνία των λεγόμενων *νομοταγών* πολιτών. Και δεύτερον, διότι η ίδια η δομή των κατοικιών από χωροταξική και αρχιτεκτονική σ' αυτές τις περιοχές (σήμερα, περισσότερο στις *πόλεις δορυφόρους*, όπως π. χ., γύρω από τη Νέα Υόρκη, το Σικάγο και το Λονδίνο, στις εργατικές πολυκατοικίες ή σε άλλες υποβαθμισμένες οικιστικές μονάδες, όπως τα *παραπήγματα*) καθιστά ανέφικτη την ύπαρξη εκεί άνετων χώρων κατοικίας και αντίστοιχων χώρων για παιχνίδι και αναψυχή, ώστε να μεγαλώσει το παιδί με φυσιολογικό τρόπο. Όλοι νιώθουν ασφυκτικά στριμωγμένοι, αλλά χωρίς ταυτόχρονα να μπορούν να καλλιεργήσουν διαπροσωπικές σχέσεις με τους άλλους, όπως συνέβαινε παλαιότερα στις *λαϊκές γειτονίες*.(ο. π)Μάλιστα, όπως προκύπτει από έρευνα των (MacCoby), (Johnson) και (Church) σε διάφορες περιοχές της πόλης Cambridge Η. Π .Α με ανάλογες συνθήκες κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης, τα άτομα με παραβατική συμπεριφορά δήλωσαν ότι δεν τους άρεσε η γειτονιά τους σε μεγαλύτερο ποσοστό (26%) από ό, τι η ομάδα ελέγχου (15%) και, αντίστροφα εμφανίστηκαν να γνωρίζουν περισσότερους από πέντε γείτονες σε ποσοστό μικρότερο από την ομάδα ελέγχου (28% έναντι 50%).(Stratton et. Al,1968,p.300-313)

Πέρα όμως από τους προαναφερθέντες δύο βασικούς λόγους που καθιστούν τέτοιες φτωχογειτονιές ‘περιοχές υψηλού κινδύνου παραβατικότητας’ , δεν θα πρέπει να ξεχνάμε το εξής: Συχνά οι εν λόγω περιοχές , επειδή είναι ο κατ’ εξοχήν χώρος διακίνησης ναρκωτικών ή εκπόρευσης άλλων σοβαρών εγκληματικών δραστηριοτήτων οργανωμένης μορφής ,αποτελούν και τον συνήθη στόχο αστυνομικών επιχειρήσεων και ελέγχων. Με αποτέλεσμα οι συλλήψεις μοιραία να επεκτείνονται και σε όλους όσοι τυχαίνει κατά την ώρα της εφόδου να κινούνται υπόπτως , ανεξαρτήτως ηλικίας. (ο. π)

Πρόκειται, βέβαια, για ενέργειες των αρχών που πρέπει κατ’ αρχήν να γίνονται ανεκτές, ως αναγκαίες προς καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος. Όμως, σοβαρές επιφυλάξεις εγείρονται όταν συλλαμβάνονται και ανήλικοι; Η αναίτια ή χωρίς σοβαρό λόγο εμπλοκή αυτών των ανηλίκων με τους κρατικούς μηχανισμούς ενδέχεται να τους προκαλέσει οργή. Και να τους οδηγήσει, από αντίδραση, σε παράτολμες ενέργειες κατά της εξουσίας γενικώς, ή και σε βανδαλισμούς κατά αντικειμένων τα οποία συμβολίζουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μία κοινωνία – κατά τη γνώμη τους άδικη και καταπιεστική (ο. π).

Σχολείο

Το σχολείο αποτελεί, μετά την οικογένεια τον αμέσως επόμενο σημαντικό φορέα κοινωνικοποίησης. Το σκασιαρχείο, οι αδικαιολόγητες και συνεχείς απουσίες από το σχολείο, η χαμηλή σχολική επίδοση, η ανάρμοστη συμπεριφορά, η αρνητική στάση απέναντι στο σχολείο και τη μάθηση συνδέονται με μια υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής σε παραβατικές συμπεριφορές (Gullota et. al, 1998,p.70).

Έτσι και το σχολείο με τη σημερινή του δομή και λειτουργία, δεν φαίνεται να βοηθάει στη διάπλαση ανθρώπων με μόρφωση, μέθοδο και χαρακτήρα. Το πρόγραμμα είναι συνήθως βεβαρημένο με σωρεία

απαρχαιωμένων και στερεότυπων γνώσεων, οι οποίες μεταδίδονται στους μαθητές δογματικά και ανελεύθερα, χωρίς τον αναγκαίο πνευματικό συναγερό του διαλόγου με τον δάσκαλο και της συνεργασίας μαζί του. (Γέρου,1974,σ.4)

Στις διαπιστώσεις αυτές είχε καταλήξει ήδη προ ετών και ο Θεόφραστος Γέρου εξετάζοντας και συγκρίνοντας το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα με εκείνα άλλων χωρών (ο. π). Επίσης και άλλοι ερευνητές συνάγουν τα ίδια πορίσματα ύστερα από μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας, του θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούν τα σχολεία, των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που επέδρασαν θετικά ή αρνητικά στις κατά καιρούς εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και του περιορισμένου ορισμένων σχολικών βιβλίων. Αξιοσημείωτη είναι ιδίως, με βάση τα κριτήρια αυτά, η ανάλυση του Πάνου Πολυχρονόπουλου. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι με την εκπαίδευση που παρέχεται στους έλληνες μαθητές η γνώση εμφανίζεται αν-ιστορική, αντικειμενική και απόλυτη, χωρίς ν' αντιμετωπίζεται με αυτήν η μεταβαλλόμενη και δυναμική πραγματικότητα και χωρίς να ωθούνται οι μαθητές, μέσα από αυτήν, στην ανάπτυξη κριτικής συνείδησης. (Κουράκης,2004,σ.139)

Επίσης η διδασκαλία της γνώσης αυτής, τουλάχιστον κατ' εκείνη την περίοδο (1980), θεωρείται ότι γίνεται με μεθόδους δογματικές και καταναγκαστικές, που τείνουν σχεδόν αποκλειστικά στην εκμάθηση και συντήρηση αξιών του ισχύοντος κοινωνικοπολιτικού συστήματος και ελάχιστα στη μόρφωση, τη σημασιακή μάθηση, τη μεθοδολογία, την έρευνα και την αυτογνωσία. Περαιτέρω, στο ίδιο πλαίσιο διαπιστώσεων, οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών κρίνονται κυρίως από αυταρχισμό, απόσταση, σοβαροφάνεια και φορμαλισμό. Οι μαθητές, συμπεραίνει ο συγγραφέας στην προαναφερθείσα μελέτη του, εθίζονται να μην τολμούν, να μην εξερευνούν, να μην πειραματίζονται, αλλά ν' αποδέχονται καθώς να μην είναι θαρραλέοι, να μην έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, να μην είναι ανεξάρτητοι, αλλά να συμμορφώνονται (Κουράκης, 2004)

Ωστόσο και κατά τα έτη που ακολούθησαν δεν φαίνεται να σημειώθηκαν κάποια σημαντικά βήματα ώστε να ανατραπεί αυτή η κατάσταση. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι σε έρευνα που έγινε το 1995-1996 με την ευθύνη του εκπαιδευτικού Χαρ. Κωνσταντίνου μεταξύ 107 πρώην μαθητών και έπειτα πρωτοετών φοιτητών στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεώρησαν ότι το σημερινό σχολείο μόνο *μέτρια* (0,75%) και *λίγο* (35,51%) προσπαθεί να ικανοποιήσει τις γνωστικές και ψυχοσυναισθηματικές ανάγκες και ενδιαφέροντα των μαθητών και ότι η επικοινωνία εκπαιδευτικού – μαθητών, με βάση τις σχολικές εμπειρίες των ερωτηθέντων, θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως *τυπική* (52,34%), *δύσκολη* (17,76%) ή και *ανύπαρκτη* (12,15%) (Κωνσταντίνου,1996,σ.1). Επίσης έκριναν σε μεγάλα ποσοστά ότι ο εκπαιδευτικός επιδρά, διδάσκει, εξετάζει, οργανώνει, καθορίζει με τρόπο μονόπλευρο στις παιδαγωγικές διαδικασίες (76,64%) και ότι δεν βοηθάει τους μαθητές να εκφράσουν αντίθετη άποψη σε θέματα ηθικών, θρησκευτικών, κοινωνικών αξιών, κανόνων, και πρακτικών (60,75%). Από άλλη έρευνα του εκπαιδευτικού Χρήστου Κάτσικα με κλειστό ερωτηματολόγιο σε 1.860 μαθητές, 154 εκπαιδευτικούς και 136 γονείς, κανείς από τους ερωτηθέντες δεν δήλωσε ικανοποιημένος από το εκπαιδευτικό σύστημα (τα ποσοστά μη ικανοποίησης ήταν, αντίστοιχα, 89%, 72% και 81% , αν και η εικόνα των τάσεων θα ήταν ασφαλώς ακριβέστερη εάν υπήρχε και μία ενδιάμεση κατηγορία ανάμεσα στην ικανοποίηση και τη μη ικανοποίηση (Κάτσικα, 1996,σ.18-19).

Η αναχρονιστική μέθοδος διδασκαλίας που προκαλεί τη γενικότερη δυσαρέσκεια αποτελεί ένα χρόνιο πρόβλημα της εκπαίδευσης μας και ανάγεται τόσο σε αναπαραγωγή αυταρχικών νοοτροπιών του παρελθόντος, όσο και σε έλλειψη κατάλληλων διδακτικών και επιμορφωτικών προγραμμάτων για τους δασκάλους και τους καθηγητές. Άλλωστε οι εκπαιδευτικοί μας ούτε αμείβονται ικανοποιητικά, ώστε να αφιερώνονται απόλυτα στο έργο τους, ούτε επιλέγουν

συνήθως το λειτούργημα τους ως πρώτη προτίμηση, (Φρειδερίκου κ. συν,1991,σ.56) αλλά ούτε έχουν διδαχθεί όπως ομολογούν οι ίδιοι, το πώς να διδάσκουν (Τρίγκα, 1999,σ.22-23). Πέρα όμως από τον αναποτελεσματικό τρόπο διδασκαλίας, αυτό που δημιουργεί μεγάλα προβλήματα είναι ο προσανατολισμός της διδασκαλίας των σχολικών μαθημάτων προς την κατεύθυνση της επιτυχούς εισαγωγής σε κάποιο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι (όταν αυτοί δεν απεργούν ή δεν κάνουν καταλήψεις) αναλίσκουν έτσι τις δυνάμεις τους απλώς στην κάλυψη της διδακτέας ύλης. Καταλήγει δηλαδή το σχολικό πρόγραμμα να είναι μόνον ένας προθάλαμος προετοιμασίας εξετάσεων (Γέμτου,1995,σ.38).

Στο πλαίσιο αυτού του ανεδαφικού και άστοχου εκπαιδευτικού προσανατολισμού, το κύριο βάρος επικεντρώνεται όχι στη μετάδοση εποικοδομητικών γνώσεων και μόρφωσης προς όλους τους μαθητές, αλλά στην προώθηση αυτών που είναι καθ' υπόθεση ικανοί να έχουν καλή σειρά επιτυχίας στις εξετάσεις και στην εντατική τους προετοιμασία. Σύμφωνα με την παρατήρηση του Χρήστου Κάτσικα, στις τάξεις των 30-35 μαθητών, κάτω από το βάρος ενός ισοπεδωτικού, μονολιθικού και άκαμπτου αναλυτικού προγράμματος που 'τρέχει', ένας εκπαιδευτικός ο οποίος αγνοεί ότι η σχολική καθυστέρηση και οι μαθησιακές δυσκολίες συνδέονται στενά με την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση του μαθητή, αισθάνεται ότι δεν έχει την πολυτέλεια να επιμείνει σ' εκείνους που φαίνονται ξένοι προς το μάθημα (Κάτσικα,1996,σ.18-19). Εάν τώρα, λάβει κανείς υπόψη του ότι από τους 30-35 μαθητές μιας τάξης μόνον ορισμένοι έχουν κάποια πιθανότητα να εισαχθούν σε κάποιο πανεπιστημιακό ή τεχνολογικό ίδρυμα ικανό να καλύψει τις κατά προτεραιότητα επιλογές τους, τότε γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι για τους υπόλοιπους μαθητές το σχολείο προσλαμβάνει την εικόνα μίας *αβάσταχτης ελαφρότητας* και ενός εξουθενωτικά άχρηστου χρόνου, αφού ακόμη και η απόκτηση ενός απολυτηρίου λυκείου δεν σημαίνει απαραίτητα την πιθανότητα κάποιας μελλοντικής προοπτικής. Γι' αυτό άλλωστε και από εκείνους που δεν

επιτυγχάνουν στις εξετάσεις, μόνον ένα υπολογιζόμενο 16,5% εισέρχεται μετά την έκδοση των αποτελεσμάτων στην αγορά εργασίας. Οι υπόλοιποι ξαναδοκιμάζουν ή, εάν δεν τα παρατήσουν, αναζητούν άλλες εναλλακτικές επιμόρφωσης όπως τα ιδιωτικά κέντρα καθώς και τα πανεπιστήμια του εξωτερικού. (ο.π)

Υπό τα δεδομένα αυτά οι δυσλειτουργίες του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος εκδηλώνονται κυρίως προς τρεις κατευθύνσεις, αντίστοιχες με την έκταση του ενδιαφέροντος και των προσδοκιών που επενδύουν οι διάφορες κατηγορίες μαθητών στο σχολείο: μία ομάδα μαθητών, αυτοί δηλαδή που έχουν σοβαρές ελπίδες να καλύψουν στις γενικές εξετάσεις τις κατά προτεραιότητα επιλογές τους, υφίστανται τη δοκιμασία μιας εξοντωτικής προετοιμασίας μέσα σ' ένα γενικότερο κλίμα μηχανιστικής μάθησης και αποστήθισης, (Παπαδόπουλος, 1997,σ.17) αλλά και αγχώδους ανταγωνισμού, αφού, λόγω του περιορισμένου αριθμού των εισακτέων, η επιτυχία του ενός μπορεί να σημάνει την αποτυχία του άλλου. Μία άλλη μικρή ομάδα μαθητών, που συνήθως προέρχονται από οικογένειες χαμηλής κοινωνικο-οικονομικής διαστρωμάτωσης και έχουν υποεπίδοση ή σχολικές αποτυχίες, εγκαταλείπουν πρόωρα τις γυμνασιακές σπουδές και γύρω στο 60%, εισέρχονται στην αγορά εργασίας ως οικοδόμοι, μηχανικοί, κομμώτριες κ. λ π. Τέλος, μεγάλη πλειονότητα των μαθητών, αυτοί δηλαδή που ούτε τρέφουν ελπίδες να πετύχουν κάπου αλλά και ούτε έχουν κάποια πίεση να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους, εγκλωβίζονται αναγκαστικά στο περιθώριο της μαθησιακής διαδικασίας, (Κάτσικα κ. συν, 1993,σ.45,87).

την οποία συνεπώς βιώνουν ως άχρηστο και χαμένο χρόνο, και διαμορφώνουν έτσι μία τουλάχιστον αδιάφορη, αν όχι εχθρική, ψυχολογία απέναντι στον θεσμό του σχολείου, αλλά και γενικότερα απέναντι στους κοινωνικούς θεσμούς (Λαμπροπούλου,1994,σ.86)

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι σύμφωνα με την προαναφερθείσα πανελλήνια έρευνα ερωτηματολογίων σε 1.860 μαθητές του Χρήστου Κάτσικα,

οι 9 στους 10 μαθητές δηλώνουν πως οι καλύτερες στιγμές τους στο σχολείο βρίσκονται *εκτός μαθήματος*, έτσι: (Κάτσικα, 1996,σ18-19)

- Ø 43% στις εκδρομές
- Ø 32% στο διάλειμμα
- Ø 16% σε σχολικές εκδηλώσεις και
- Ø 9% στο μάθημα (ο. π)

Και δεν είναι ανεξήγητο το γεγονός ότι ιδίως κατά τη δεκαετία του '90 οι “καταλήψεις” σχολικών κτιρίων ήταν σε έξαρση και αυτό γινόταν συνήθως χωρίς συγκεκριμένους λόγους και αιτήματα αλλά με κύριο σκοπό τον “χαβαλέ” και την έκφραση μίας ζοηρής διαμαρτυρίας απέναντι σ’ ένα περιβάλλον όπου οι συναισθηματικοί δεσμού έχουν ατονήσει. (Λιακόπουλος,1996,σ.6-7)

“Οι μαθησιακές δυσκολίες, παρατήρησε ο Γ. Λιακόπουλος, δεν έχουν αιτίες ούτε αφορμές. Είναι περισσότερο μία εφηβική αντίδραση παρά μία σοβαρή και πειθαρχημένη διεκδίκηση. Τα παιδιά βαρέθηκαν να δέχονται από παντού τα ίδια μηνύματα και κάνουν την δική τους επανάσταση κάθε τόσο στο Πολυτεχνείο, στα γήπεδα και στα σχολεία. Σε σύγκριση με άλλες χώρες, η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων των χωρών που εμφανίζουν τα περισσότερα κρούσματα προβληματικής συμπεριφοράς μέσα στο στην τάξη. Όπως προέκυψε από έρευνα του Οργανισμού για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (OCSE), η συμπεριφορά των ελλήνων μαθητών στο σχολείο χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από απουσίες, καθυστερήσεις, αδιαφορία, χαμηλή βαθμολογία και μη συμμόρφωση, γενικά στους κανόνες που επιβάλλει η σχολική κοινότητα. Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται στη Ρωσία, τη Βραζιλία και την Ισπανία ενώ τα λιγότερα κρούσματα παρατηρούνται σε χώρες όπως η Τσεχία, η Δανία, η Ελβετία και η Ιαπωνία (Καρλατήρα, 2003,σ.40)

Σοβαρότερες ακόμα μορφές προβληματικής συμπεριφοράς προκύπτουν για τα ελληνικά σχολεία και από άλλες έρευνες όπου πρωταγωνιστούν το σκασιαρχείο, η επιθετική συμπεριφορά στους καθηγητές, οι ξυλοδαρμοί με

συνομηλικούς ή και η ανταλλαγή ύβρεων, και οι βανδαλισμοί σχολικής παρουσίας. Πιο συγκεκριμένα: (Κοκκέβη κ. συν,1995,σ.21)

Ως προς το 'σκασιαρχείο', σύμφωνα με έρευνα που έγινε από το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής σε πανελλήνιο αντιπροσωπευτικό δείγμα 1255 μαθητών 13-15 ετών τον Μάρτιο 1993 με συμπλήρωση ερωτηματολογίου προέκυψε ότι πάνω από το ένα τρίτο των μαθητών δέχτηκαν ότι έχουν κάνει σκασιαρχείο, με περισσότερα όμως τα μεγάλα παιδιά. Εξάλλου, ως προς τη συμπεριφορά των μαθητών απέναντι στους καθηγητές ο Καθηγητής Αθανάσιος Γκότοβος, που περιέλαβε σχετικά ερωτήματα σε έρευνα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε παιδιά και εφήβους μαθητές (κυρίως 11-16 ετών) των Ιωαννίνων και της Κέρκυρας κατά την περίοδο 1992-1994, συμπεραίνει ότι η τάση των μαθητών να δίνουν αυθάδεις απαντήσεις στους καθηγητές δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική (οι μέσοι όροι κινούνται κοντά στο ουδέτερο σημείο της τετράβαθμης κλίμακας μεταξύ *συχνά* και *ποτέ*) αλλ' ότι εμφανίζεται μια σαφής διάθεση των μαθητών να πειράζουν επίτηδες τον καθηγητή, με προεξάρχοντες τους μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας. (Γκότοβου,1996)

Ακόμη πιο εντυπωσιακά είναι τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σχετικά με τις εμπειρίες βίας των νεαρών μαθητών στο σχολείο. Εν πρώτοις, από τις απαντήσεις που δόθηκαν σε γενικό επίπεδο, δημιουργείται η εικόνα ότι η βία αποτελεί πλέον ενδημικό φαινόμενο στα ελληνικά σχολεία, τουλάχιστον στις περιοχές όπου έγινε η έρευνα αυτή, δηλαδή τα Ιωάννινα και την Κέρκυρα: Πάνω από το 40% των μαθητών απάντησαν ότι όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται βία στα σχολεία τους, σχεδόν ένας στους τέσσερις μαθητές ότι έχει υποστεί σωματική βία ('τον έχουν χτυπήσει') στο σχολείο ή στον δρόμο από το σπίτι στο σχολείο και αντίστροφα, ενώ ένα ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (35%) θεωρεί ότι πρέπει να προστατεύεται κανείς από τη βία, ακόμη και στο σχολείο, με διάφορα μέσα άμυνας (π.χ. με ειδικό σπρέι). Αξιοσημείωτο είναι εδώ ότι αυτές οι εμπειρίες βίας στον σχολικό χώρο δεν συνδέονται συστηματικά με την κοινωνική θέση της οικογένειας από

την οποία προέρχεται ο μαθητής, δηλαδή ο μαθητικός 'υποπολιτισμός' της βίας εκδηλώνεται ανεξάρτητα από την οικονομικοκοινωνική διαστρωμάτωση και προέλευση του μαθητή, ο οποίος απλώς αναπαράγει τη βία που βιώνει μέσα από την κοινωνία και τον κόσμο των Μ.Μ.Ε. (Μάνδρου,1991,σ.36) Εξάλλου, ως προς τις μορφές της μαθητικής βίας (συχνής ή περιστασιακής), ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά καταφατικών απαντήσεων (συνήθως 50-60%) συγκέντρωσαν εκ μέρους των ερωτηθέντων μαθητών όλες οι επιμέρους εκδηλώσεις, από την κρυφή ή ανοιχτή κοροϊδία συμμαθητών τους (λεκτική βία), έως τον ξυλοδαρμό και τον βανδαλισμό. Μάλιστα, από μία συγκριτική επισκόπηση των άλλων (κυρίως ανατολικοευρωπαϊκών) πόλεων όπου ρωτήθηκαν αντίστοιχοι μαθητές, προέκυψε ότι η δηλωθείσα στην Ελλάδα βίαιη συμπεριφορά μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι σαφώς υψηλότερη εκείνης των άλλων Ευρωπαίων και, σύμφωνα με τον ερευνητή, Γκότοβο, 'βρίσκεται σε έξαρση', τουλάχιστον για την εποχή που διενεργήθηκε αυτή η έρευνα. (Ζάχαρη,2003,σ.128)

Ένα σημαντικό στοιχείο που συνάγεται απ' όλες τις έρευνες είναι ο παρατηρούμενος συσχετισμός μεταξύ σχολικής απροσαρμοστικότητας και παραβατικότητας. (Φαρσεδάκης,1985,σ.68-73)

Η απροσαρμοστικότητα στο σχολείο είναι δυνατό να αποτελεί το αρχικό στάδιο μιας κοινωνικής απροσαρμοστικότητας του παιδιού στη μετέπειτα ζωή του. Αν βέβαια οφείλεται στη διαφορά της οικογενειακής ατμόσφαιρας μ' εκείνη του σχολείου, στη φυσική ή ψυχική του υγεία του παιδιού, σε σφάλματα προσανατολισμού, στην ανωριμότητα ακόμη της προσωπικότητας του και στην ακαταλληλότητα του σχολείου τότε αυτή αποτελεί ένα παροδικό σύμπτωμα μια και όλα αυτά είναι δυνατόν να ξεπεραστούν με κατάλληλους χειρισμούς στο μέλλον. Αν όμως αυτό δεν συμβαίνει τότε οι σχολικές αποτυχίες και καθυστερήσεις τις οποίες συνεπάγεται η απροσαρμοστικότητα αυτή αποτελούν επιβαρυντικές περιστάσεις που βλάπτουν τη διαδικασία κοινωνικοποίησης του παιδιού. Αποτελούν το σήμα κινδύνου για την παρουσία παραγόντων γένεσης

της παραβατικής συμπεριφοράς, μια και στο σχολείο παρουσιάζονται τόσο τα ιδιοσυστασιακά προβλήματα του παιδιού (διαταραχές προσοχής, μάθησης κ.λπ.), όσο και οι παιδαγωγικές και συναισθηματικές ανεπάρκειες της οικογένειας. (ο. π)

Όλες οι έρευνες, τόσο οι παλιές μονοδιάστατες ευρωπαϊκές, όσο και οι αμερικανικές με ομάδες ελέγχου, συγκλίνουν στη διαπίστωση πως οι σχολικές καθυστερήσεις απαντώνται πολύ συχνότερα στα παραβατικά παιδιά απ' ότι στα μη παραβατικά. (ο.π)

Από την έρευνα των Glueck (1950) προκύπτει πως τα παραβατικά παιδιά είχαν, κατά μέσο όρο, ένα χρόνο σχολική καθυστέρηση, σε σχέση με τα μη παραβατικά. Βέβαια σημαντικές ήταν και οι ψυχολογικές αντιδράσεις τους έναντι του σχολείου. (ο. π)

Οι διαφορετικές τους αντιδράσεις οφειλόταν, κατά τις επιστημονικές μετρήσεις, σε διάφορους παράγοντες: (ο. π)

α) προσωπική ανικανότητα

β) μειονεξία ευφυΐας

γ) υποχρεώσεις πειθαρχίας και

δ) καθημερινό ωράριο που επιβάλλει το σχολείο (ο. π)

Αλλά και οι βορειοαμερικανικές έρευνες, που έγιναν σε μη επισημασμένους παραβατικούς νέους έδειξαν όλες πως όσο μεγαλύτερος ήταν ο αριθμός των ποινικών παραβάσεων που ομολογούσε στις έρευνες πως διέπραξε ένας μαθητής, τόσο πιο χαμηλές ήταν οι σχολικές τους επιδόσεις. (ο. π)

Το ίδιο πράγμα παρουσιάζεται και με τη γενικότερη συμπεριφορά τους στο σχολείο, όπως περιγράφεται από τους ίδιους, τους συμμαθητές τους, τους καθηγητές τους. Είναι αυτοί που κάνουν φασαρίες, ενοχλούν επίτηδες στην τάξη, είναι ανυπάκουοι, κινητικοί, και διαπληκτίζονται, αντιγράφουν στις εξετάσεις, έρχονται αργά και κάνουν σκασιαρχείο. Σχολική απειθαρχία και σχολική αποτυχία συνυπάρχουν και αυτό έρχεται να διαπιστώσει μία έρευνα στην οποία τα συμπεράσματα καταλήγουν πως οι παραβατικοί ανήλικοι

δείχνουν πολύ μικρό ενδιαφέρον για το σχολείο. Όσες περισσότερες παραβάσεις διαπράττουν, τόσο λιγότερο ενδιαφέρον και αγάπη δείχνουν για το σχολείο και γενικά για τη σχολική ζωή. Το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι πώς θα εγκαταλείψουν το σχολείο το γρηγορότερο δυνατόν. Είναι φυσικό μετά απ' αυτή τη στάση τους έναντι του σχολείου, να αποφεύγουν να ασχολούνται με τις υποχρεώσεις που το σχολείο επιβάλλει. (ο. π)

Είναι φυσικό, ως επακόλουθο αυτών των διαπιστώσεων, να καταλάβουμε γιατί κάποιοι μαθητές εμφανίζουν υψηλό ποσοστό σχολικών αποτυχιών. Δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Αποτυγχάνουν γιατί δεν ενδιαφέρονται, αλλά και δεν ενδιαφέρονται επειδή έχουν υποστεί αποτυχίες που τους αποθάρρυναν. Κι έτσι, για να αποφύγουν να νοιώσουν τις αποστερήσεις που γεννά μία άλλη μελλοντική αποτυχία, έχουν την τάση να περιορίσουν τις φιλοδοξίες τους, άρα να εργάζονται λιγότερο, με αποτέλεσμα οι αποτυχίες, πλέον, να είναι αλληπάληλες (Cusson , 1981).

Οπωσδήποτε υπάρχουν και παραβατικοί νέοι που δεν πετυχαίνουν στο σχολείο γιατί από την αρχή δεν έδειξαν κανέναν ενδιαφέρον να πετύχουν σ' αυτό. Οι Yochelson και Samenow (1976), βασιζόμενοι σ' ένα πολύ πλούσιο υλικό που προέρχεται από κλινικές έρευνες, βεβαιώνουν κατηγορηματικά πως οι μελλοντικοί παραβατικοί ανήλικοι δεν πηγαίνουν στο σχολείο παρά μόνο γιατί είναι υποχρεωμένοι γι' αυτό. Ενδιαφέρονται για δραστηριότητες πολύ πιο διεγερτικές από τη μελέτη. (ο. π)

Οι έρευνες των Glueck (1950) και Peyre (1966) έδειξαν πως, με βάση τον ίδιο δείκτη νοημοσύνης, οι παραβατικοί ανήλικοι παρουσίαζαν χειρότερα σχολικά αποτελέσματα απ' ότι οι μη παραβατικοί. Αυτό σημαίνει πως δεν είναι η έλλειψη ικανοτήτων, αλλά η έλλειψη ενδιαφέροντος που δημιουργεί τη διαφορά. Βασιζόμενος σ' αυτό το ερευνητικό δεδομένο ο Cusson (1981) σημειώνει πως οι διαπιστώσεις αυτές δείχνουν ότι η βεβαίωση του Merton (1938) πως η παραβατική συμπεριφορά αποτελούσε αντίδραση σε υψηλές προσδοκίες που δεν καταφέραμε να πραγματοποιήσουμε με νόμιμα μέσα είναι

εσφαλμένη. Στην πραγματικότητα εκείνοι που παραβαίνουν τους κανόνες δεν στοχεύουν τόσο στην επιτυχία, αλλά έχουν μια υπερβολικά τονισμένη τάση για περιπέτειες και άλλου είδους ικανοποιήσεις. Στο ίδιο σφάλμα θεωρεί ο Cusson πως υπέπεσαν και οι πνευματικοί διάδοχοι του Merton, όταν υπέθεσαν πως οι μελλοντικοί παραβατικοί ανήλικοι οδηγούνται στην παραβατική συμπεριφορά επειδή δέχονται ισχυρές πιέσεις στο σχολείο και απογοητεύονται από τις αποτυχίες του. Αυτό θα προϋπέθετε πως βρίσκουμε σε ορισμένους μαθητές ένα επίπεδο υψηλών προσδοκιών και, ταυτόχρονα, εμπειρίες αποτυχίας. Όμως, τέτοιο πράγμα δεν δείχνουν οι έρευνες πως συμβαίνει.

(Φαρσεδάκης,1985,σ.72-74)

Αυτή η έλλειψη ενδιαφέροντος έγκειται στο γεγονός της δυσλειτουργίας της οικογένειας η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στη γένεση της σχολικής απροσαρμοστικότητας. Υπάρχει άμεσος συσχετισμός μεταξύ στενού συνδέσμου γονέων – παιδιού και σχολικής επίδοσης (Caplan, 1978), όπως και οικογενειακής δυσλειτουργίας και σχολικής αποτυχίας. (ο. π)

Αλλ' επιπλέον, τα παιδιά δεν έχουν φιλοδοξίες, αν οι γονείς τους δεν έχουν γι' αυτά καθώς όλοι γνωρίζουμε πόσο δύσκολη είναι η πρώτη προσαρμογή στο σχολείο, πόσο αναγκαία είναι η υποστήριξη και η ενθάρρυνση από τους γονείς. Αλλά τα πορίσματα των ερευνών δείχνουν πως οι περισσότεροι από τους γονείς των παραβατικών ανηλίκων (ο. π) .

Επιπλέον, στην παραβατικότητα των ανηλίκων επιδρούν και οι καθ' αυτό σχολικοί παράγοντες, σε συνδυασμό, βέβαια, πάντοτε με πολλούς άλλους και ιδιαίτερα τους οικογενειακούς. Ο αυταρχισμός, η έλλειψη συμμετοχής των μαθητών στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν, η παιδαγωγική που χρησιμοποιείται, η έλλειψη σύνδεσης σχολείου και κοινότητας, το ανταγωνιστικό σύστημα, η κακή προετοιμασία για την αγορά εργασίας , η έλλειψη υπηρεσιών επαγγελματικού προσανατολισμού κ.λπ. είναι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του σχολείου για τα οποία ασκείται έντονη κριτική. Βέβαια, αυτά τα αρνητικά στοιχεία υπάρχουν για το σύνολο των μαθητών κι όμως δεν

γίνονται όλοι παραβατικοί. Πρέπει να κατανοήσουμε πως η εμπειρία του σχολείου μπορεί να οδηγήσει ορισμένους στην παραβατική συμπεριφορά. (ο. π)

Ο Cusson (1981) δίνει μία σαφή εικόνα του σχολείου αλλά ταυτόχρονα μας περιγράφει το πώς την αισθάνεται το παιδί που είναι υποχρεωμένο να πηγαίνει εκεί κάθε μέρα: (Cusson, 1981)

- Ø Σχολείο σημαίνει εργασία. Τέλος στα παιχνίδια , όταν μπαίνουμε στην τάξη. Και εργασία σημαίνει προσπάθεια καθώς και μία σειρά ανιαρών ασκήσεων, παρά τις προσπάθειες των νέων παιδαγωγικών. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει θεωρία, αφαίρεση ,κόσμο των ιδεών. Μύηση σε νέες γλώσσες , νέα σύμβολα. Είναι η πνευματική ζωή. Ένας κόσμος τεχνητός. Δεν είναι η «πραγματική ζωή» και δεν είναι κάτι πολύ συγκεκριμέν. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει κάτι το μακροπρόθεσμο. Χρειάζονται πολλοί μήνες για να μάθει κανείς ορισμένους μαθηματικούς υπολογισμούς ή μια γλώσσα. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει ακόμα παθητικότητα. Ο μαθητής, είναι εκεί για να αφομοιώσει την κουλτούρα, όχι για να την επινοήσει. Για να μάθει, όχι για να δημιουργήσει. Για να καταλάβει ότι οι άλλοι εφεύραν, όχι για να πρωτοτυπήσει ο ίδιος. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει ρουτίνα. Το ωράριο έχει καθοριστεί εκ των προτέρων. Το πρόγραμμα καθιστά τις δραστηριότητες προβλέψιμες. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει έναν κόσμο οργανωμένο , χωρίς εκπλήξεις , μονότονο. (ο. π)
- Ø Σχολείο σημαίνει υποταγή στην αυθεντία του δασκάλου. (ο. π)

Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το σχολείο αντιπροσωπεύει το αντίθετο απ' ότι ενδιαφέρει τον παραβατικό ανήλικο, αν κρίνουμε από τους στόχους που επιδιώκει. Αγαπά τη δράση , βρίσκει την παθητικότητα. Αγαπά τη διέγερση, βρίσκει τη ρουτίνα. Αγαπά το παιχνίδι , βρίσκει τη δουλειά. (ο. π)

Αυτή η ατμόσφαιρα του σχολείου δημιουργεί σ' όλα τα παιδιά μία ισχυρή πίεση κι όλα θέλουν, κάποια στιγμή, να ξεφύγουν απ' αυτή τη δυσάρεστη εμπειρία. Κι εδώ, ακριβώς ο ρόλος των γονέων είναι καθοριστικός. (ο. π)

Η ευθύνη του σχολείου και των δασκάλων είναι, σ' αυτό το σημείο καθοριστική. Συνήθως αντιδρούν με τιμωρίες, αποβολές, απορρίψεις. Η δομή, αλλά και ο τρόπος λειτουργίας, του σχολείου αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις σχολικές αποτυχίες και συντελούν στην επιδείνωση αυτών των προβλημάτων (ο. π) .

Διάφορες έρευνες έδειξαν την επίδραση που μπορεί να έχει στους μαθητές η θετική ατμόσφαιρα που δημιουργεί το επιτελείο των δασκάλων του σχολείου, πράγμα που μπορεί να οδηγήσει στον περιορισμό του ποσοστού παραβατικότητας. (ο. π)

Η έρευνα των Finlayson και Longhran (1976), σε δύο ομάδες σχολείων μίας βιομηχανικής πόλης της Β. Αγγλίας, έδειξε πως η διαφορά στο ύψος της παραβατικότητας των μαθητών στο σχολείο αυτών αποτελούσε συνάρτηση κάποιου παράλληλου συσχετισμού της διαφοράς της εικόνας του κάθε σχολείου, όπως αυτή είχε δημιουργηθεί στους μαθητές, με βάση τη γενική κατεύθυνση των σχολικών δραστηριοτήτων, τον βαθμό ικανοποίησης από το σχολείο τον οποίο αισθανόντουσαν οι μαθητές (ήταν χαμηλότερος στα υψηλής παραβατικότητας σχολεία) και την αυστηρότητα του κοινωνικού ελέγχου (οι δάσκαλοι εμφανίζονται πιο αυταρχικοί στα υψηλής παραβατικότητας σχολεία) . (Φαρσεδάκης,1985,σ.75)

Βέβαια η έρευνα πάσχει γιατί δεν μας παρέχει στοιχεία για τη συμπεριφορά και στάση των μαθητών, πριν από την εισδοχή τους στα σχολεία και δεν παρέχει μετρήσεις των σχολικών δραστηριοτήτων που οδήγησαν στη διαφοροποίηση. (ο. π)

Οπωσδήποτε όλες οι έρευνες διαπιστώνουν πως η όποια επίδραση των σχολικών παραγόντων είναι μεγαλύτερη στην παραβατική συμπεριφορά μέσα στο σχολείο (διακοπές στο μάθημα, εγγραφές στους τοίχους, ζημιές στην τάξη),

απ' ότι στην καθ' αυτό παραβατικότητα εκτός σχολείου. Οι επιμέρους σχολικοί παράγοντες που ήταν σημαντικοί στη μία περίπτωση (μέσα στο σχολείο: οι τρόποι χειρισμού της τάξης από τον δάσκαλο, τα πρότυπα συμπεριφοράς των δασκάλων, η έκταση των ενθαρρύνσεων και αμοιβών, τα επίπεδα προσδοκιών από τους μαθητές, η γενική ποιότητα συνθηκών) δεν συνέβαινε να εμφανίζουν την ίδια σημασία και για την παραβατικότητα έξω από το σχολείο. (ο. π)

Τέλος καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η παιδεία – μόρφωση θα πρέπει να είναι αποκλειστική προτεραιότητα αφού διαμορφώνεται η ανθρώπινη συμπεριφορά του ανήλικου παιδιού. Έτσι, ουσιαστική παιδεία και κοινωνική δικαιοσύνη είναι τα βασικά μέτρα πρόληψης και μείωσης, αν όχι εξάλειψης της επιθετικής συμπεριφοράς (Νέστορος, 1999)

Οι παρέες συνομηλίκων

Οι νέοι άνθρωποι έχουν ανάγκη να ανήκουν και να γίνονται αποδεκτοί σε μία ομάδα συνομηλίκων με αποτέλεσμα να υιοθετούν συμπεριφορές που γίνονται αποδεκτές στα πλαίσια αυτής. Ο ρόλος των φίλων, της παρέας και γενικά των συνομηλίκων στην εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών (Gullota et al,1998,p.68). Χρήσιμες είναι εν πρώτοις, ορισμένες επιστημάνσεις του βορειοαμερικανού κοινωνιολόγου Σάδερλαντ (Sutherland) για την επίδραση που έχουν στην εξέλιξη ενός ανήλικου οι συναναστροφές με τους συνομηλίκους και συμμαθητές του. Έτσι, κατ' αυτόν σε μία περιοχή όπου ο δείκτης εγκληματικότητας είναι υψηλός, ένα αγόρι με κοινωνικότητα, πολλές επαφές, δραστηριότητες και έφεση στον αθλητισμό, είναι πολύ πιθανό να έλθει σε επικοινωνία με τους άλλους ανήλικους της γειτονιάς, να μάθει από αυτούς παραβατικά πρότυπα συμπεριφοράς και να γίνει εγκληματίας. Οι επιστημάνσεις αυτές του Sutherland υπάγονται, βέβαια, στην θεωρία του των *διαφορετικών συναναστροφών*. Υπενθυμίζεται ότι κατά τη θεωρία αυτή, (Sutherland et al,1978,p.80). τα άτομα έχουν μεγάλη πιθανότητα να εξωθηθούν στο έγκλημα όταν οι επαφές

(συναναστροφές) που έχουν με τα εγκληματικά πρότυπα μιας οικείας σ' αυτά κοινωνικής ομάδας είναι, όσον αφορά τη συχνότητα, τη διάρκεια, τη χρονική προτεραιότητα και την ένταση, ισχυρότερες από τις επαφές με αντίθετα (μη εγκληματικά) πρότυπα άλλων ομάδων, έτσι ώστε το άτομο να υιοθετήσει τελικά και να εσωτερικεύσει τα εν λόγω εγκληματικά πρότυπα ως μέθοδο/τεχνική αλλά και ως στάση ζωής και επιθυμητό στόχο. Βάση της θεωρίας αυτής αποτελεί, επομένως, η ιδέα ότι η εγκληματική συμπεριφορά εκμανθάνεται (π. χ. με μίμηση) και μάλιστα σε αλληλεπίδραση, στενή επαφή και συνεχή επικοινωνία με άτομα τα οποία διάκεινται ευμενώς και χαρακτηρίζουν με θετικό τρόπο μία ή περισσότερες μορφές παραβάσεων νόμου είναι και η θεωρία της "συμβολικής διαντίδρασης" του Mead, (Downes et al,1995,) κατά την οποία οι άνθρωποι πράττουν ανάλογα με το νόημα που έχει και συμβολίζει η κάθε κατάσταση ή το κάθε πράγμα γι' αυτούς (Τσαούση,2002,720-721). Σε αντίθεση, πάντως, με τις διαφορετικές συναναστροφές, οι γενικότερες αξίες μιας κοινωνίας δεν φαίνεται να διαδραματίζουν κατά τον Sutherland πρωτεύοντα ρόλο στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς, αφού ανάλογες αξίες έχουν κατ' αυτόν και νομοταγή άτομα. Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν φαίνεται να ευσταθεί, αφού ανάμεσα στις αξίες εντάσσονται οι αρχές της εντιμότητας και του σεβασμού της αξίας και της προσωπικότητας των άλλων, που ασφαλώς δεν ακολουθούνται με τον ίδιο τρόπο από εγκληματίες και μη εγκληματίες. Εξάλλου, σ' ένα γενικότερο επίπεδο, ο Sutherland θεωρεί ότι ορισμένες κοινωνικές ομάδες εμφανίζονται να έχουν μεγαλύτερη εγκληματικότητα από άλλες λόγω του μεγαλύτερου αριθμού των εγκληματιών που ανήκουν σ' αυτές και της συχνότητας με την οποία αυτοί διαπράττουν εγκλήματα. Άρα, κατά τον Sutherland, το έγκλημα έχει τις ρίζες του στην οργάνωση της κοινωνίας και αποτελεί έκφραση αυτής της κοινωνικής (αποδι)οργάνωσης (Κουράκης, 2004).

Η έρευνα του Hargreaves (1967) έδειξε πως οι μειονεκτούντες μαθητές οδηγούνται , από τη δομή και τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου στη δημιουργία μιας «υποκοουλτούρας παραβατικότητας» . Ειδικότερα ως προς την

ανάπτυξη της επιθετικότητας των ανηλίκων, η επίδραση της στάσης και συμπεριφοράς της ομάδας των φίλων και συνομηλίκων, της «παρέας» είναι καθοριστική για την πιθανή παράβαση τους. (Φαρσεδάκης, 1985,σ.76)

Ο Cusson (1981), ασχολείται με τον τρόπο επίδρασης της παρέας των φίλων. Διακρίνει δύο μεγάλες φάσεις, ανάλογα με το αν είναι κανείς αρχάριος ή αν έχει κάποια σχετική εμπειρία: τη φάση της αμοιβαίας επίδρασης κι εκείνη της εκμάθησης της αναγκαίας τεχνικής. (ο. π)

Στην πρώτη φάση οι παραβάσεις είναι σχετικά απλές στην εκτέλεση τους και γενικά, λιγότερο σοβαρές (κλοπές ποδηλάτων, μοτοσικλετών, αυτοκινήτων, κλοπές σε καταστήματα, βανδαλισμοί, τσακωμοί, μικροτραυματισμοί). Κυρίως τείνουν στην ικανοποίηση τεσσάρων στόχων: τη διέγερση, το παιχνίδι, την απόκτηση κύρους, την έντονη επιθυμία. Συνίσταται σε μία διαδικασία αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας ενίσχυσης που μπορεί να αναλυθεί ως εξής: τη μίμηση, την παρακίνηση, τη βοήθεια, την επιδοκιμασία. (ο. π)

Η δεύτερη φάση, εκείνη της εκμάθησης της τεχνικής είναι και η πιο δύσκολη. Υπάρχει ένα πλήθος λεπτομερειών και μάλιστα ανάλογα με το είδος της σκοπούμενης παράβασης, που θα πρέπει να εκμάθει κανείς. Το δυσκολότερο σημείο δεν είναι όμως, η εκμάθηση καθ' εαυτή, αλλά η εξεύρεση του αναγκαίου «δασκάλου». Κι αυτός συνήθως εξευρίσκεται μέσα στα κλειστά ιδρύματα αγωγής των παραβατικών ανηλίκων. Μέσα σ' αυτά, εκτός από τη θεωρητική κατάρτιση στην τεχνική, σφυρηλατούνται οι δεσμοί που θα επιτρέψουν, μετά την έξοδο απ' αυτά, την οργάνωση και εκτέλεση όλων όσων έχουν διδαχθεί. (Cusson , 1981)

Οι περισσότερες παραβάσεις διαπράττονται από κοινού με συνεργούς φίλους. Περισσότεροι από 80% των ανηλίκων που είχαν συλληφθεί από την αστυνομία , στην έρευνα των Shaw και Mc Kay (1942), είχαν δράσει κατ' αυτό τον τρόπο. Κι όλες οι σύγχρονες έρευνες καταλήγουν σε ανάλογα ποσοστά. Στην καναδική έρευνα των Le Blanc και Frechette (1978) τα ποσοστά κοινής δράσης ποίκιλαν, ανάλογα με το είδος της παραβατικής συμπεριφοράς, από

62% (στην περίπτωση της απλής κλοπής), μέχρι 88% (στην περίπτωση της διάρρηξης). Και η τάση του παραβατικού ανηλίκου να έχει φίλους παραβατικούς είναι, εξίσου γνωστή. Στην έρευνα των Glueck (1950), 98% των παραβατικών ανηλίκων είχαν φίλους επίσης παραβατικούς ανηλίκους, έναντι αντίστοιχου ποσοστού 7% των μη παραβατικών ανηλίκων. Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξαν και οι έρευνες των Short (1957), Reiss και Rhodes (1964), West και Farrington (1973), Belson (1975) και Caplan (1978), και αυτά αποτέλεσαν μερική επιβεβαίωση της βάσης της θεωρίας του Sutherland (1939).
(ο . π)

Από την άλλη όσον αφορά τις συμμορίες ανηλίκων προϋποθέτουν μεγαλύτερο αριθμό, χρήση εντυπωσιακών ονομάτων, τυπικά μύησης των μελών τους, αρχηγούς, σύμβολα, κ.λπ. Γενικά η συμμετοχή τους στη συνολική νεανική παραβατικότητα έχει υπερτονιστεί (Cusson, 1981). Όχι μόνο οι παραβάσεις που γίνονται μέσα στα πλαίσια τους αντιπροσωπεύουν, μία μικρή μειοψηφία. Η έλλειψη οργάνωσης είναι ο κανόνας και οι ομάδες αυτές είναι προσωρινές (Michard, Selosse και Algan, 1963) πέρα απ' το ότι υπάρχουν και αρκετές τέτοιες συμμορίες που δεν έχουν καμία παραβατική δραστηριότητα (Φαρσεδάκης, 1985). Απ' την άλλη η θεωρία που έχει ως θέμα τον παραβατικό υποπολιτισμό αναφέρει ότι η συμμετοχή ανηλίκων από χαμηλότερες κοινωνικές διαστρωματώσεις σε παραβατικές υποπολιτιστικές ομάδες και συμμορίες γίνεται από αντίδραση αυτών των ανηλίκων προς τις κυρίαρχες αξίες της μέσης αστικής τάξης, οι οποίες φαίνονται να αποτελούν εμπόδιο γι' αυτούς στην αυτοεκτίμηση και κοινωνικού status. Ειδικότερα, κατά τον Cohen, στις κοινωνικοοικονομικά υποβαθμισμένες περιοχές της εργατικής τάξης οι ανήλικοι, μη έχοντας στενές διαπροσωπικές σχέσεις με την οικογένεια τους, αναπτύσσουν δευτερογενείς σχέσεις με συνομηλίκους και φίλους, ενώ έρχονται σε επαφή και με τις αξίες που προωθούνται από το ίδιο το σχολικό σύστημα. Στις επαφές και συναναστροφές τους αυτές οι ανήλικοι νιώθουν να υπάρχει μία σύγχυση και σύγκρουση ανάμεσα σε δύο ειδών αξίες: Εκείνες της μεσαίας

τάξης με τις οποίες έχουν από μικροί εξοικειωθεί λόγω γονικής επίδρασης και τις οποίες ήδη διδάσκονται στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος τέτοιες αξίες είναι π. χ. η αυτοσυγκράτηση της επιθετικότητας , ο σεβασμός στην ιδιοκτησία , η συνετή διαχείριση του χρόνου και από την άλλη πλευρά , εκείνες τις αξίες που καλλιεργούνται στις φτωχογειτονιές (π. χ. *μαγκιά*) (Jacoby, 1955,σ.25, 183).

Λόγω του χαμηλού τους κοινωνικού status αισθάνονται οι ανήλικοι αυτοί μειονεκτικά στο σχολείο και στους άλλους χώρους συναναστροφής απέναντι σε συνομηλίκους τους από τη μεσαία κοινωνική τάξη. Έτσι, βαθμιαία, οι τυχόν αποτυχίες αυτών των ανηλίκων στον σχολικό ανταγωνισμό και τα περιορισμένα οικονομικά και άλλα μέσα που έχουν εξ αντικειμένου στη διάθεση τους για να πετύχουν υψηλούς θεμιτούς κοινωνικούς στόχους, τους εξωθούν, κατά τον Cohen, σε μία οργισμένη και βίαιη αντίδραση κατά των πάντων: Συσπειρώνονται σε παραβατικές ομάδες ή συμμορίες με εγκληματικά πρότυπα συμπεριφοράς και προσπαθούν, στο πλαίσιο αυτής της “υποκουλτούρας”, να εδραιώσουν μέσω της εκμάθησης και να εφαρμόσουν, όπου μπορούν, τις δικές του αξίες, ως αντίδραση στις καταπιεστικές, κυρίαρχες αξίες της μεσοαστικής τάξης. Οι πράξεις τους έχουν ένα τυφλό και μη ωφελιμιστικό χαρακτήρα: Σπάνε τζάμια, προβαίνουν σε βανδαλισμούς, κλέβουν πράγματα που δεν χρειάζονται και εμπλέκονται σε σύγκρουση με άλλες παραβατικές ομάδες ή συμμορίες. Με τις ενέργειες τους, αυτές οι ανήλικοι επιδιώκουν να δείξουν στον εαυτό τους και στους άλλους ότι μισούν το κυρίαρχο σύστημα αξιών που τους περιβάλλει (Κουράκης, 2004)

Παρατηρείται , επίσης ,ότι κάποιοι ανήλικοι παρόλο που κάνουν παρέα με παραβατικούς νέους δεν οδηγούνται οι ίδιοι στην παραβατικότητα. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα με τα αγόρια που έχουν αδερφούς παραβατικούς (Cusson,1981) . Ωστε δεν αρκεί ο απλός συγχρωτισμός με παραβατικούς ανηλίκους για να γίνει κανείς παραβατικός. Χρειάζεται να παρουσιάζει και μία σχετική δεκτικότητα, να είναι ευάλωτος σ’ αυτού του είδους την υποβολή. Βασιζόμενοι στις έρευνες των Glueck (1953), Kinberg (1959), και Yochelson

και Samenow (1976) ισχυρίζονται πως μόνο οι ανήλικοι που η προσωπικότητάς τους ή οι οικογενειακοί παράγοντες τους οδηγούν στην παραβατικότητα έχουν την τάση, όχι απλά να συγχρωτίζονται με ομοίους του αλλά και να αποζητούν έντονα τη συντροφιά τους. Οποσδήποτε, οι μαθητές που εμφανίζουν σχολική δυσπροσαρμοστικότητα, ίσως περισσότερο από άλλους, ζητούν στήριγμα σε άλλους φίλους παραβατικούς. Στην απροσαρμοστικότητα του σχολείου συμβάλλει και η περιορισμένη δυνατότητα για ευκαιρίες ανεύρεσης εργασίας όπου έμμεσα επιδρά σε μία ενδεχόμενη μελλοντική παραβατικότητα του ανήλικου καθώς επίσης σε κάποια συμπεράσματα οδηγείται κανείς και για τους νέους που αρχίζουν ν' απασχολούνται σε μία εργασία πριν από την ολοκλήρωση των εγκυκλίων σπουδών τους ή αμέσως μετά. Και σ' αυτό το σημείο παρατηρούνται έντονες ψυχολογικές παρενέργειες (αίσθηση κενού, ρουτίνας και αποτυχίας), που οφείλονται στην μονοτονία του είδους της εργασίας και γενικότερα στον μεγάλο καταμερισμό ή αυτοματισμό της νέας τεχνολογίας. Κυρίως όμως τα προβλήματα ανάγονται στις μεγάλες δυσκολίες για εξεύρεση ικανοποιητικής εργασίας. (ο. π)

Η καταπολέμηση του πληθωρισμού και η προσπάθεια για σύγκλιση με τις άλλες οικονομίες χωρών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να επιτευχθεί η συμμετοχή στο ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, σε συνδυασμό με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, την εισροή φθηνής αλλοδαπής εργατικής δύναμης και την αποβιομηχάνιση λόγω παγκοσμιοποίησης, είχαν ως δραματική συνέπεια τα τελευταία χρόνια και στην χώρα μας την αύξηση της ανεργίας (Παπαδήμου, 1996,σ.19). Πράγματι η ανεργία στην Ελλάδα από 4,0% το 1981 έφτασε στο 7,65% το 1991, στο 10,4% το 2001 και στο 9,3% το 2003. Αξιοσημείωτο είναι ότι σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 2002 από τη Eurostat (Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία), το ποσοστό ανεργίας των νέων μας 15 – 24 ετών κυμάνθηκε περί το 27,1% και είναι το τρίτο υψηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου ο μέσος κοινοτικός όρος είναι 14,6% (Μοσχονά, 2003,σ.37, Κανελλόπουλου,2004,σ.4). Εξάλλου, με βάση τα πορίσματα έρευνας

που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΣΕ σε συνεργασία με αλλοδαπά ερευνητικά κέντρα, οι Έλληνες άνεργοι νέοι 15 – 29 ετών εκπροσωπούνταν κατά το 2000 το ήμισυ και πλέον (52%) του συνολικού αριθμού των ανέργων (258.000 επί συνόλου 491.000). Επίσης, οι νέοι άνεργοι 15-29 ετών ‘μακράς διαρκείας’ ανέρχονταν σε 5,4% των καταγεγραμμένων ανέργων και στο ήμισυ περίπου (52%) του συνόλου των ανέργων μακράς διαρκείας. Πράγμα που σημαίνει ότι στους δύο πολίτες που παραμένουν άνεργοι για διάστημα μεγαλύτερο του έτους, ο ένας είναι νέος μέχρι 29 ετών (Μέγα, 2002,σ.4). Κυρίως από την ανεργία πλήττονται οι γυναίκες και μάλιστα αυτές που έχουν μικρή ηλικία (κάτω των 25 ετών) ή πανεπιστημιακή μόρφωση (Ζερβού,1987,σ.29 - 33).

Οι έρευνες σ’ αυτό το σημείο, δείχνουν ότι ο απροσάρμοστος στο σχολείο ανήλικος, που επείγεται να ξεφύγει απ’ τον κλοιό του, δεν είναι αναγκαστικά τεμπέλης και φυγόπονος. Αντίθετα η οικογένεια του ή ο ίδιος φροντίζουν να βρει μία δουλειά που δεν χρειάζεται ιδιαίτερα προσόντα χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις απλώς του δίνει τη δυνατότητα να κερδίζει κάποια χρήματα. (ο. π)

Χαρακτηρίζεται όμως, από επαγγελματική αστάθεια. Το 83% απ’ αυτούς που εξέτασε ο Villars (1973) άλλαζαν συνεχώς εργασία σε αντίθεση με τους μη παραβατικούς. Η πρωτοβουλία, μάλιστα, αυτών των συνεχών αλλαγών συνίσταται στην κακή εκτέλεση της εργασίας και στην ανάρμοστη συμπεριφορά προς τους συναδέλφους τους η οποία οδηγεί στην απόλυση τους. Επίσης ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό που προστίθεται είναι η έλλειψη οποιουδήποτε σχεδίου επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Έτσι, αποκτούν μία αρνητική στάση έναντι της εργασίας. Το 78% των αγοριών ήταν δυσαρεστημένοι από τη δουλειά τους. Και τελικά οδηγούνται στην άρνηση της εργασίας. Τη θεωρούν σαν μία σκλαβιά που τους αλλοτριώνει. Η ελεύθερη και περιπετειώδης ζωή τους θέλγει. Ορισμένοι απ’ αυτούς είναι ήδη παραβατικοί. Και όσο πιο συχνή είναι η επικοινωνία και ο συγχρωτισμός μαζί τους, τόσο αυξάνει η πιθανότητα να

οδηγηθούν κι αυτοί στην παραβατική συμπεριφορά και αυτό γιατί τους δίνεται η δυνατότητα να επιλέξουν αυτή τη λύση (Φαρσεδάκης,1985).

Δεν είναι μόνο το πρόβλημα επιβίωσης και οικονομικής ανεξαρτησίας με το οποίο οι νέοι αυτοί άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι, εξωθούμενοι πολλές φορές σε εγκλήματα κατά της περιουσίας. Είναι κυρίως το πρόβλημα του κλονισμού της εμπιστοσύνης τους απέναντι σε μία κοινωνία που δεν μπορεί να τους εξασφαλίσει ούτε τις απαραίτητες ευκαιρίες για απασχόληση και προσωπική έκφραση (Κατσορίδα,1997,σ.28). Και είναι ακόμα το αίσθημα απογοήτευσης και έλλειψης αυτοπεποίθησης που τους καταλαμβάνει όταν μάταια αγωνίζονται , από γραφείο σε γραφείο, για να βρουν κάποια δουλειά, έπειτα ιδίως από σκληρές προσπάθειες ετών στα φοιτητικά θρανία. Πρόκειται για μία απογοήτευση που σύμφωνα με αξιόπιστες έρευνες οδηγεί σε βίαιες μορφές συμπεριφοράς, ως αντίδραση στο άγχος από τα επαγγελματικά αδιέξοδα (Τούντα,2004,σ.42-44) και εύκολα μπορεί να μετεξελιχθεί σε “πολιτική ανυπακοή”, κοινωνική εναντίωση και ανεξέλεγκτη επιθετικότητα κατά των πάντων, με δραματικά επακόλουθα για τις κοινωνικές ισορροπίες. Έτσι, σ’ ένα δείγμα 394 ατόμων μέσης ηλικίας περί τα 20 έτη που συνελήφθησαν την 18.11.1995 για την κατάληψη στο κτίριο του Πολυτεχνείου αυτοί που ανέφεραν ότι δεν είχαν εργασία (0,3%) ξεπερνούσαν σε ποσοστό τους εργαζομένους κυρίως υπαλλήλους(13,2%) και λιγότερο τεχνίτες(2,6%) και εργάτες (0,1%). Από τους υπόλοιπους , οι περισσότεροι , λόγω μικρής ηλικίας , δήλωσαν μαθητές (24,5%) και φοιτητές (26,4%) (Μπόση,1996,σ.62). Εξάλλου, σε έρευνα του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας στο ΤΕΙ Αθηνών που διενεργήθηκε κατά την περίοδο 1993-1995 σε μεγάλο δείγμα ακραίων οργανωμένων οπαδών (“χούλιγκανς”) σε ποδοσφαιρικές ομάδες, πάλι μέσης ηλικίας περί τα 20 έτη, τα ποσοστά των ανέργων, αλλά και των εργαζομένων, ήταν ακόμη υψηλότερα, φθάνοντας αντίστοιχα στο 26% και το 35% (το υπόλοιπο 26% του δείγματος απαρτιζόταν από μαθητές και φοιτητές). Και αντίθετα σε ανιπαραβληθείσα ισάριθμη “ομάδα ελέγχου” απλών οπαδών, τα ποσοστά των ανέργων αλλά και

των εργαζομένων ήταν πολύ μικρότερα (16% και 23%), ενώ τη μεγάλη πλειονότητα αποτελούσαν οι μαθητές και οι φοιτητές, με ποσοστό 61%. Πράγμα που είναι ίσως ενδεικτικό μιας γενικότερης τάσης των ανέργων νέων μας, αλλά και όσων εγκαταλείπουν νωρίς τα μαθητικά θρανία και εισέρχονται στην αγορά εργασίας, να βρίσκουν σε αυτές τις ομαδικές εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς, όπως οι βίαιες πολιτικές διαδηλώσεις και η γηπεδική βία, μία έξοδο για να εξωτερικεύουν την αποδοκιμασία τους απέναντι σ' ένα κοινωνικό σύστημα που τους συνθλίβει και διαψεύδει τις ελπίδες τους (Κουράκη, 1992,σ.295 - 440).

Όμως, και σε επίπεδο εγκλημάτων κατά της παρουσίας ή κατά των ηθών, η ανεργία φαίνεται να ασκεί πρωταρχική επίδραση. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από έρευνες που διενεργήθηκαν παλαιότερα για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 7 στους 10 δράστες κλοπών, διαρρήξεων και σεξουαλικών εγκλημάτων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά το 1992 ήταν ακόμα άτομα ηλικίας 17-28 ετών και από αυτούς μόνο ο ένας στους 14 είχε κάποια μόνιμη εργασία στους 6 μήνες πριν από τη σύλληψη του. Επίσης, σύμφωνα με τις ίδιες έρευνες, σε 6 Ευρωπαϊκές χώρες με ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη (Ισπανία, Γαλλία, Βρετανία, Γερμανία, Δανία και Ολλανδία) οι 8 στους 10 δράστες ενόπλων παρανομιών ήταν άνεργοι, χωρίς μόνιμη απασχόληση (Χριστοδουλίδου κ. συν, 1994,σ.60, Ζαραφονίτου,1995,σ.104).

Επιπλέον, τα προβλήματα για ανηλίκους που εργάζονται ποικίλουν δεδομένου ενός όσου υψηλού δείκτη ανεργίας και μάλιστα μεταξύ των νέων, είναι προφανές ότι και οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας κατά κανόνα ούτε αμείβονται ικανοποιητικά, αλλά και ούτε ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα και τα προσόντα όσων τελικά προσλαμβάνονται. Το πρόβλημα είναι ακόμα οξύτερο για τους νεαρούς εφήβους, που προέρχονται, από υποβαθμισμένες περιοχές και από οικογένειες χαμηλού εισοδήματος. Οι νέοι αυτοί αναγκάζονται να αφήσουν πρόωρα τις γυμνασιακές τους σπουδές παρά την υποχρεωτικότητα της 9χρονης στοιχειώδους εκπαίδευσης δηλαδή έως τα 16 έτη- που ορίζουν το

Σύνταγμα, στο ά.16 παρ.3 και το ά.2 παρ.3 του ν.1566/1985 και να προσγειωθούν απότομα στις σκληρές ανάγκες της βιοπάλης (Κουράκης, 2004).

Σύμφωνα με έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου σε 3.000 μαθητές ηλικίας 11-18 ετών, το ποσοστό εκείνων από τους ερωτηθέντες που εργάζονται είναι ιδιαίτερα υψηλό και φτάνει το 27% , τουλάχιστον ως προς τις νησιωτικές περιοχές όπου έγινε η έρευνα (Λακασά,1996,σ.1,7) Πάντως και γενικότερα υπολογίζεται ότι κατά τα στοιχεία απογραφής πληθυσμού του 1991, πάνω από 297.000 Έλληνες νέοι 15-24 ετών δεν είχαν ολοκληρώσει τη βασική τους εκπαίδευση ή δεν είχαν φοιτήσει καν σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου (στην απογραφή 2001 ο αντίστοιχος αριθμός ήταν 193.542, δηλ. ποσοστό 12,4% του συνολικού πληθυσμού). Επίσης σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, 44,2% των νέων ηλικίας 17 ετών βρίσκονται εκτός της όποιας εκπαιδευτικής διαδικασίας , αλλά και των καταλόγων του εργατικού δυναμικού , προφανώς υποαπασχολούμενοι (Λακασά,2000,σ.35). Επιπροσθέτως , σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε από το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης κατά τους μήνες Μάιο και Ιούνιο 1998 σε δείγμα 5.147 ελλήνων ηλικίας 15 ετών και άνω, ο αριθμός εκείνων που δεν έχουν συμπληρώσει τα εννέα έτη υποχρεωτικής εκπαίδευσης ανέρχεται στο ανησυχητικό ποσοστό 44,8%. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι για ένα ποσοστό 69,5% των ερωτηθέντων , δραστηριότητες όπως η ανάγνωση ενός λογαριασμού της ΔΕΗ, η χρήση τηλεφωνικού καταλόγου , η σύνταξη μίας επιστολής αποτελούν πολλές φορές ανυπέρβλητα εμπόδια (Κουράκης,2004). Σ' αυτό το σημείο σύμφωνα με την έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου το 1997, 7 στους 10 μαθητές εγκαταλείπουν το σχολείο και βρίσκουν διέξοδο σε βοηθητικές εργασίες. Η ίδια η έρευνα αποκαλύπτει ότι ενώ οι διαρροές (στην υποχρεωτική εκπαίδευση) έχουν μειωθεί στο 10% περίπου από την περασμένη δεκαετία , το πρόβλημα παραμένει οξύ σε ορεινούς νομούς της κεντρικής- δυτικής ηπειρωτικής περιοχής, στα νησιά , στη Θράκη , την Κεντρική Μακεδονία και ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου ,

όπου τα παιδιά εγκαταλείπουν την εκπαίδευση για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα ή να εργαστούν στον τουριστικό ή αγροτικό τομέα.

(ο. π)

Όσον αφορά δε τους λόγους , που τους οδηγούν στην εργασία είναι η φτώχεια , οι άνισες εκπαιδευτικές δυνατότητες κατά γεωγραφική περιοχή, αρκετές φορές το αρνητικό οικογενειακό περιβάλλον καθώς και η προκατάληψη απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (πρόσφυγες και τσιγγάνοι) οι οποίοι λόγω των πρόσφατων πολιτικών ανακατατάξεων έχουν αυξηθεί στην Ελλάδα. (ΕΣΥΕ,1996)

Ο συνδυασμός όλων των παραπάνω, εντείνει την εμφάνιση φαινομένων κοινωνικής παθογένειας μέσα στα οποία εντάσσεται και η παιδική εκμετάλλευση.Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί η σύσταση Ελληνικής Επιτροπής κατά της παιδικής εργασίας το καλοκαίρι του 1995 στο πλαίσιο της διεθνούς πρωτοβουλίας για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας. Οποσδήποτε, όμως, η ελληνική κοινωνία οφείλει να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που δημιουργούνται στους νεαρούς πολίτες της , όταν καταπατώνται τα δικαιώματα τους. Η παιδική εργασία αποτελεί , όντως , ένα σύγχρονο πρόβλημα και για τη χώρα μας και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως τέτοιο.(ο.π)

4.2.2.4 Παιδική Εργασία

Η παιδική εργασία είναι ευρύτερα διαδεδομένη σε ολόκληρο τον λεγόμενο Τρίτο κόσμο. Υπολογίζεται ότι τα παιδιά κάτω των 14 ετών που εργάζονται σε ολόκληρο τον κόσμο είναι πάνω από 100 εκατομμύρια. Το Πακιστάν αποτελεί απλά την πιο κραυγαλέα περίπτωση για την κατάργηση της παιδικής εργασίας. (Μπήτρα κ. συν,1997,σ.5-8)

Ας σημειωθεί ότι τόσο το Πακιστάν , όσο και η Μεγάλη Βρετανία και ο Καναδάς , δέχονται στα στρατεύματα τους εθελοντές ακόμη και 16 ετών. Είναι γνωστό άλλωστε ότι η Μεγάλη Βρετανία χρησιμοποίησε στο παρελθόν παιδιά 16 και 17 ετών στις ένοπλες συγκρούσεις στη Βόρεια Ιρλανδία. (ο.π)

Το παράδειγμα αυτό καταρρίπτει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τον πρώτο από τους τέσσερις ανθρώπους μύθους σχετικά με την παιδική εργασία, ότι δηλαδή αυτή αποτελεί πρόβλημα μόνο του αναπτυσσόμενου κόσμου. Τα στοιχεία της Unicef, μας επιβεβαιώνουν για το αντίθετο. Μόνο στη Μεγάλη Βρετανία, σύμφωνα με τους πιο μετριοπαθείς υπολογισμούς περίπου το 25% των 11χρόνων και περίπου το 66% των 14χρονων παιδιών εργάζονται, παρακολουθώντας παράλληλα και τα σχολικά του μαθήματα. Στη Μεγάλη Βρετανία η εργασία επιτρέπεται από την ηλικία των 13 ετών, ενώ στο Νότιο Λονδίνο σε εργατικές λαϊκές συνοικίες το 40% των παιδιών εργάζονται. Σύμφωνα με την έρευνα του συνδικάτου G. M. B. τα κέρδη της εργοδοσίας από τη χρησιμοποίηση νέων σχολικής ηλικίας ανέρχονται σε 600 εκατομμύρια λίρες. (ο. π)

Ακόμα η Γερμανία καθώς αποτελεί ένα πολυπολιτισμικό κράτος με ιδιαίτερες πολιτικές ανακατατάξεις τα τελευταία χρόνια, αποτελεί ένα ακόμα ενδιαφέρον πεδίο μελέτης. (ο. π)

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Ελλάδας, 600.000 παιδιά εργάζονται στη Γερμανία από τα οποία σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας – 300.000 παιδιά είναι τουρκικής υπηκοότητας. Η Γερμανική νομοθεσία απαγορεύει την παιδική εργασία, αλλά επιτρέπει στα παιδιά ηλικίας άνω των 13 ετών να απασχολούνται σε ελαφρές εργασίες και όχι για πάνω από 2 ώρες ημερησίως. Παιδιά άνω των 13 ετών δεν υποχρεούνται να παρακολουθούν το σχολείο όταν εκπαιδεύονται σε κρατικό ή ιδιωτικό φορέα για πάνω από 35 ώρες την εβδομάδα. Ορίζει μάλιστα και τις βαριές ανθυγιεινές εργασίες οι οποίες δεν πρέπει να ασκούνται από παιδιά. Στην Ελβετία, τα 2 τελευταία χρόνια, υπάρχει έξαρση του φαινομένου. Στο καντόνι της Γενεύης με την άδεια των αρχών επιτρέπεται η εργασία παιδιών από την ηλικία των 13 ετών. Στην Ισπανία η παιδική εργασία αφορά 200.000 άτομα. Η αύξησή της επιταχύνθηκε μετά την ψήφιση από την κυβέρνηση ενός νόμου που καταργούσε τους μέχρι τότε υπάρχοντες περιορισμούς για τις μαζικές απολύσεις. (ο. π)

Οι αναφορές του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας δεν περιορίζονται στις χώρες της Ευρώπης αλλά αναφέρονται και στις ΗΠΑ όπου το φαινόμενο παρουσιάζει μεγάλη αύξηση. Η αύξηση αυτή είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα παραγωγής, των εργασιών μερικής απασχόλησης και την αναζήτηση χεριών με αμοιβή περισσότερο ευέλικτη, λιγότερο ακριβή και χωρίς υπογραφή συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Έτσι στις ΗΠΑ στην αγροτική οικονομία, μόνο στην πολιτεία της Καλιφόρνια, απασχολούνται μισό εκατομμύριο παιδιά από την Κεντρική Αμερική. Στις φυτείες, στα σύνορα με το Μεξικό, παιδιά μόλις 4 χρόνων πληρώνονται 2 δολάρια για 12ωρη εργασία. Την ίδια στιγμή, από τις ΗΠΑ προέρχεται η πρόβλεψη ότι στην πρώτη δεκαετία του 2000, ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών θα διπλασιαστεί, φτάνοντας τα 400 εκατομμύρια, όλες λοιπόν οι εκτιμήσεις συγκλίνουν με την πρόγνωση της νέας παγκόσμιας τάσης ότι η παιδική εργασία θα αυξηθεί. (ο. π)

Τα τελευταία χρόνια, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την κατάργηση της παιδικής εργασίας. Διατυπώνεται ότι η μοναδική διέξοδος στο πρόβλημα είναι ένα άμεσο τέλος στη συμμετοχή των ανηλίκων σε εργοστάσια, φάρμες και οικογενειακές επιχειρήσεις. Όμως από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται ότι μια τέτοια οπτική αδυνατεί να κατανοήσει ότι οι ανήλικοι εργαζόμενοι αποτελούν τμήμα της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, ιδιαίτερα στις χώρες του τρίτου κόσμου. Επίσης υπάρχει και η άποψη μιας μεταρρυθμιστικής πολιτικής που στηρίζεται στη βελτίωση των μισθών και των συνθηκών ασφαλείας των ανηλίκων εργαζομένων. Απαραίτητη θα ήταν η συνεργασία τοπικών κοινοτήτων, έτσι ώστε να γίνουν αντιληπτές από τους πολίτες οι βλαβερές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η εργασία σε παιδιά μικρής ηλικίας.

(ο. π)

Η δυσκολία μιας τέτοιας πολιτικής έγκειται στο γεγονός ότι σε πολλές κοινωνίες η παιδική εργασία είναι δεδομένη, αναγκαία και υποχρεωτική για πολλά παιδιά. (ο.π)

Για να ξεπεραστεί μια τέτοια δυσκολία, κρίνεται απαραίτητη η δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση υψηλής ποιότητας για όλα τα παιδιά, η θεσμοθέτηση αυστηρότερου νομοθετικού πλαισίου, η καταγραφή όλων των γεννήσεων, η συλλογή στοιχείων και η παρακολούθηση του φαινομένου και τέλος οι στρατηγικές πρόληψης του φαινομένου. (ο. π)

Όμως το πιο σημαντικό είναι να συνειδητοποιήσουμε ότι το φαινόμενο της παιδικής εργασίας πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα παγκόσμιο κοινωνικό πρόβλημα που έχει τις ρίζες του όχι μόνο σε καταστάσεις οικονομικής ύφεσης αλλά και σε μια ρευστή πραγματικότητα που γεννά νέα προβλήματα ή οξύνει τα ήδη υπάρχοντα (ο. π).

4.2.2.5 M. M. E

Συναφής με τον τρόπο κατά τον οποίο ένας ανήλικος επηρεάζεται από τις παρέες των συνομηλίκων του είναι, γενικότερα , και ο τρόπος με τον οποίο περνάει τον ελεύθερο χρόνο του (τηλεόραση, ηλεκτρονικά παιχνίδια, κινηματογράφος, μπανάκια, ντισκοτέκ). Κατ' αρχήν, ο ελεύθερος χρόνος διευκολύνει την κοινωνικοποίηση του ανηλίκου, διότι λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα και διεξόδος σ' ένα συνήθως βεβαρημένο σχολικό και εξωσχολικό πρόγραμμα και σε μίαν αντίστοιχα πολλές φορές αδιάφορη έως κουραστική και μονότονη οικογενειακή ζωή. Μέσα στο σπίτι του ο ανήλικος ενδέχεται, έτσι, ν' αναζητήσει δυνατές συγκινήσεις και την αίσθηση της μεγάλης περιπέτειας μέσα από "συναρπαστικά" τηλεοπτικά προγράμματα και ηλεκτρονικά παιχνίδια, ενώ έξω από το σπίτι του η αναζήτηση αυτή συντελείται μέσα από παρέες συνομηλίκων, επαφές με το άλλο φύλο, δυνατή μουσική, ξέφρενο χορό, θεαματικές "αποδράσεις" σε άλλους, φανταστικούς κόσμους (π. χ. μέσω του κινηματογράφου) ή έστω μέσα από απλή κουβεντούλα και χαλάρωση. Η αλλαγή παραστάσεων κατά τον ελεύθερο χρόνο είναι, επομένως , κάτι το απολύτως φυσιολογικό και ψυχολογικά αναγκαίο, εφόσον βέβαια η συχνότητα προσφυγής σε τέτοιες διεξόδους τηρείται σ' ένα λογικό μέτρο και

εφόσον η θεματολογία και το εν γένει περιεχόμενο των “διεξόδων” , όταν εμπεριέχει το στοιχείο της βίας και του εγκλήματος, παρουσιάζει τα αντίστοιχα θέματα μόνο σε βαθμό ανταποκρινόμενο προς την πραγματικότητα (υπενθυμίζεται ότι τα εγκλήματα βίας τουλάχιστον στις Ην. Πολιτείες της Αμερικής, δεν υπερβαίνουν συνήθως το 10% του συνόλου των εγκληματικών πράξεων, αλλ’ ότι οι σκηνές βίας που μεταδίδονται από την αμερικάνικη τηλεόραση φθάνουν, παρά ταύτα, το 75%). (Ζαραφωνίτου,1995,σ.271)

Αυτό το ποσοστό μας δίνει την αφορμή να εξηγήσουμε την αφορμή να κατανοήσουμε την επιρροή και την τεράστια επιτυχία της τηλεόρασης η οποία βασίζεται στην δύναμη που ασκούν οι εικόνες στον εγκέφαλο (Βρύζας,1997) καθώς προσφέρει αφθονία πληροφοριών μέσα από μία ταχύτατη μετάδοση τους. Μέσα σ’ ένα τεχνολογικό και οικονομικό σύμπαν κατέχει δεσπόζουσα θέση. Κατασκευάζει την επικαιρότητα και σκηνοθετεί την ενημέρωση. Η τηλεόραση προσβλέπει σε έναν άμεσο και εύκολο εντυπωσιασμό δίχως να προσφέρει πολλές δυνατότητες κατανόησης (Ρεζίς Ντεμπρέ). Η υπερβολική ποσότητα πληροφοριών είναι για τον θεατή χιονοστιβάδα που του προκαλεί σύγχυση καθώς συγκαλύπτει και αποσιωπά τα ουσιώδη (Γιαλκέτσης,2000). Η τηλεόραση ξεκουράζει και παθητικοποιεί τον τηλεθεατή. Τον αντιμετωπίζει ως καταναλωτή ανούσιων και κενών περιεχομένου συμβολικών μορφών και ελάχιστα ως έλλογο και αυτεξούσιο κριτή (Μανιτάκης,2000). Η τηλεόραση βομβαρδίζει αδιάκοπα το παιδί μ’ ένα τεράστιο όγκο πληροφοριών. Ο κόσμος θρυμματίζεται σ’ έναν ωκεανό εικόνων , τις οποίες δυσκολεύεται να συνδέσει και να τις ενώσει μέσω του νοήματος (Βρύζας,1997). Η κοινωνική σημασία της τηλεόρασης έγκειται κυρίως στο ότι παρέχει τη μεγαλύτερη από ποτέ ταυτόχρονη παραλαβή του ίδιου μηνύματος στην ιστορία της ανθρωπότητας (Παπαθανασόπουλος,1999).

Παρακάτω θα αναφερθούμε για την συνάφεια στην τηλεοπτική βία και την παιδική επιθετικότητα.

Η τηλεόραση ροκανίζει το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου μας και αποτελεί την Τρίτη δραστηριότητα μετά την εργασία και τον ύπνο. Σήμερα ένα

παιδί έχει περισσότερη οπτική επαφή με την οθόνη της τηλεόρασης. Η τηλεόραση έρχεται να καλύψει το κενό, προτείνοντας στα παιδιά ένα σύμπαν με εικόνες, μέσα στο οποίο βλέπουν τις επιθυμίες τους να εκπληρώνονται διαμέσου των εικονιζόμενων παιδιών. Η τηλεόραση αποτελεί μέλος της οικογένειας. Συνήθως το παιδί παρακολουθεί τηλεοπτικά προγράμματα μαζί με τους γονείς του. Όταν αυτοί ασχολούνται με άλλες δραστηριότητες το παιδί βλέπει μόνο του, τη χρησιμοποιεί σαν παιχνίδι (Βρύζας, 1997). Το ίδιο το μέσο μπορεί να είναι επικίνδυνο, οτιδήποτε και αν μεταδίδει. Όμως, το πρόβλημα δεν εντοπίζεται μόνο στο περιεχόμενο των εικόνων, αλλά και στην ίδια τη μορφή. Η τηλεόραση υποκαθιστά την οικογένεια που παύει να αποτελεί μοναδική πηγή γνώσεων. Για πρώτη φορά στην ιστορία του ανθρώπου τα παιδιά μαθαίνουν τις περισσότερες ιστορίες όχι από τους γονείς αλλά από μία ομάδα μακρινών επιχειρήσεων που έχουν κάτι να πουλήσουν.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η κατανάλωση εικόνων φτάνει μέχρι τις πέντε ώρες ημερησίως. Σύμφωνα με στοιχεία ένας Αμερικάνος έφηβος στα 18 του χρόνια έχει παρακολουθήσει στην τηλεόραση 200.000 πράξεις βίας, εκ των οποίων οι 40.000 είναι φόννοι. Σε διάστημα 18 ωρών, οι δημοσιογράφοι του περιοδικού «TV Guide» μετρούν 1.846 πράξεις βίας στα προγράμματα ενός δείγματος που αποτελούν δέκα σταθμοί. Μία άλλη μελέτη υποστηρίζει ότι «από σκηνές βίας ανά λεπτό το 1996 στην ελληνική τηλεόραση, φτάσαμε σε 3 – 4 σκηνές βίας ανά λεπτό το 1999. Μέχρι το τέλος του δημοτικού σχολείου το μέσο παιδί έχει παρακολουθήσει στην τηλεόραση περίπου 8.000 φόνους και πάνω από 100.000 άλλες εγκληματικές πράξεις. Την περίοδο 1996 – 97 κάθε ελληνόπουλο 4 – 15 ετών έβλεπε 148 λεπτά τηλεόραση. Για το 2005 – 06 ο χρόνος πήγε στα 165 λεπτά. Στην Ελλάδα δείχθηκε ότι ο μέσος όρος παρακολούθησης τηλεόρασης από τα παιδιά είναι 21 – 32 ώρες την εβδομάδα, δηλαδή η τηλεόραση καταλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος του χρόνου της ζωής τους. Επίσης βρέθηκε ότι η θέαση είναι ανεξέλεγκτη σε παιδιά χαμηλής κοινωνικοοικονομικής τάξης, χαμηλής σχολικής επίδοσης και όταν υπάρχει

συσκευή στο δωμάτιο του παιδιού ή πολλές συσκευές στο σπίτι. Μία άλλη μελέτη έδειξε ότι το 90% των νοικοκυριών σε μία αστική περιοχή επαρχίας είχαν δύο συσκευές και το 71% στην αγροτική περιοχή της. Το 31% της αστικής, εν σχέση με το 11% της αγροτικής περιοχής, είχαν συσκευή στο δωμάτιο των παιδιών. Η Αμερικανική Εταιρεία Ιατρικής (1996) συμβουλεύει τους γονείς να κλείνουν την τηλεόραση κατά τη διάρκεια του φαγητού ώστε να υποστηρίζεται έτσι η επικοινωνία μεταξύ των μελών μιας οικογένειας και να μην επιτρέπουν στα παιδιά να βλέπουν τηλεόραση προ του ύπνου. Αλλά και οι ίδιοι οι γονείς θα πρέπει να βλέπουν λιγότερη τηλεόραση και έτσι να δίνουν το κατάλληλο πρότυπο στα παιδιά τους, διαμορφώνοντας το χώρο του σπιτιού έτσι ώστε η τηλεόραση να μην είναι το κύριο σημείο του. Η Αμερικανική Εταιρεία Παιδιατρικής (Pediatrics, 2001) συμβουλεύει τους γονείς να παρακολουθούν την ποιότητα των προγραμμάτων της τηλεόρασης, να μην επιτρέπουν στα παιδιά πάνω από 2 ώρες την ημέρα θέασης κατάλληλων προγραμμάτων, να αποθαρρύνονται να βλέπουν τηλεόραση παιδιά μικρότερα των 2 χρόνων και να μην υπάρχει συσκευή στο δωμάτιο του παιδιού. Επίσης καλούνται οι γονείς να βλέπουν μαζί με τα παιδιά το περιεχόμενο κάθε ταινίας, να το σχολιάζουν και μερικές φορές να βλέπουν μαζί με τα παιδιά το περιεχόμενο κάθε ταινίας, να το σχολιάζουν και μερικές φορές να βλέπουν μαζί τους προγράμματα αμφίβολης ποιότητας με στόχο πάλι τη συζήτηση. (ο. π)

Σύμφωνα με τα παραπάνω ποσοστά θα γίνει αναφορά στους συγκεκριμένους παράγοντες επίδρασης και τον τρόπο που αυτοί επιδρούν όπως οι διάφοροι μελετητές, έχουν διαπιστώσει.(ο. π)

1.Μακροπρόθεσμες επιδράσεις της τηλεόρασης στον ανήλικο

Η τηλεόραση κατέχει την μεγαλύτερη ακροαματικότητα από τα μέσα ενημέρωσης. Υπάρχει γενική αντίληψη, ότι η συχνή παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων από τα παιδιά επιδρά στη προσωπικότητά τους. Γι'

αυτό θα γίνει αναφορά στους συγκεκριμένους παράγοντες επίδρασης και τον τρόπο που αυτοί επιδρούν όπως οι διάφοροι μελετητές, έχουν διαπιστώσει.

A) Επίδραση της τηλεόρασης στη διανοητική ανάπτυξη του παιδιού

Οι γονείς συχνά αναφέρουν ότι δεν θέλουν τα παιδιά τους να βλέπουν τηλεόραση, γιατί θα “αποβλακωθούν”. Αντίθετα ο Maccoby (1964) αναφέρει για τους ερευνητές Schramm και Himmelweit, ότι η παρακολούθηση της τηλεόρασης βοηθάει στην αύξηση της διανόησης του παιδιού. Εξάλλου η γενιά των παιδιών η μεγαλωμένη με την τηλεόραση δεν δείχνει σημάδια διανοητικής απόκλισης γενικά. Εν τούτοις, υποστηρίζει η ψυχολόγος Γουίν υπάρχουν κάποιες πλευρές της ανάπτυξης του εγκεφάλου που μπορεί να επηρεαστούν σοβαρά από την υπερβολική παρακολούθηση της τηλεόρασης. Αυτό δεν μετριέται με tests νοημοσύνης. Σχετίζεται με την ικανότητα του εγκεφάλου να χειρίζεται τα προφορικά και μη μηνύματα. Συγκεκριμένα στον εγκεφαλικό φλοιό, το τμήμα του εγκεφάλου απ’ όπου εξαρτώνται οι ανώτερες μορφές σκέψεις, υπάρχουν δύο ημισφαίρια, ξεχωριστά αλλά συνδεδεμένα μεταξύ τους μ’ ένα πλέγμα από νεύρα. Το κάθε ημισφαίριο έχει εξειδικευμένες λειτουργίες και μοναδικές. Κάθε ημισφαίριο ελέγχει τις φυσικές κινήσεις της αντίθετης πλευράς του σώματος. Αλλά η πιο σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο ημισφαίρια αφορά τον έλεγχο που ασκεί ο εγκέφαλος στον προφορικό και μη προφορικό λόγο. Το αριστερό ημισφαίριο καθοδηγεί το μεγαλύτερο μέρος των προφορικών και λογικών δραστηριοτήτων του εγκεφάλου. Γι’ αυτό ονομάζεται κυρίαρχο ημισφαίριο. Οι ιδιαίτερες λειτουργίες του δεξιού ημισφαιρίου συνδέονται με την όραση και την κίνηση. (Γουίν, 1986,σ.45-46).

Έτσι λοιπόν ο εγκέφαλος διαφοροποιείται επηρεασμένος από τα πλούσια ερεθίσματα. Αυτό αποδεικνύεται με πειράματα ζώων μεγαλωμένα σε φτωχό ή πλούσιο περιβάλλον. Το ίδιο και το “παιδί της τηλεόρασης” μπορεί να βγει από την παιδική ηλικία με μερικές ικανότητες του αριστερού ημισφαιρίου (ικανότητες έκφρασης και σωστής σκέψης) λιγότερο αναπτυγμένες από τις

ικανότητες όρασης και χώρου του δεξιού ημισφαιρίου. Οι εμπειρίες των πρώτων χρόνων που ο οργανισμός μεγαλώνει πιο γρήγορα έχουν πολύ πιο μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη του εγκεφάλου από τις εμπειρίες των κατοπιών χρόνων. Όταν το παιδί με την συχνή παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων, απορροφά λέξεις και εικόνες χωρίς να τις επεξεργάζεται το ίδιο, τότε αδρανοποιείται ο εγκέφαλος του. Καθιερώνει μια μορφή λειτουργίας με υπερτονισμένη τη μη λεκτική έκφραση.(ο. π).

B) Επίδραση της τηλεόρασης στο Σχολείο – Διάβασμα

Σύμφωνα με τον Maccoby (1964) οι μελέτες για την Αμερική και την Αγγλία συμφωνούν στο ότι η τηλεόραση έχει μικρή επίδραση στην επίδοση του παιδιού στο σχολείο. Από την έρευνα της η Himmelweit (1958) συμπέρανε ότι αυτοί που βλέπουν τηλεόραση και οι μη, δεν διαφέρουν και πολύ στη στάθμη πληροφόρησης. Το ότι η μη τηλεθεατές έχουν καλύτερους βαθμούς, δεν δίνει τη δυνατότητα να γίνουν στατιστικές μετρήσεις και η μικρή απώλεια βαθμών που θα μπορούσε να οφείλεται στην τηλεόραση, συμβαίνει αρχικά μεταξύ των πιο έξυπνων παιδιών. Σημειώνεται στη μελέτη για την Αγγλία, ότι τα 2/3 των παιδιών τελειώνουν την κατ' οίκον εργασία πριν ανοίξουν την τηλεόραση. (Γουίν,1986,σ.57)

Ο Maccoby (1964) σύμφωνα με τους ερευνητές Schramm, Lyle και Parker (1961) παρουσίασε με ένα ακριβή καταμερισμό την χρήση της τηλεόρασης από τα παιδιά της Αμερικής για διάφορες ηλικίες. (ο. π)

- Για ηλικίες τριών ως δεκαέξι το μέσο παιδί ξοδεύει περίπου 6 ώρες βλέποντας τηλεόραση, δηλαδή κάτι παραπάνω από αυτόν που αφιερώνει στο σχολείο. (ο.π)

- Αναφορικά με τις ώρες που ξοδεύονται, το υψηλότερο σημείο παρουσιάζεται στα παιδιά που βρίσκονται στην έκτη με όγδοη βαθμίδα στο σχολείο. Στην εφηβεία ελαττώνεται κάπως η παρακολούθηση τηλεόρασης, ενώ το ραδιόφωνο αποκτά μεγαλύτερη σημασία. (ο. π)

- Η παρακολούθηση της τηλεόρασης συσχετίζεται με το I.Q. Ειδικότερα στην ηλικία του γυμνασίου τα πιο έξυπνα παιδιά αφιερώνουν λιγότερο χρόνο στην τηλεόραση. (ο. π)

- Πολλά από τα παιδιά βλέπουν ακατάλληλα προγράμματα. Στην πρώτη βαθμίδα, 40% του χρόνου παρακολούθησης, αφιερώνεται σε προγράμματα που δεν αφορούν παιδιά, και μέχρι την έκτη βαθμίδα, το ποσοστό πλησιάζει το 80%. (ο .π)

Η κατάσταση στην Ιαπωνία ήταν διαφορετική. Ο Maccoby (1964) υποστηρίζει ότι ο Furu (1962) διαπίστωσε ορισμένες επιδράσεις της τηλεόρασης στη σχολική απόδοση. Διαπίστωσε μία απώλεια ικανότητας ανάγνωσης στα παιδιά που είχαν τηλεόραση. Αυτά τα παιδιά αφιέρωναν λιγότερο χρόνο στο διάβασμα και στην κατ' οίκον εργασία τους. Αυτό έγινε εμφανές στα tests σε σχολεία. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι μελέτες στην Αμερική και στη Βρετανία διαφέρουν σε κουλτούρα από την Ιαπωνική. Γι' αυτό και δεν μπορεί να γίνει συσχέτιση των μελετών, γιατί υπάρχει ο κίνδυνος αλλοίωσης των αποτελεσμάτων. (ο .π)

Η Γουίν βλέπει από μία άλλη σκοπιά την επίδραση της τηλεόρασης στη σχολική επίδοση του παιδιού. Η προσοχή της συγκεντρώνεται στη σχέση τηλεόρασης και βιβλίου. Είτε αυτό είναι σχολικό, είτε όχι. Αναφέρει χαρακτηριστικά: “Ένα καλό βιβλίο μπορεί να δώσει ερεθίσματα στο πνεύμα και ταυτόχρονα να το ελευθερώσει, ενώ αντίθετα η τηλεόραση αιχμαλωτίζει τη φαντασία και δεν την ελευθερώνει, προσπαθώντας έτσι να τονίσει τη σπουδαιότητα του βιβλίου. (ο .π)

Συνεχίζει λέγοντας ότι το παιδί που ανοίγει την τηλεόραση δεν έχει τη δυνατότητα να ελέγξει το ρυθμό της παρακολούθησης. Μόνο η αρχή και το τέλος ελέγχονται, όταν ανοίγει ή κλείνει τη συσκευή. Η τηλεοπτική παρακολούθηση απαιτεί έντονο ρυθμό, χωρίς διακοπές. Με το διάβασμα μπορεί να αρχίσει πάλι κανείς όταν το θέλει. Στην τηλεόραση η εικόνα δίνεται ολόκληρη και καθαρή. Το παιδί που παρακολουθεί τηλεόραση μπαίνει σ' ένα

κόσμο που αδυνατεί να ελέγξει τα υλικά και τα στοιχεία του. Ενώ με το διάβασμα κατακτώνται μαζί ανάγνωση και γραφή, κάτι που είναι πολύ σπουδαίο. Γιατί σίγουρα η ανάγνωση είναι μία διαδικασία διπλής κατεύθυνσης: ενώ διαβάζεις μπορείς και να γράφεις, δέχεσαι και ενεργείς. Η τηλεόραση σε ελέγχει. Η διασκέδαση που προσφέρει δεν βοηθά το άτομο να αναπτυχθεί και να προσφέρει (ο. π). Και ο Καζνέβ τοποθετείται αρνητικά στο θέμα αυτό αναφέροντας ότι: «Βλέπω να έρχεται ο καιρός, που κάτω από την επίδραση της τηλεόρασης, ο άνθρωπος δεν θα ξέρει πια, ούτε να διαβάζει ούτε να γράφει και θα ζει όπως ζούνε τα ζώα...» (Καζνέβ, 1979,σ.85)

Γ) Επίδραση της τηλεόρασης στο παιχνίδι

Το παιχνίδι είναι ζωτικής σημασίας για το παιδί, σύμφωνα με τη Γουίν. Με το παιχνίδι το παιδί μπορεί να εκφράσει φόβους ακόμα και να τους εξορκίσει κάτι που δεν μπορεί διαφορετικά να το εκδηλώσει. Η συχνή όμως παρακολούθηση της τηλεόρασης περιορίζει το χρόνο του παιχνιδιού και επηρεάζει την ποιότητα του. Τα παιδιά δεν παίζουν ζωντανά παιχνίδια όπως παλιά. Ενδιαφέρονται προς στιγμή για κάτι, αλλά γρήγορα χάνουν το ενδιαφέρον τους και κυρίως όταν πρέπει να κάνουν κάποια προσωπική προσπάθεια. Δεν διαθέτουν πολλή φαντασία να επινοούν παιχνίδια, γίνονται παθητικά, δεν χαίρονται την περιπέτεια της ανακάλυψης, δείχνουν την επιθυμία να ασχοληθεί κάποιος άλλος μαζί τους και να τα καθοδηγεί. Και αυτό συμβαίνει γιατί τα προγράμματα της τηλεόρασης δεν μπορούν να κεντρίσουν τη φαντασία τους. Η Γουίν συνεχίζει λέγοντας ότι το παιχνίδι για το παιδί είναι μία πολύ σοβαρή υπόθεση, όσο κι' αν φαίνεται να στερείται σοβαρότητας. Συγκεκριμένα αναφέρεται στον ψυχολόγο Harlow ο οποίος έκανε ένα πείραμα με κάποιο είδος πιθήκων, που η συμπεριφορά τους στο παιχνίδι μοιάζει με των παιδιών. Ο Harlow παρατήρησε τη συμπεριφορά των πιθήκων που μεγάλωναν κανονικά κοντά στη μητέρα τους και με πολλές ευκαιρίες για παιχνίδι. Έπειτα παρατήρησε μία ομάδα πιθήκων που μεγάλωναν κανονικά καθ' όλα, αλλά τους

είχαν στερήσει τη δυνατότητα του παιχνιδιού με άλλους πιθήκους. Ύστερα από οκτώ μήνες όλοι οι πίθηκοι τοποθετήθηκαν μαζί. Οι στερημένοι το παιχνίδι πίθηκοι ήταν πολύ πιο επιθετικοί από εκείνους που είχαν απολαύσει κανονικές ευκαιρίες παιχνιδιού. Οι μελέτες του Harlow δημιουργούν ένα ερώτημα: Μήπως η ελάττωση του χρόνου του παιχνιδιού εξ αιτίας της τηλεόρασης εντείνει την επιθετικότητα του παιχνιδιού; (Γουίν,1986)

Και καταλήγει η Γουίν ότι πράγματι η αύξηση της επιθετικότητας των σημερινών παιδιών οφείλεται κατά ένα μέρος στις μειωμένες ώρες του παιχνιδιού καθώς επίσης η έλλειψη του απαραίτητου χώρου και χρόνου για παιχνίδι και ψυχαγωγία συντελούν ώστε να μεταπηδά το παιδί στην εφηβεία χωρίς να έχει βιώσει φυσιολογικά την παιδική του ηλικία και χωρίς να έχει, συνήθως τύχει της απαραίτητης γονικής φροντίδας για την ψυχική του ανάπτυξη και ωρίμανση (ο. π).

Δ) Επίδραση της τηλεόρασης στις σχέσεις των μελών της οικογένειας

Η τηλεόραση έρχεται εδώ να λειτουργήσει σαν καταλύτης, ειρηνοποιός της οικογένειας. Πατώντας το κουμπί τα παιδιά ηρεμούν και τα προβλήματα της οικογένειας παραμένουν άλυτα. Δεν γίνεται καμία προσπάθεια να πλησιάσουν ο ένας τον άλλον. Μερικοί άνθρωποι αναφέρουν ότι η τηλεόραση συγκέντρωνε την οικογένεια αλλά οι οικογενειακές συνήθειες που την έδεναν δεν υπάρχουν πια. Ίσως παρέμεινε καμία βόλτα με το αυτοκίνητο ή κανένα κυριακάτικο τραπέζι. Με αυτές τις δραστηριότητες διαμορφώνεται και ο χαρακτήρας του παιδιού μέσα από την οικογένεια. Η τηλεόραση έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αποδυνάμωση της οικογένειας. Αντικατέστησε τις οικογενειακές συνθήκες που βοηθούσαν στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Απόμεινε μονάχα η αγάπη που εκφράζεται τώρα πια με την παροχή υλικών αγαθών (Γουίν, 1986,σ.114 – 116)

Το ίδιο ακριβώς υποστηρίζει και ο Κάρτερ. “Τα μέλη της οικογένειας δεν συζητούν πια μεταξύ τους τα κοινά ενδιαφέροντα τους, δεν ανταλλάσσουν πια τις απόψεις τους, δεν έχουν πια το χρόνο να εμπιστευθεί ο ένας τον άλλον τα

προβλήματα του. Τώρα υπάρχει μέσα στο σπίτι το τηλεθέαμα, που απομονώνει τα άτομα, τα κλείνει στον εαυτό τους και σπάει κάθε επικοινωνία ανάμεσα τους”. Με τα παραπάνω συμφωνεί και ο Maccoby, ο οποίος στηριζόμενος στις έρευνες των Peterson και Thurstone γράφει ότι παιδιά και γονείς που δεν αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, επηρεάζονται πιο πολύ από την τηλεόραση σε σχέση με τα παιδιά που έχουν καλύτερες σχέσεις με τους γονείς τους. Επίσης ο Maccoby (1964) διαπίστωσε ότι παιδιά που έχουν πολλούς περιορισμούς και που θεωρούν τους γονείς περισσότερο σαν τιμωρούς, βλέπουν περισσότερο τηλεόραση. Όμως αυτή σχέση κρατάει μόνο για τα παιδιά των μεσαίων τάξεων. Τα παιδιά που εργάζονται έχουν μεγάλο βαθμό παρακολούθησης, χωρίς να εξαρτάται αυτός από τη σχέση τους με τους γονείς. Σε μία οικογένεια των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, όσο μεγαλύτερη είναι η αντίθεση παιδιών – γονιών, τόσο τα παιδιά παρακολουθούν τηλεόραση. (Κάρτερ, 1981,σ.45)

Πέρα όμως απ’ αυτό ο Maccoby (1964), τονίζει, πως τα παιδιά ακολουθούν τις ενέργειες των γονέων τους, και οι γονείς που παρακολουθούν πολύ τηλεόραση, μαθαίνουν τα παιδιά τους να κάνουν το ίδιο. (Maccoby, 1964,σ.323-348)

Τέλος, οι ίδιοι οι γονείς χρησιμοποιούν την τηλεόραση σαν μέσο ανατροφής των παιδιών τους και κάποια στιγμή ανακαλύπτουν ότι έχει ξεφύγει από τον έλεγχο τους. Και αυτό συμβαίνει επειδή η μητέρα ή εργάζεται, ή θέλει να μαγειρέψει, ή να βάλει τέλος στους καυγάδες των παιδιών. Υπάρχει όμως ένα τίμημα που πρέπει να πληρώσουν οι γονείς, αν και δεν το προβλέπουν όταν απολαμβάνουν την ησυχία τους, ή βρίσκουν ανακούφιση. Φτάνει μία μέρα που τα παιδιά τους δεν θέλουν να κάνουν τίποτα άλλο από το να βλέπουν τηλεόραση. (Γουίν, 1986,σ.152)

2. Άμεσες επιδράσεις της τηλεόρασης στον ανήλικο

Στις άμεσες επιδράσεις της τηλεόρασης στον ανήλικο μπορούν να αναφερθούν, οι συγκινησιακές αντιδράσεις του παιδιού καθώς παρακολουθεί,

ακούει ή διαβάζει, και τα άμεσα ακόλουθα αντίκτυπα τους σε αμυντικές, αντιδράσεις, κούραση, αναστάτωση, όνειρα, μίμηση, ταύτιση, ηρωποίηση. Ορισμένα από τα στοιχεία που θα αναπτυχθούν αφορούν γενικότερα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όχι αποκλειστικά την τηλεόραση. Όμως ο περιορισμός των εξόδων του ανήλικου από τους γονείς του, η μη ανάπτυξη των ενδιαφερόντων του, τον «καθηλώνει» μπροστά στην τηλεόραση της οποίας η επίδραση είναι μεγαλύτερη.

A) Η φυγή από την πραγματικότητα

Με τη φράση αυτή περιγράφει η Σεραφετινίδου το κυρίαρχο περιεχόμενο των μη ειδησεογραφικού τύπου μηνυμάτων της τηλεόρασης. Αναφέρει ότι τα μηνύματα της τηλεόρασης κατασκευάζουν ένα μοντέλο της πραγματικότητας ολότελα “εξωπραγματικό”. Οι ήρωες του κόσμου που χτίζει ην τηλεόραση έχουν “υπεράνθρωπες” προσωπικές ιδιότητες και ικανότητες. Είναι πολύ ωραίοι, ικανοί και αποτελεσματικοί σ’ ότι αναλαμβάνουν να κάνουν. (Σεραφετινίδου, 1987, σ.309)

Κλασσικό παράδειγμα: οι ήρωες των παιδικών κόμικς, και πάνω απ’ όλους ο περίφημος “Σούπερμαν” που παρουσιάζεται στη τηλεόραση. Γνωρίζουμε ότι είναι κάτι το φανταστικό, αλλά αφηνόμαστε ευχαρίστως στο παιχνίδι θα συμφωνήσει ο Καζνέβ. Μας αρέσει να πιστεύουμε ότι ο φακός δεν μας εξαπατά και αφηνόμαστε με ευχαρίστηση να μεταφερθούμε σ’ έναν άλλο κόσμο. Ένα κόσμο εξωπραγματικό, κατοικημένο από υπερφυσικά, αλλά και σχεδόν ανθρώπινα όντα, ώστε οι άνθρωποι να νοιώθουν, ακούγοντας τους μύθους, ότι μεταφέρονται σ’ ένα περιβάλλον απαλλαγμένο από τις καθημερινές τους μιζέριες και τις μικρότητες τους. Σίγουρα με την τηλεόραση ο θεατής ξεφεύγει για λίγο από την επαφή με την πραγματικότητα, γιατί την δαμάζει μετατρέποντας τη σε θέαμα. Η τηλεόραση ανοίγει στο ανήλικό άτομο ένα άλλο παράθυρο από το μοναδικό της καθημερινότητας, προτείνει ένα διάλειμμα. Η τηλεόραση δεν μας αφήνει μέσα στο σπίτι μας, όχι μόνο με την φυσική έννοια

και την έννοια του χώρου, αλλά φέρνει αφ' εαυτού της μία φυσική εξοικείωση. Διατηρεί τη συμμετοχή του θεατή, αλλά ταυτόχρονα πετυχαίνει την απογείωση. Μας επιτρέπει με την προσωπικότητα μας και με τους συνηθισμένους μας δεσμούς, να προσγειωθούμε στον πλανήτη του θεαματικού. Γινόμαστε θεατές παραμένοντας αυτοί που είμαστε. (Καζνεβ, 1979,σ.90–100)

Βέβαια αυτή η επιθυμία φυγής είναι κατάλοιπο της σύγχρονης κοινωνίας μας, των καταπιέσεων, εντάσεων αλλά και βαθύτερων γενικότερων παρορμήσεων. (ο. π)

B) Η Ηρωποίηση – Μίμηση Διαφόρων προσώπων

Η Θεοδώρου διαπίστωσε μετά από σχετική έρευνα ότι η τηλεόραση αφαιρεί τη ζωτικότητα και διάθεση για δράση στο ανήλικο άτομο. Ο ανήλικος μπροστά στο έργο ναρκώνεται, τηρεί παθητική στάση. Η ηλικία αυτή μιμείται εύκολα. Η τηλεόραση προσφέρει στους ανήλικους υποδείγματα, τα οποία ασυνείδητα τους κατευθύνουν. Ταυτίζει το εγώ του με τα πρόσωπα του θεάματος το ανήλικο άτομο και συμπεριφέρεται ανάλογα. Το άτομο της ηλικίας αυτής τρέφει θαυμασμό για τους διάφορους ήρωες ή τα υποκατάστατα τους. Οι ήρωες Οι ήρωες αυτή εκπέμπουν μία μυστηριώδη γοητεία, γιατί από τη φύση τους οι νέοι αναζητούν ιδανικά πρότυπα και κλείνουν προς τη μίμηση. Θέλουν να μιμηθούν τη ζωή των ινδαλμάτων τους. Για παράδειγμα, η έρευνα για τη μίμηση της συμπεριφοράς που απεικονίζεται από την τηλεόραση περιλαμβάνει εξ' ολοκλήρου την μίμηση της βίας, αναφέρει ο E.Maccoby (1964). (Θεοδώρου,1975,σ.35)

Και καταλήγει ο Θεοδώρου ότι οι ανήλικοι δεν είναι σε θέση να διακρίνουν τον ηθοποιό από τον άνθρωπο. Κι εδώ βρίσκεται το πρόβλημα. Αν ο ανήλικος διαπιστώσει στον ήρωα του ελαττώματα τραυματίζεται. Ο ανήλικος υψώνει είδωλα εύκολα και τα λατρεύει, αλλά ακόμη πιο εύκολα τα γκρεμίζει και τα ποδοπατεί. (ο. π)

Γ) Ταύτιση – Προβολή

Ο Καζνέβ σχετικά με την ταύτιση και προβολή αναφέρει: «ασυνείδητα πολλές φορές ταυτίζονται με τους ήρωες, που προβάλλει η τηλεόραση, κάποιας ιστορίας, παθιάζονται με την εξέλιξη του σεναρίου. Κι αυτό το γεγονός η σκέψη τους ξεφεύγει, όχι μόνο από τις καθημερινές έννοιες αλλά και από το είναι τους, από τον ίδιο τους τον εαυτό». (Καζνέβ,1979.σ.99-104)

Πιστεύει πως τα αποτελέσματα της προβολής και της ταύτισης είναι συνδεδεμένα με τη δράση του θεαματικού, γιατί επιτρέπουν στο ανήλικο άτομο να τοποθετεί τον εαυτό του μέσα σ' ένα κόσμο που μεταβάλλεται, καθώς αποδέχεται κάποια γεγονότα νομίζει πως είναι κυρίαρχος της πραγματικότητας. Και το πιο βασικό είναι ότι περνάει γρήγορα από το φανταστικό στο πραγματικό, εξασφαλίζοντας έτσι τη συμμετοχή του από την καθημερινότητα σ' ένα κόσμο μυθικό με τη βοήθεια των βεντετών (ο. π).

Μπορεί να ειπωθεί εδώ σύμφωνα με τον Maccoby (1964) ότι το ενδιαφέρον του ανήλικου εξαπατάται αρχικά με την διασκέδαση που του προσφέρεται, και επιτυγχάνει να διασκεδάσει τοποθετώντας τον εαυτό του στη θέση ενός ή περισσοτέρων από τους χαρακτήρες που σκιαγραφούν στην ταινία και έτσι έμμεσα ζει τα γεγονότα στα οποία αυτός ο χαρακτήρας συμμετέχει. Παρόλο που ο θεατής μπορεί να μείνει άπρακτος κατά τη διάρκεια που ο ήρωας συγκρούεται με τον "κακό", το γεγονός ότι αυτός συμμετέχει σε κάποια έκταση στις εμπειρίες του ήρωα, εξαρτάται από τη φάση των συγκινησιακών αντιδράσεων καθ' όσον παρακολουθεί. (Maccoby,1964)

Πρέπει να σημειωθεί, συνεχίζει ο Maccoby (1964) ότι οι διαφορές μεταξύ των ανηλικών θεατών σ' αυτά που βλέπουν και σ' αυτά που θυμούνται είναι μικρές. Πολλά φιλμ δεν έχουν μεγάλες διαφορές, έχουν στην ουσία έναν κοινό ήρωα και ο σκοπός του συγγραφέα και του σκηνοθέτη είναι να ταυτίσουν τον θεατή με τον ήρωα. Η απορία για το ποια χαρακτηριστικά από έναν ήρωα της οθόνης θα προκαλέσουν μεγαλύτερη ταύτιση στους ανηλικούς είναι ένα γοητευτικό και ακόμη εντελώς ανεξερεύνητο ζήτημα. Η ικανότητα να

καθοδηγήσει τους θεατές σε ταύτιση με τους ήρωες εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την ικανότητα του σεναριογράφου, που μέχρι τώρα ανήκει περισσότερο στη σφαίρα της τέχνης παρά της επιστήμης. Η φύση και ο βαθμός αυτής της ταύτισης είναι σημαντικά στον προσδιορισμό σχετικά με το τι θα αποκομίσουν οι ανήλικοι – θεατές από αυτό που βλέπουν. (ο. π)

Τέλος ο Φαρσεδάκης βλέπει την επίδραση της τηλεόρασης στον ανήλικο από δύο πλευρές : Μπορεί να είναι άμεση με την ταύτιση με τους ήρωες (με αποτέλεσμα την μίμηση και προβολή) και έμμεση με την εξασθένιση του υπερεγώ τους. (Φαρσεδάκης, 1986,σ.52)

3) Επίδραση των σκηνών βίας της τηλεόρασης

Αν οι σκηνές βίας που προβάλλονται στην τηλεόραση, παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιθετικότητα των παιδιών, είναι κάτι που οι περισσότεροι ερευνητές προσπάθησαν να αποδείξουν και είναι ένα εξαιρετικό πολύπλοκο θέμα. (Καζνέβ,1979,σ.93).

Εκείνο που έχει διαπιστωθεί σήμερα για την τηλεόραση είναι ότι παρουσιάζουν στο κοινό τους κατά προτίμηση τα γεγονότα, τα πρόσωπα ή τις κοινωνικές ομάδες που είναι εξαιρετικές, αντικοινωνικές, ασυνήθιστες. Πρόκειται κυρίως για την περίπτωση των γεγονότων της ημέρας (δυστυχήματα, καταστροφές, εγκλήματα, αδικήματα). Η τηλεόραση για την παρουσίαση τους διαλέγει τις παραστατικότερες εικόνες. (ο. π)

Πειραματικοί ψυχολόγοι επιβεβαίωσαν την υπόθεση, ότι τα παιδιά συμπεριφέρονται συχνότερα επιθετικά, αν προηγουμένως είχαν παρακολουθήσει στην τηλεόραση επιθετικούς τρόπους συμπεριφοράς. Η ερώτηση μέχρι ποιο σημείο τα παιδιά μεταθέτουν στην πράξη τους μαθημένους επιθετικούς τρόπους συμπεριφοράς δεν μπορεί να απαντηθεί κατευθείαν. Αυτό εξαρτάται από τη συνεπίδραση πολλών υπαρχόντων μηχανισμών που προκαλούν ερεθίσματα, οι οποίοι είναι από άτομο σε άτομο εξαιρετικά διάφοροι. Ο Τσαρδάκης αναφέρει ότι τα άτομα, στα οποία προσφέρονται

σκηνές βίας, συμπεριφέρονται με μεγαλύτερη βεβαιότητα και εντατικότητα επιθετικά από εκείνα που δεν είδαν τέτοιες σκηνές, όταν: (Τσαρδάκης,1983,σ.56)

- Αυτά εκτεθούν σε μία πρόκληση ή συναισθηματική διέγερση,
- Έχουν εξασκηθεί προηγουμένως σε επιθετικούς τρόπους συμπεριφοράς,
- Παρασχεθεί μια δικαιολογία για επιθετική συμπεριφορά,
- Η απειλή για εκδίκηση μειώνεται,
- Οι ζημιωτικές συνέπειες της επιθετικότητας δεν είναι εντελώς φανερές, και όταν
- Επιθετική συμπεριφορά έχει μία λειτουργική αξία, όπως π. χ. υλικές αμοιβές, κοινωνική αναγνώριση, αύξηση της αυτοεκτίμησης ή εγγυάται αποτελεσματική εκδίκηση απέναντι σε δυσάρεστους αντιπάλους.(ο. π)

Το συμπέρασμα ότι συνυπάρχουν και άλλοι παράγοντες στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς των ανηλίκων εκτός από την τηλεόραση είναι κάτι που υποστηρίζει και η Σεραφετινίδου. Αναφέρει ότι η αναπαράσταση της βίας στα μηνύματα της τηλεόρασης, δεν αποτελεί γενεσιουργό παράγοντα βίαιης συμπεριφοράς, αλλά απλά τείνει να ενισχύσει προδιαθέσεις για τέτοιου είδους συμπεριφοράς. Τα αίτια αυτής της προδιάθεσης κατά πάσα πιθανότητα θα τα βρούμε έξω από την τηλεόραση, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα μέσα παρέχουν το μοντέλο, το ερέθισμα για επιθετικές παρορμήσεις που δεν βρίσκονται πολύ κάτω από την επιφάνεια, πάντα περιμένοντας την ευκαιρία να εκραγούν. Χαρακτηριστικά η Σεραφετινίδου (1987,σ.366) αναφέρει:

“Να μεταφράσουν τα παιδιά την εμπειρία της τηλεόρασης σε πράξη, κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί σε ακραίες περιπτώσεις, όπου αυτά ήδη έχουν μια δυνατή επιθυμία να είναι επιθετικά ή να διαπράξουν κάποια παραπτωματική πράξη, και για τα οποία η συνεχής παρακολούθηση προγραμμάτων με εκρηκτικό περιεχόμενο μπορεί να είναι η σταγόνα που κάνει το ποτήρι να ξεχειλίσει... Αλλά ακόμα και στις ακραίες περιπτώσεις, η επίδραση της τηλεόρασης είναι μικρή. Η ψυχοσύνθεση του παιδιού και το σύνολο των

περιβαλλοντολογικών του επιδράσεων θα καθορίσει τη συμπεριφορά του...Τα αποτελέσματα ερευνών υποδεικνύουν ότι τα προγράμματα βίας δεν γεννούν επιθετική, απροσάρμοστη ή παραπτωματική συμπεριφορά, αλλά μπορεί να διευκολύνουν την εκδήλωση τους''.

Την ίδια άποψη έχει και η Γουίν (1986,σ.70) υποστηρίζοντας ότι η τηλεόραση δεν είναι η μόνη που επηρεάζει τη συμπεριφορά των παιδιών και τα κάνει να φέρονται αντικοινωνικά, με την όποια μορφή βίας παρουσιάζουν. Η προβολή της βίας δεν κάνει τα παιδιά κακοποιούς, η επιρροή είναι ανεπαίσθητη, ο ρόλος των γονιών στη δημιουργία της παιδικής συνείδησης είναι σημαντικός. Χαρακτηριστικά αναφέρει: ''αν κανονικά το να βλέπουμε και να ακούμε άσχημα πράγματα μας κάνει όντα διεφθαρμένα, τότε η συνεχής παρακολούθηση καλών προγραμμάτων και ειδήσεων θα έπρεπε να μας κάνει άγριους. Δεν γίνεται να συμβαίνει το ένα χωρίς να συμβαίνει το άλλο, εκτός αν δεχτούμε ότι το καλό είναι κάτι σαν τη χοληστερίνη, που μαζεύεται σιγά – σιγά στον οργανισμό και τον καταστρέφει, ενώ το καλό είναι κάτι σαν το σπανάκι που χωνεύεται και αποβάλλεται γρήγορα''.

Στα παραπάνω συμφωνεί και ο Κάρτερ λέγοντας ότι η τηλεόραση δεν δημιουργεί την προδιάθεση και τη ροπή προς τη βία, ούτε καν δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για να γεννηθούν αυτές οι ορμές. Εκείνο που κάνει είναι να τις ερεθίζει, να τις αποκαλύπτει και ίσως να τις φέρνει στην επιφάνεια (Κάρτερ,1981.σ.64). Απλά τα άτομα με ταραγμένη την προσωπικότητα τους, δέχονται με μεγαλύτερη ευχαρίστηση θεάματα με βία και είναι περισσότερο εκτεθειμένα από τα άλλα να υποπέσουν σε πταίσμα (Καζνέβ,1979,σ.108). Και συμπληρώνει η Γουίν (1986,σ.76) ότι τα παιδιά που πράττουν σοβαρά παραπτώματα, δεν είναι λόγω της συνεχούς προβολής βίας γύρω μας, ή δεν είναι κανονικά, ή είχαν προβληματική νηπιακή ηλικία.

Από τις παραπάνω αντιπαραθέσεις απόψεων είδαμε ότι άμεσα τουλάχιστον η βία δεν επιδρά στην επιθετικότητα. Όμως πρέπει να περιοριστεί γιατί είναι δυνατόν αναφέρει ο Φαρσεδάκης, να δημιουργηθούν τραύματα στα

παιδιά, ικανά να διαταράξουν την διαδικασία ωρίμανσης τους, να προσβάλλουν την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους τόσο στο επίπεδο του υποσυνειδήτου, όσο κι εκείνου της συνείδησης. Γιατί παρουσιάζεται στους νέους μία εικόνα ενός κόσμου αποδιοργανωμένου, όπου οι παλιές αξίες έχουν καταστραφεί, χωρίς ακόμη να έχουν αντικατασταθεί από νέες και ιδιαίτερα η αξία της ανθρώπινης ζωής που έχει απολεσθεί. (Φαρσεδάκης,1986,σ.52)

Γιατί όμως τόση βία; Οι άνθρωποι θέλουν βία βεβαιώνει η Γουίν. Οι διαφημιστές θέλουν να είναι σίγουροι ότι όσο γίνεται περισσότεροι θα δουν τα προγράμματα τους και πιστεύουν ότι η ακροαματικότητα ανεβαίνει όταν στο πρόγραμμα περιλαμβάνουν και τη βία. Το παιδί βλέποντας στην τηλεόραση βίαιη δράση, παραδίνεται σε μια κατάσταση χαλάρωσης, θέλει να έχει το αίσθημα της δραστηριότητας, ενώ απολαμβάνει την ασφάλεια και την ησυχία της απόλυτης παθητικότητας. Ο γρήγορος και αγχώδης ρυθμός της ζωής μας έχει αυξήσει τις ανάγκες για ικανοποίηση, και προσπαθούν όλοι να την βρουν μέσα από τις κατά προτίμηση δραστηριότητες (Γουίν,1986,σ.72).

Τέλος πιο γενικά ο Καζνέβ πιστεύει ότι η ευθύνη της τηλεόρασης στην ανάπτυξη της επιθετικότητας των παιδιών σχετικά με τη βία είναι περίπου μηδαμινή βραχυπρόθεσμα, λογική εμπλοκή χωρίς αιτιοκρατία, μεσοπρόθεσμα αλλά με πιθανή επίδραση, μακροπρόθεσμα, πάνω στο γενικό πνεύμα και στις εκτιμήσεις της κοινωνίας μας (Καζνέβ, 1979,σ.109).

Οι υπάρχουσες θεωρίες με βάση τις οποίες ερμηνεύουμε τις επιδράσεις της τηλεόρασης στη διαμόρφωση επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά ομαδοποιούνται και κατατάσσονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται σε θεωρίες που υποστηρίζουν την αρνητική επίδραση της τηλεοπτικής βίας στα παιδιά και η δεύτερη σε θεωρίες που υποστηρίζουν τη μη αρνητική επίδραση. (www.eduportal.gr, Ξενίδη,2009)

Η κατηγορία με τις θεωρίες της αρνητικής επίδρασης περιλαμβάνει την θεωρία της γενικής συναισθηματικής διέγερσης. Αυτή υποστηρίζει πως το παιδί

–τηλεθεατής που παρακολουθεί σκηνές βίας στην τηλεόραση βιώνει μία ασθενέστερη ή ισχυρότερη συναισθηματική διέγερση. (ο. π)

Η θεωρία του ερεθισμού ή της παρόρμησης σύμφωνα με την οποία η παρουσίαση σκηνών βίας και επιθετικότητας προκαλεί βραχυπρόθεσμη επιθετική ετοιμότητα στο θεατή ή τον τηλεθεατή. (ο. π)

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης βασίζεται στην αρχική θεωρία που δέχεται ότι η επιθετικότητα προέρχεται από τη μάθηση, είναι δηλαδή προϊόν κοινωνικών – πολιτιστικών παραγόντων. Ο κυριότερος εισηγητής αυτής της θεωρίας υπήρξε ο Bandura. (ο. π)

Συναφής και συγγενική με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης με παρατήρηση είναι αυτή της κοινωνικής μάθησης με μίμηση. Πολλοί τις ταυτίζουν. Βασική της θέση είναι ότι το τηλεοπτικό επιθετικό πρότυπο είναι δυνατόν να γίνει αντικείμενο μίμησης από τους τηλεθεατές και προπάντων από τα παιδιά και τους νέους και στηρίζεται στην επιστημονική άποψη ότι η μίμηση, όπως και οι άλλοι τρόποι συμπεριφοράς, μαθαίνεται και δεν βασίζεται σε κάποιους εκ γενετής μηχανισμούς (ο. π).

Τέλος υπάρχει η θεωρία της δικαιολόγησης της επιθετικής και της εγκληματικής συμπεριφοράς. Πρόκειται για μία ριζοσπαστική θεωρία που υποστηρίζει ο δράστης οποιασδήποτε εγκληματικής και βίαιης πράξης δεν είναι τίποτε άλλο από ένα θύμα, παρόμοιο με τα θύματα του και μοναδικός θύτης όλων πρέπει να θεωρηθεί η τηλεόραση (ο. π).

Στη δεύτερη κατηγορία υπάρχουν οι θεωρίες της μη αρνητικής επίδρασης της τηλεόρασης. Πρώτη είναι η θεωρία της μη επίδρασης. Βασική θέση αυτής της θεωρίας είναι ότι οι τηλεοπτικές σκηνές βίας και επιθετικότητας δεν ασκούν κανενός είδους επίδραση στα παιδιά και τους νέους. Η παρακολούθηση τηλεοπτικών βίαιων σκηνών δεν κάνει τα παιδιά πιο επιθετικά. (ο. π)

Σύμφωνα με τη θεωρία του εθισμού και της συνήθειας η θέα μιας και μόνης ταινίας με επιθετικό περιεχόμενο δεν προκαλεί επιθετική συμπεριφορά στους τηλεθεατές. Από την άλλη πάλι, η επιβολή της συνήθειας από τη συνεχή

θέα βίαιων σκηνών υποβοηθάει στην εξασθένηση της διάθεσης για επιθετική συμπεριφορά στην καθημερινή επικοινωνία (Βουιδάσκη, 1992).

Η θεωρία της κάθαρσης υποστηρίζει πως η παρουσίαση σκηνών βίας και επιθετικότητας στην τηλεόραση λειτουργεί καθαρτικά και μειώνει το επιθετικό και εριστικό δυναμικό του ατόμου (www.eduportal.gr, Ξενίδη, 2009).

Η θεωρία της αναστολής ή της παρεμπόδισης είναι μία παραλλαγή της θεωρίας της κάθαρσης. Ο κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της θεωρίας, Berkowitz, αναφέρει πως η «εξαφάνιση των επιθετικών αντιδράσεων μετά τις παραστάσεις βίας στην τηλεόραση ή στα φιλμ δεν οφείλεται ούτε στη μείωση των επιθετικών τάσεων της συμπεριφοράς με τη συμμετοχική ταύτιση του θεατή ή τηλεθεατή, ούτε σε μία διαδικασία εθισμού, αλλά σε ενισχυμένες αναστολές αναφορικά με την εκδήλωση επιθετικότητας. Η αναστολή της επιθετικότητας προκαλείται από το φόβο της επιθετικότητας, ο οποίος ενεργοποιείται από ορισμένους ψυχολογικούς ή άλλους περιβαλλοντικούς παράγοντες» (Βουιδάσκη, 1992).

Τέλος υπάρχει και η θεωρία της Νοητικής Ανάπτυξης που αποτελεί παραλλαγή της θεωρίας της κάθαρσης. Αυτή δίνει πολλή μεγάλη σημασία στη φαντασία που αποτελεί ένα σημαντικό μηχανισμό προσαρμογής, ο οποίος έχει την ικανότητα να ελέγχει τη μετατόπιση της άμεσης εκδήλωσης κινήτρων. Η λειτουργία της νοητικής υποστήριξης μειώνει την επιθετικότητα από τη θέα επιθετικών τηλεοπτικών εκπομπών (ο. π).

Η τηλεοπτική βία κάνει τα παιδιά πιο ανεκτικά στην επιθετικότητα άλλων παιδιών, λιγότερο συναισθηματικά και λιγότερο αρνητικά απέναντι στη βία. Η τηλεόραση επηρεάζει όλους μας και ως καταναλωτές. Στις θετικές επιδράσεις της τηλεόρασης συγκαταλέγονται τα πρόωρα ερεθίσματα που διεγείρουν το νου. Κατάχρηση της τηλεόρασης οδηγεί στην αποχαύνωση. Η τηλεόραση βάζει πρότυπα και παρακινεί τα παιδιά να μοιάσουν με τις συμπεριφορές τους σε αυτά τα πρότυπα. Η τηλεόραση δεν πρέπει να καλλιεργεί την εργασιομανία αλλά τονίζει το δώρο του ελεύθερου χρόνου. (ο. π)

3) Τα ηλεκτρονικά παιχνίδια

Το πρόβλημα, μάλιστα, γίνεται ακόμη οξύτερο στο επίπεδο των ηλεκτρονικών παιχνιδιών, τα οποία απορροφούν τελευταία ένα μεγάλο μέρος από τον ελεύθερο χρόνο των ανηλίκων. Σύμφωνα με ενδιαφέρον δημοσίευμα του δημοσιογράφου *Καραλή*, με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Η ψηφιακή βία συνεχώς εξαπλώνεται", κυκλοφορούν σε διάφορες χώρες και στην Ελλάδα ηλεκτρονικά παιχνίδια (video – games) στα οποία η βία, και μάλιστα κατά ανύποπτων ή ανήμπορων συμπολιτών, κυριολεκτικά αποθεώνεται. Ο δημοσιογράφος αναφέρει ιδίως την περίπτωση ενός ηλεκτρονικού παιχνιδιού ιταλικής παραγωγής, που υπάρχει στο Διαδίκτυο, και του οποίου η κεντρική ιδέα στηρίζεται στο δράμα των Αλβανών λαθρομεταναστών: Οι παίκτες, χρησιμοποιώντας εικονικούς ακροβολισμένους Ιταλούς "πατριώτες" και υπό τους ήχους της γνωστής καντσονέτας "O sole mio", επιδίδονται να εξοντώσουν όσους μπορούν περισσότερους Αλβανούς, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, οι οποίοι προσπαθούν απελπισμένα με διάφορα πλωτά μέσα να φτάσουν στις ιταλικές ακτές και να αποβιβαστούν εκεί προς αναζήτηση καλύτερης τύχης. Ακόμη όμως και ορισμένα εκ πρώτης όψεως ανώδυνα ηλεκτρονικά παιχνίδια που κατατείνουν στην εξάσκηση των πνευματικών ικανοτήτων του παίκτη, δεν αποκλείουν τελικά τη χρήση στρατιωτικής βίας, ως εναλλακτικής λύσης, όταν οι ενέργειες σε οικονομικό, πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο "για την κυριαρχία του πλανήτη" φαίνονται να αποτυγχάνουν. Επομένως, η έκθεση του ανήλικου σε επιδράσεις βίας είναι υπαρκτή ακόμη και όταν αυτός ασχολείται με εκ πρώτης όψεως αθώα παιχνίδια. Σημαντικός, δε, αναδεικνύεται σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο ρόλος των γονέων, οι οποίοι με ήρεμες συζητήσεις θα αναλάβουν να δώσουν μια διαφορετική κατεύθυνση στον ελεύθερο χρόνο του παιδιού τους ή, τουλάχιστον, παίζοντας μαζί του αυτά τα παιχνίδια και παρακολουθώντας μαζί του σκηνές βίας από την τηλεόραση και τον κινηματογράφο, θα του εξηγήσουν ταυτόχρονα την απόσταση που χωρίζει

τέτοια παιχνίδια και σκηνές από την πραγματικότητα. Εξίσου, όμως, σημαντική είναι και η ευθύνη της Πολιτείας να προστατεύσει την παιδική ηλικία και τη νεότητα, κατά το ά. 15 παρ.2 Συντ., από ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές που μπορούν να έχουν αρνητική επίδραση στους ανήλικους (Κουράκης, 2004).

4.2.2.6 Άλλοι παράγοντες

Οι κοινωνικές αλλαγές όπως η εκβιομηχάνιση, η μετανάστευση, η κοινωνική κινητικότητα και η αστικοποίηση έχει επίσης, επίσης ότι συμβάλλουν στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών, καθώς διαμορφώνουν εγκληματογόνες συνθήκες (Shaw et al, 1942).

Γι' αυτό το λόγο μελετήθηκαν τόσο η εσωτερική μετανάστευση όσο και η εξωτερική. Πολύ λίγες όμως απ' αυτές τις έρευνες διέθεταν συγκρίσιμα στοιχεία πριν και μετά την αλλαγή κατοικίας των ατόμων που συγκροτούσαν τις συγκεκριμένες ομάδες. Κι αυτά τα δεδομένα είναι ουσιώδη για οποιαδήποτε συστηματική σύγκριση, μια και υπάρχει ισχυρή πιθανότητα από του να είναι ένα τυχαίο πληθυσμιακό δείγμα (Φαρσεδάκης, 1985, σ.98-99).

Τα πορίσματα των ερευνών αυτών έχουν συνοπτικά ως ακολούθως: Πρώτα οι ενήλικοι μετανάστες εμφανίζουν, κατά μέσο όρο, υψηλότερο ποσοστό εγκληματικότητας απ' ότι οι συμπατριώτες τους που μένουν στην πατρίδα. Αυτό εξηγείται από τα προβλήματα προσαρμογής που συναντούν την οικονομική μειονεξία, την άγνοια των νόμων, της γλώσσας. (ο. π)

Όμως εμφανίζουν, λιγότερη εγκληματικότητα από τους αυτόχθονες. Ένας απ' τους λόγους είναι, ίσως, η μεγάλη προσπάθεια που καταβάλλουν για τον αυτοέλεγχο τους, μια και γνωρίζουν πως, σε περίπτωση παράβασης των νόμων, κινδυνεύουν να απελαθούν. Παρουσιάζουν, επίσης, διαφορετικού είδους εγκληματική συμπεριφορά, ανάλογα με την εθνική ομάδα στην οποία ανήκουν. Σημαντική μεταβλητή αποτελεί η ηλικία των μεταναστών. Όσοι μετανάστευσαν ως παιδιά, εμφανίζουν μεγαλύτερη παραβατικότητα. (ο. π)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η *δεύτερη γενεά* των μεταναστών. Τα παιδιά, δηλαδή των μεταναστών που γεννήθηκαν στη νέα πατρίδα. Η δεύτερη αυτή γενεά εμφανίζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: η παραβατικότητα αυτών των παιδιών ξεπερνά την εγκληματικότητα των γονέων τους, αλλά και εκείνη των συνομιλήκων τους αυτοχθόνων. Και περνά, από τον τύπο εγκληματικότητας των γονέων τους, σ' εκείνο των αυτοχθόνων τους. (ο. π)

Συγχρόνως, η μετανάστευση επιδρά και στην παραβατικότητα των αυτοχθόνων ανηλίκων, αφού αυξάνει την ποικιλία παραδειγμάτων συμπεριφοράς, αυξάνει την αστικοποίηση οδηγεί – με την υποκατάσταση των αυτοχθόνων από νέους μετανάστες σε διάφορα επαγγέλματα – στην αποδιοργάνωση, εγκατάλειψη παραδοσιακών κανόνων και σε πολιτιστικές συγκρούσεις. Τέλος, προβλήματα δημιουργούνται και μετά την ενδεχόμενη επιστροφή των μεταναστών στη χώρα καταγωγής τους (Ferracuti, 1968/ Clemens 1953). (ο. π)

Η περίπτωση του Ισραήλ είναι χαρακτηριστική για την ιδιαιτερότητα της (Pinatel, 1971). Παρά την εθνική και θρησκευτική ομοιογένεια και τη μόνιμη εξωτερική απειλή, το γεγονός πως το κράτος αυτό δημιουργήθηκε από μαζική μετανάστευση, από όλα τα σημεία του ορίζοντα, οδήγησε σε ορισμένα παράδοξα. Ενώ, λ.χ. στις χώρες διαμονής τους, πριν τη μετανάστευση, η συμμετοχή τους στη βίαιη εγκληματικότητα ήταν μικρή και διακρίνονταν, μάλλον για εγκλήματα κατά της περιουσίας, τώρα παρατηρείται το αντίθετο. Σε δεκαπέντε χρόνια η παραβατικότητα των ανηλίκων τριπλασιάστηκε έναντι αύξησης 20 – 25% της εγκληματικότητας των ενηλίκων, κατά την ίδια περίοδο. Υπάρχουν διαφορές στο ποσοστό συμμετοχής στην παραβατικότητα, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Έτσι, όσοι προέρχονται από βορειοαφρικανικές χώρες, μετέχουν σ' αυτήν κατά 20,8%, από μεσανατολικές κατά 13,4%, από ευρωπαϊκές (δυτικές και ανατολικές) και αμερικανικές κατά 6%, έναντι 8%. Αλλά υπάρχουν, επίσης, και διαφοροποιήσεις ως προς τις μορφές

παραβατικότητας. Όσοι, λ.χ. προέρχονται από αραβικές διατηρούν, σε αντίθεση με τους άλλους, στην πρώτη γραμμή τα εγκλήματα τιμής. (ο. π)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι έρευνες του Basham (1978) κι αυτές που συγκεντρώθηκαν από τον Davis (1973) που τα πορίσματα τους έδειξαν πως, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, το ποσοστό αύξησης της παραβατικότητας έτεινε στο μέγιστο όριο της, όταν η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση βρίσκονται στο απόγειο τους (Clinard και Abott, 1973). (ο. π)

Όμως, στην Ιαπωνία, η παραβατικότητα των ανηλίκων είχε την τάση να μειώνεται, κατά τη διάρκεια μιας περιόδου απaráμιλλης βιομηχανικής ανάπτυξης και αστικής συγκέντρωσης (Clifford, 1976) και αυτό σημαίνει πως δεν είναι η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση καθ' αυτές που προδιαθέτουν στην παραβατική συμπεριφορά. Όπου εμφανίστηκε συσχετισμός με την παραβατικότητα, αυτός οφειλόταν στη διάσπαση των οικογενειακών δεσμών, στη μετανάστευση, στη διάδοση των τενεκεδουπόλεων. (ο. π)

Πέρα απ' αυτή την παρατήρηση, γενικότερα δεν είναι τα *απόλυτα επίπεδα* (λ.χ. συνθηκών ζωής) που έχουν τελικά σημασία. Σ' αυτά παρατηρείται, κατά κανόνα, μία βελτίωση σ' όλα τα πληθυσμιακά στρώματα. Όμως κατά βάση, η *κατανομή* των εισοδημάτων μέσα στον πληθυσμό δεν άλλαξε. Σημασία περισσότερη φαίνεται πως έχει η *αίσθηση* του ατόμου για τις *κοινωνικές αλλαγές* και *κοινωνικές ανάγκες* (ο. π)

4.3 Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι το φαινόμενο της παραβατικότητας είναι πολυπαραγοντικό. Ατομικά χαρακτηριστικά και περιβαλλοντικές συνθήκες επηρεάζουν το νέο και επιδρούν συνδυαστικά.

Οι θεωρητικοί δεν έχουν καταλήξει σε μία και μόνο αιτία η οποία είναι υπεύθυνη για την εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών. Σίγουρα το μεγαλύτερο βάρος έχει πέσει στην οικογένεια του ανηλίκου όπου είναι σημαντικός φορέας για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, αυτό δεν σημαίνει ότι

ευθύνεται αποκλειστικά η οικογένεια καθώς ακολουθούν το σχολείο, οι παρέες συνομηλίκων και τα Μ. Μ. Ε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Σχολική βία

Τα τελευταία χρόνια επιτείνεται το φαινόμενο της νεανικής βίας και επιθετικότητας, που εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως στο χώρο του σχολείου. Καθημερινά καταγράφονται στο ελληνικό σχολείο, όπως και στα ευρωπαϊκά και στα αμερικάνικα εκπαιδευτήρια, προβλήματα επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων, παίρνοντας συχνά επιδημικές διαστάσεις. Η βία μπορεί να ορισθεί ως επιβολή της βούλησης και χρήση δύναμης για εξαναγκασμό, με σκοπό την πραγματοποίηση μιας επιθυμίας, τη διατήρηση ή επέκταση μιας εξουσίας και την αναγνώριση του ατόμου ή της ομάδας που ασκεί τη βία, από τον εαυτό του ή τους άλλους. Ουσιαστικά, πρόκειται για «κατάχρηση δύναμης ή εξουσίας», η οποία διασπά μια κατάσταση ομαλότητας και ισορροπίας. Άλλωστε, η βία, σύμφωνα με την ετυμολογική της σημασία, παραπέμπει στην έννοια της κατάχρησης της εξουσίας, δηλαδή στην έννοια του εξαναγκασμού. (Θωμοπούλου, 2008, σ.15-17)

Ο χαρακτηρισμός «σχολική βία» αποκτά σημεία αναφοράς σε πέντε επίπεδα, διαρθρωτικά του σημερινού σχολείου, είτε εκδηλώνεται σε πραγματικό είτε σε συμβολικό επίπεδο: α) στο φυσικό, σε σχέση με το χώρο του σχολείου, β) στη διοίκηση, γ) στην κοινωνικότητα στα πλαίσια της σχολικής ζωής, δ) στις παιδαγωγικές μεθόδους, και ε) στην ηθική διάσταση, που σχετίζεται με το πνεύμα των νόμων. (ο.π)

Η βία στο σχολικό περιβάλλον αναφέρεται στην επιβολή της βούλησης από μέλη της σχολικής κοινότητας σε άλλα, στην πρόκληση ζημιάς ή βλάβης, στην απειλή εκφοβισμού, κακομεταχείρισης ή κακοποίησης. Οι διάφορες προσεγγίσεις της επιθετικότητας και της βίας αναφέρονται σε πέντε ομάδες διαπροσωπικών σχέσεων: α) μεταξύ μαθητών, β) μεταξύ διδασκόντων και μαθητών, γ) μεταξύ διδασκόντων, δ) μεταξύ διεύθυνσης του σχολείου και

διδασκόντων ή μαθητών, ε) η βία από εξωσχολικούς παράγοντες προς τα μέλη την εκπαιδευτικής κοινότητας.(ο.π)

Η σχολική βία περιλαμβάνει τη βία (*violence*), την αντικοινωνική συμπεριφορά (*antisocial behavior*) και τον εκφοβισμό-θυματοποίηση, όπως αποδίδεται στα ελληνικά ο όρος bullying κ.α. (ο.π)

5.1 Στοιχεία ερευνών

Σε έρευνα αυτό-ομολογούμενης ενοχής που διεξήχθη στη Γερμανία (2007), σε δείγμα μαθητών και αφορούσε την διάπραξη 20 πράξεων βίας και επιθετικότητα, διαπιστώθηκε ότι η πιο συχνή μορφή βίας ήταν η λεκτική και η παρενόχληση με σχόλια και προσβλητικούς επιθετικούς χαρακτηρισμούς, σε ποσοστό 83%. Οι διαμάχες και οι διαπληκτισμοί με άσκηση σωματικής βίας μεταξύ των μαθητών ήταν για τα αγόρια 48,5% και για τα κορίτσια 15,8%. Τα ψέματα και η συκοφαντία σε βάρος των συμμαθητών ήταν για τα αγόρια 41% και για τα κορίτσια 23%. Η λεκτική κακοποίηση από τους μαθητές προς τους καθηγητές, είτε ενώπιόν τους είτε κρυφά, ήταν για τα αγόρια 35,6% και για τα κορίτσια 32,4%, ενώ για την καταστροφή των περιουσιακών στοιχείων του σχολείου ευθύνονταν τα αγόρια σε ποσοστό 40% και τα κορίτσια 27,7%. Αντίθετα, άλλες μορφές βίας ήταν λιγότερο συχνές. Τέτοιες είναι η σεξουαλική παρενόχληση μεταξύ των μαθητών (αγόρια 6,2% και κορίτσια 1,6%), η απειλή με τη χρήση όπλου (αγόρια 3,9% και κορίτσια 0,9%), και η σεξουαλική παρενόχληση των καθηγητών από τους μαθητές (αγόρια 3,1% και κορίτσια 0,9%).

Συμπερασματικά, οι πρόσφατες έρευνες στη Γερμανία δείχνουν ότι οι πιο συχνές μορφές βίας στο σχολείο είναι α) η λεκτική (ψέματα, δυσφήμιση και παρατσούκλια), β) η σωματική, όπως διαπληκτισμοί, γ) ο βανδαλισμός, δ) οι απειλές με όπλα και η σεξουαλική παρενόχληση. Επίσης, τα πορίσματα έδειξαν ότι εγκλήματα βίας διαπράχθηκαν σε σχολεία με παιδιά που παρουσίαζαν μαθησιακές δυσκολίες σε ποσοστό 81,5%. Τέλος, υπήρξε διαφοροποίηση της

βίας μεταξύ αστικών και επαρχιακών περιοχών. (www.enet.gr, Αρτινοπούλου, 2009)

Στη Σουηδία σε έρευνα που έγινε σε 800 μαθητές Λυκείου από 8 σχολεία της Στοκχόλμης (2007), διαπιστώθηκε ότι 15% είχε παρενοχληθεί στο χώρο του σχολείου (bullying), τον τελευταίο χρόνο. Σε έρευνα θυματοποίησης αποδείχθηκε ότι το 5% των αγοριών και το 1% των κοριτσιών είχαν υποστεί πράξη βίας, που χρειάστηκε κάποιου είδους θεραπεία, το τελευταίο τρίμηνο από τότε που διεξήχθη η έρευνα. Για λιγότερο βίαιες πράξεις, το ποσοστό ανέρχεται στο 14% για τα αγόρια και στο 5% για τα κορίτσια. (ο.π)

Τα πορίσματα των ερευνών δείχνουν ότι: 1) τα αγόρια είναι συχνότερα δράστες αλλά και τα θύματα της βίας στο σχολείο, συγκριτικά με τα κορίτσια, 2) Οι μαθητές στα μεγάλα αστικά κέντρα θυματοποιούνται περισσότερο από εκείνους στην περιφέρεια, 3) Το ποσοστό βίας είναι πολύ υψηλότερο σε σχολεία που βρίσκονται σε περιοχές με υψηλό δείκτη εγκληματικότητας, όπου υπάρχουν συμμορίες ανηλίκων, 4) Η βία στο σχολείο εκδηλώνεται συχνότερα σε σχολεία με άσχημο ακαδημαϊκό κλίμα, 5) Οι σχέσεις στις οικογένειες των μαθητών που διαπράττουν βίαιες πράξεις στο σχολείο χαρακτηρίζονται ως φτωχές και προβληματικές. (ο.π)

Στην Ελλάδα σε έρευνα που έγινε το 2006 σε παιδιά δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης το 11% ομολογούν πράξεις βίας, το 43% ήταν θεατές σε πράξεις βίας όπως η εκτόξευση απειλών, ενώ το 68% υπήρξαν μάρτυρες σε ξυλοδαρμούς. Επίσης, σύμφωνα με την έρευνα το 60% των εκπαιδευτικών δήλωσαν ότι στο σχολείο τους έχει εκδηλωθεί επιθετικότητα εις βάρος αδύναμων, καινούργιων, δυσπροσάρμοστων και, γενικά, διαφορετικών παιδιών. Τέλος, η λεκτική βία και οι καβγάδες μεταξύ μαθητών βρίσκονται σε ποσοστό 60%, ακολουθούν οι συμπλοκές με 34%, οι κλοπές αντικειμένων μαθητών με ποσοστό 30%, οι κλοπές αντικειμένων σχολείου με 18%, οι κλοπές αντικειμένων εκπαιδευτικών με 11%, οι διαρρήξεις 8%, οι εμπρησμοί 5%, και η επίθεση κατά εκπαιδευτικών 5%. (Ελευθεροτυπία, 2009, σ.36)

Η εγκληματολογική έρευνα αναφορικά με τους έφηβους παραβάτες στα σχολεία, έχει αποδείξει ότι πρόκειται για αγόρια, μέσης ηλικίας. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους εμφανίζεται να είναι αρκετά καλή, καθώς εργάζονται οι μητέρες τους συνήθως οι μητέρες τους. Οι παραβατικές παρέες των νέων σχολικής ηλικίας είναι σχετικά πολυμελείς και στελεχώνονται κυρίως με άτομα του ίδιου φύλου. Τα μέλη της παρέας προέρχονται από το σχολείο, αλλά και από τη γειτονιά και τους τόπους της νυχτερινής διασκέδασης. Στην παρέα συμμετέχουν για να βρουν συνήθως φίλους, χωρίς να έχουν κάποιον αρχηγό συνήθως. (www.e-simerini.com., Τσιγκρής, 2009)

5.2 Ο ρόλος του σχολείου

Στη σχολική γλώσσα με τον όρο “τάξη” αναφερόμαστε στη σχολική αίθουσα, στη βαθμίδα της σχολικής μονάδας αλλά κυρίως στο σύνολο των πλαισίων οργάνωσης των ρητών και άρρητων κανόνων της σχολικής ζωής. (Ζαφειριάδης κ.συν, 2004). Όταν οι μαθητές παραβούν αυτούς τους κανόνες τότε γίνεται λόγος για “αταξία”, η οποία όταν είναι συστηματική, χαρακτηρίζεται ως παραβατική συμπεριφορά. Κατά συνέπεια η εννοιολογική οριοθέτηση της μαθητικής “παραβατικής” συμπεριφοράς έρχεται σε αντιπαράθεση με αυτό που θεωρείται ως “φυσιολογική” συμπεριφορά, (Παππά, 2006).

Η ετοιμότητα της σχολικής μονάδας στην πρόληψη και αντιμετώπιση της παραβατικότητας των μαθητών σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τις γνώσεις και δεξιότητες των εκπαιδευτικών της. Οι γνώσεις που απέκτησαν οι εκπαιδευτικοί κατά τις σπουδές τους, πιθανότατα απαιτούν εμπλουτισμό και επικαιροποίηση ενώ οι δεξιότητές τους απαιτούν συστηματοποίηση και τεκμηρίωση. (Ambrahamsson κ.συν, 1999, σ.26). Για παράδειγμα, ο εκπαιδευτικός που βρίσκεται μέσα στην τάξη, θα πρέπει να μπορεί να διακρίνει πότε οι μαθητές είναι σε θέση να χειριστούν μόνοι τους μια σύγκρουση και πότε είναι απαραίτητη η δική του παρέμβαση. (Τσιφλικά, 2004).

Ο βαθμός όπου οι εκπαιδευτικοί συνειδητοποιούν τις ανάγκες τους, προκύπτει από τη σύγκριση των πραγματικών αναγκών τους και της προσωπικής άποψής τους γι' αυτές. Με βάση αυτή τη σύγκριση, οι ανάγκες διακρίνονται στις συνειδητές και ρητές, στις συνειδητές και μη ρητές και στις λανθάνουσες. (Βεργίδης & Καραλής, 1999, σ.29)

Οι μαθητές έρχονται σε ένα σχολείο αυταρχικό, έντονα ταξικό και πολυπολιτισμικό, παραμένουν εκεί πολλές ώρες και αφού σχολάσουν συνεχίζουν στα φροντιστήρια ελπίζοντας ότι θα γράψουν καλά στις εξετάσεις. (Καλογρίδη, 1995). Αυτή η ασφυκτική σχολική ζωή και ο παθητικός ρόλος των μαθητών, προετοιμάζουν το έδαφος για παραβατική συμπεριφορά (Κολοκυθά, 2007). Έτσι, εκεί που οι δάσκαλοι και οι γονείς αποτυγχάνουν να αποσαφηνίσουν τις διαφορές μεταξύ των συμμαθητών και να καλλιεργήσουν την ανοχή και τον σεβασμό προς το "άλλο", "το διαφορετικό", οι μαθητές ανίκανοι να το ενσωματώσουν στην κουλτούρα τους αντιδρούν και συμπεριφέρονται με βία, αναλαμβάνοντας κατά περίπτωση το ρόλο του θύτη ή του θύματος. (www.europarl.europa.eu). Είναι γνωστό ότι οι τιμωρίες μέσα στη τάξη είναι πολύ περισσότερες από τους επαίνους, κάτι που αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα παραβατικότητας. Αλλά και η παρέα μπορεί να είναι προβληματική και να αναπτύσσει μια ιδιόρρυθμη ή και παραβατική υποκουλτούρα, η οποία ανάγεται, συνήθως, σε προβλήματα σχέσεων του μαθητή με την οικογένεια και το σχολείο του. (Farrington, 2002, σ.678).

Το σχολείο ως φορέας αντιμετώπισης οφείλει να παρεμβαίνει διορθωτικά και ενδυναμωτικά, και όχι χαρακτηρίζοντας έναν ανήλικο ως μη αναστρέψιμη περίπτωση, θέτοντάς τον έτσι στο περιθώριο. Ο δάσκαλος κοινωνικοποιεί την επιθετικότητα των μαθητών του, δίνοντας έμφαση στις θετικές πλευρές των επιθετικών παιδιών. Επιπλέον, το σχολείο αποτελεί τον πρώτο χώρο υλοποίησης καινοτόμων σχεδίων αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων, όπως το μαθητικό σύστημα επίλυσης συγκρούσεων, με διαμεσολαβητές τους ίδιους τους μαθητές, την επανορθωτική δικαιοσύνη, όπου ο μαθητής αναλαμβάνει την

αποκατάσταση των ζημιών του και την συνεργασία μεταξύ σχολείων σε προγράμματα κατά της βίας.(www.europarl.europa.eu)

Το σχολείο ως φορέας πρόληψης πρέπει να δημιουργεί δομές υποστήριξης που αποτρέπουν τον στιγματισμό και κάνουν τους μαθητές να νιώθουν αποδεκτοί, ενώ να λειτουργεί ως πεδίο διαλόγου και να δίνει απαντήσεις διαύγειας, διαθεσιμότητας και δεκτικότητας. (ο.π)

Επίσης, με τη σχολική παραβατικότητα σχετίζονται και άλλοι παράγοντες όπως κατά πόσο οι μαθητές αισθάνονται ότι οι σχολικοί κανόνες, οι επιβραβεύσεις και οι τιμωρίες επιβάλλονται δίκαια σε όλους, κατά πόσο ενισχύεται η σχολική επιτυχία, κατά πόσο γίνεται αποδεκτή και επιβραβεύεται η διαφορετικότητα, κατά πόσο το ίδιο το σχολείο προστατεύει τους μαθητές του, κατά πόσο η εκπαίδευση του προσωπικού είναι συνεχής και επαρκής, κατά πόσο λειτουργούν αποτελεσματικά πρότυπα επικοινωνίας μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών κοκ. Το Υπουργείο Παιδείας έχει εντάξει τα θέματα της παραβατικότητας στο πλαίσιο της Αγωγής Υγείας στο βασικό άξονα ‘Ψυχική Υγεία-Διαπροσωπικές Σχέσεις’. (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2005, Συνήγορος του Πολίτη, 2006)

5.3 Είδη και μορφές βίας

Η σχολική βία αναφέρεται στη διαταρακτική ή αντικοινωνική συμπεριφορά που επιδεικνύουν οι μαθητές, εντός και εκτός σχολείου, που περιλαμβάνει από την απλή διατάραξη του μαθήματος μέχρι ακραία είδη προβληματικής συμπεριφοράς, όταν παραβιάζουν τους αυτονόητους από τα μέλη της κοινωνίας κανόνες και κώδικες συμπεριφοράς. Η αντικοινωνική συμπεριφορά κυμαίνεται από τη προκλητική άρνηση και αντίσταση στο ρόλο των εκπαιδευτικών, την απουσία αυτοελέγχου για ικανοποίηση των στιγμιαίων παρορμήσεων μέχρι την παραπτωματική συμπεριφορά, όπως κλοπές, σύσταση συμμορίας, βανδαλισμοί, χρήση παράνομων ουσιών. (Θωμοπούλου, 2008, σ.15)

Κύριες μορφές σχολικής βίας αποτελούν: α) η σωματική, όταν κάποιος εμπρόθετα συγκρούεται ή προσπαθεί να χτυπήσει ή να τραυματίσει κάποιον. Περιλαμβάνει ξυλοδαρμούς και αλληλοξυλοδαρμούς, σπρωξίματα, τρικλοποδιές, μπουνιές, κλοτσιές κ.α., β) η ψυχολογική-συναισθηματική, η οποία αφορά στον εκφοβισμό, τις απειλές, τον εκβιασμό, την απόρριψη, απομόνωση ή αποκλεισμό από την παρέα και το παιχνίδι κάποιων ατόμων από μια ομάδα ή από μεμονωμένα άτομα, γ) η λεκτική κακοποίηση, που αφορά σε διαπληκτισμούς, στη χρήση ύβρεων και βωμολογιών, στην ειρωνεία, κοροϊδία, στη διάδοση ψευδών ειδήσεων και στη χρήση προσβλητικών ψευδωνύμων, απαξιωτικών χαρακτηρισμών, χλευασμών, ρατσιστικά σχόλια, χειρονομίες κ.α, δ) ο σεξουαλικός εκφοβισμός, όταν πρόκειται για σεξουαλική παρενόχληση, όπως ανεπιθύμητο άγγιγμα, προσβλητικά μηνύματα με πονηρό περιεχόμενο ή σεξουαλική κακοποίηση, ε) ο βανδαλισμός, όταν η έκφραση της βίας έχει ως στόχο το σχολικό κτίριο, τη σχολική περιουσία και τον περιβάλλοντα χώρο, όπως γράψιμο στους τοίχους, έλλειψη φροντίδας για τα βιβλία κ.α, στ) η ηλεκτρονική βία (*cyber bullying*), περιλαμβάνει οποιαδήποτε πράξη εκφοβισμού, επιθετικότητας ή παρενόχλησης, η οποία πραγματοποιείται μέσω της χρήσης ψηφιακών συσκευών επικοινωνίας, όπως ανεπιθύμητα σχόλια, εκβιασμό ή έκθεση προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο, απειλές-εκφοβισμούς μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και κινητών τηλεφώνων ή με τη χρήση κάμερας, με αποτέλεσμα την καταρράκωση της αξιοπρέπειας του παιδιού. (ο.π)

Εκτός από αυτές τις μορφές βίας που μπορούν να εκδηλωθούν στο σχολικό περιβάλλον, θα ήταν διαφωτιστικό να αναφερθούν και κάποιες σύγχρονες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς που παρουσιάζουν οι νέοι. (Πετρονικολού κ.συν., 1993, σ.12-14)

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει πάρει ανησυχητικές διαστάσεις η χρήση ναρκωτικών ουσιών, μέσω της οποίας οι νέοι θέλουν να ξεφύγουν από την

κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζουν και να βρουν διέξοδο στα διάφορα προβλήματά τους. (ο.π)

Επίσης, τα αδικήματα κατά της ξένης ιδιοκτησίας (κυρίως κλοπές) είναι μια σύγχρονη αντικοινωνική συμπεριφορά. Οι νέοι των ανεπτυγμένων χωρών κλέβουν είδη πολυτελείας ή άλλα είδη της σύγχρονης τεχνολογίας, όπως αυτοκίνητα, βίντεο, τηλεοράσεις, κινητά τηλέφωνα κ.α. Η κλοπή των αυτοκινήτων ή άλλων μεταφορικών μέσων, κάποιες φορές δεν είναι "καθαρή κλοπή" αλλά "κλοπή χρήσης". Οι νεαροί κλέβουν με την παρέα τους ένα αυτοκίνητο, κάνουν την βόλτα τους και έπειτα αφήνουν το αυτοκίνητο σε κάποιο έρημο μέρος ή σε κάποιες περιπτώσεις το χρησιμοποιούν για την τέλεση άλλης σοβαρότερης παράβασης. (ο.π)

Ακόμα, μια σοβαρότατη αντικοινωνική εκδήλωση είναι οι ομαδικές, βίαιες συμπεριφορές μιας ομάδας αναρχικών ατόμων, με τις αντιδρούν στις αξίες της κοινωνίας. Βασικός τους στόχος είναι να καταργήσουν όλες τις αξίες των κρατών, να εξαφανίσουν τον αστικό πολιτισμό, να οργανώσουν την εργατική τάξη και να δημιουργήσουν έναν νέο κόσμο. Η θεωρία τους είναι ότι ο άνθρωπος κάνει το καλό, όχι επειδή τον διατάζουν, αλλά γιατί το νιώθει, το θέλει και το αγαπάει. Παρόλα αυτά με το πέρασμα των χρόνων έπαψαν να είναι τόσο "ιδεαλιστές" και προσπάθησαν με δολοφονίες προσώπων να επηρεάσουν τις εξελίξεις. Στις μέρες μας ο αναρχισμός ξαναζεί με διάφορα κινήματα νεαρών ατόμων όπου επιδιώκουν με άλλοτε θετικές και άλλοτε αρνητικές ενέργειες να εκδηλώσουν την δυσαρέσκειά τους και την αντίθεσή τους προς τη σημερινή κρατική εξουσία. (ο.π)

5.3.1 Χουλιγκανισμός

Ο όρος χουλιγκανισμός αναφέρεται στην ανάρμοστη και βίαιη συμπεριφορά οπαδών αθλητικών ομάδων που οδηγεί στη διατάραξη της τάξης. Εκφάνσεις χουλιγκανισμού συνήθως θεωρούνται πράξεις όπως η υβριστική συμπεριφορά σε γήπεδα κατά τη διάρκεια αγώνων πολλές φορές με ρατσιστική

διάθεση, η επιθετική συμπεριφορά σε αυτούς τους χώρους, οι εισβολές οπαδών στον αγωνιστικό χώρο πολλές φορές με βίαιες διαθέσεις, οι ομαδικές συγκρούσεις οπαδών εντός και εκτός γηπέδων καθώς και δολοφονίες που γίνονται μεταξύ οπαδών που τάσσονται υπέρ διαφορετικών ομάδων. (www.el.wikipedia.org., Βικιπαίδεια, 2009)

Πολύ συχνά, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει την συμπεριφορά των οπαδών σε αγώνες ποδοσφαίρου. Με αυτόν τον τρόπο δηλώνονται βανδαλισμοί και ομαδικές συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα πριν, κατά τη διάρκεια, ή μετά από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, αλλά δεν είναι λίγες οι φορές που προκαθορισμένες συγκρούσεις μεταξύ οπαδών γίνονται ανεξάρτητα από τους αγώνες ή με αφορμές αγώνες άλλων αθλημάτων. (ο.π)

Στην Ελλάδα η βία στα γήπεδα συνδέεται με τη θεσμοθέτηση του επαγγελματικού αθλητισμού, τη διάδοση σχετικών προτύπων από το εξωτερικό ειδικότερα και την ανάπτυξη συλλόγων και συνδέσμων οργανωμένων οπαδών. Επίσης, το φαινόμενο του χουλιγκανισμού συνδέεται με την ενίσχυση του ανταγωνισμού ανάμεσα στις ΠΑΕ, καθώς σημαντικός παράγοντας είναι και ο ρόλος των ΜΜΕ που καλλιεργούν το φανατισμό μέσα από την προβολή με δραματικό τρόπο επεισοδίων και αντιδικιών που αποτελούν το πλαίσιο πάνω στο οποίο διαμορφώνεται μια εκρηκτική ατμόσφαιρα συμβάλλοντας στη δημιουργία επεισοδίων. (www.elesme.gr., Σκότης, 2009)

Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους χούλιγκαν είναι ο ρατσισμός, η αγριότητα και η φασιστική τους νοοτροπία, ενώ η ψυχογραφία τους μας αποκαλύπτει παιδιά με οικογενειακά προβλήματα. (Πετρονικολού κ.συν., 1993, σ.12)

Από μια έρευνα του Ζαμπέλη σε 319 χούλιγκαν, κατέληξε στα εξής συμπεράσματα: ο μέσος όρος ηλικίας τους είναι 17 ετών, στην πλειοψηφία τους είναι άγαμοι (94,3%), έχουν πολύ χαμηλή απόδοση στο σχολείο (το 25% είχαν μείνει στην ίδια τάξη, το 24,5% είχε προβλήματα με τους συμμαθητές του και το 51,5% είχε προβλήματα με τους δασκάλους και τους καθηγητές). Ακόμα από

την ίδια έρευνα προέκυψε, ότι και οι 319 χούλιγκαν προέρχονταν από μικρότερες, καλά οργανωμένες περιθωριακές ομάδες, όπως “ροκάδες” (34,20%), “φρικιά” (16,31%), “χαπάκηδες” και “πρεζάκηδες” (14,21%), “αναρχοαυτόνομοι” (10,21%), “ντισκόβιοι” (9,40%), “πανκς” (7,26%) και “νεοναζιστές” (5,41%). (ο.π)

5.3.2 Σχολικός εκφοβισμός (bullying)

Ως σχολικό εκφοβισμό ή bullying, όπως είναι γνωστός ο όρος στη διεθνή βιβλιογραφία, εννοούμε το σύνολο φαινομένων λεκτικής βίας, απειλής, ηλεκτρονικού εκβιασμού και κοινωνικού αποκλεισμού καθώς και την κοροϊδία ή διάδοση φημών ή ρατσιστικά σχόλια για ένα παιδί ή ακόμα και τη σεξουαλική παρενόχληση προς αυτό από άλλα παιδιά, σωματικά ή λεκτικά. Είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου. (www.baby.gr., Κωνσταντινίδου,2009)

Όταν ένα παιδί γίνεται θύμα σχολικού εκφοβισμού με οποιαδήποτε από τις μορφές που αναφέρθηκαν, νιώθει σε πρώτη φάση φόβο. Αισθάνεται ότι απειλείται, τρομάζει, αποφεύγει να περπατά μόνο του στο σχολείο, αλλάζει διαδρομή για το σχολείο ή ζητά επίμονα από τους γονείς να το συνοδεύουν εκείνοι στο σχολείο, φοβάται να χρησιμοποιήσει το κινητό ή το ηλεκτρονικό του ταχυδρομείο, δε θέλει να πάει σχολείο, κάνει απουσίες/κοπάνες και μπορεί να παρουσιάσει συμπτώματα σχολικής φοβίας. Ακόμα, σταματά να τρώει, γίνεται απότομο και επιθετικό, έχει νευρικότητα και τρομάζει εύκολα. Πολλά παιδιά που γίνονται θύματα σχολικού εκφοβισμού μπορεί να γίνουν τόσο επιθετικά ώστε και τα ίδια να θυματοποιούν άλλα παιδιά ή τα αδέρφια τους στο σπίτι. Άλλωστε είναι γνωστό ότι “η βία γεννά βία”. Πολλά παιδιά-θύματα φοβούνται τόσο ώστε κλαίνε, δεν μπορούν το βράδυ να κοιμηθούν και έχουν εφιάλτες. Ακόμα, μερικά αρχίζουν να τραυλίζουν, χάνουν τα πράγματά τους συχνά, τους λείπουν βιβλία και τετράδια ή πολλά από τα προσωπικά τους αντικείμενα είναι σκισμένα και κατεστραμμένα. Σε πιο προχωρημένες

περιπτώσεις μάλιστα μπορεί να έχουν μελανιές και χτυπήματα ή σκισμένα ρούχα όταν επιστρέφουν από το σχολείο. (ο.π)

Τέτοιου είδους συμπτώματα θα πρέπει να κινήσουν τις υποψίες των γονιών ότι το παιδί τους έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Αν πράγματι διαπιστώσουν κάτι τέτοιο, θα πρέπει να προσεγγίσουν το παιδί τους και έχοντας αναπτύξει μια φιλική και ζεστή σχέση μαζί του να συζητήσουν τι ακριβώς του συμβαίνει. Σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει το παιδί να νιώσει ότι φταίει ή ότι προκαλεί την κατάσταση. Σημαντικό είναι να παρατηρήσουν τη συμπεριφορά του παιδιού τους και να μην αμελήσουν να αντιδράσουν. Καλό θα ήταν να επικοινωνήσουν με το σχολείο και να ενημερώσουν τους εκπαιδευτικούς και τη διεύθυνση για το περιστατικό. Σε δεύτερη φάση το σχολείο θα πρέπει να ενημερώσει το παιδί-εκφοβιστή αν είναι μαθητής του σχολείου καθώς και τους γονείς του. Σε περίπτωση που ο εκφοβισμός και οι απειλές συνεχίζονται, υπάρχει και η λύση να αλλάξει το παιδί σχολείο. Ακόμα οι γονείς μπορούν να απευθυνθούν σε συμβουλευτικούς σταθμούς, στην Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου που διαμένουν και γενικότερα σε φορείς και κέντρα στελεχωμένα με κατάλληλο προσωπικό (ψυχολόγους ,κοινωνικούς λειτουργούς θεραπευτές κ.α). (ο.π)

Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί, στη διεθνή βιβλιογραφία, για το συγκεκριμένο θέμα ξεκίνησαν από το 1970, ενώ στη χώρα μας το φαινόμενο πήρε ανησυχητικές διαστάσεις από το 2000 και μετά. Οι έρευνες όμως είναι περιορισμένες και δεν έχουν επαρκή στοιχεία σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου, τη συσχέτισή του με παράγοντες όπως το φύλο, την ηλικία, το οικογενειακό περιβάλλον, την εθνική και πολιτισμική προέλευση και το σχολικό περιβάλλον. Οι ειδικοί πάντως αναφέρουν ότι το παιδί-θύτης επιδεικνύει μια συμπεριφορά επικυριαρχίας, επιβολής και απειλής στο θύμα με στόχο τον εκφοβισμό του και την απόκτηση ενός είδους ελέγχου. Σε έρευνα που διενεργήθηκε από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας κατά τα σχολικά έτη 2004-2005 και 2005-2006 πήραν μέρος 4000 παιδιά και έφηβοι, 2080 κορίτσια και

1920 αγόρια μαθητές της έκτης δημοτικού, της Γ΄ Γυμνασίου και της Α΄ Λυκείου καθώς και 200 εκπαιδευτικοί. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού είναι αντιληπτό από τους μαθητές σε διάφορες μορφές και διαστάσεις. Οι μισοί από τους μαθητές και τις μαθήτριες αναγνωρίζουν τις μορφές της σχολικής βίας. Τα αγόρια είναι συχνότερα δράστες και θύματα του bullying. Το 10-13% δήλωσαν ότι είχαν βιώσει ως θύματα το φαινόμενο κυρίως με λεκτική μορφή σε χώρους του σχολείου χωρίς επίβλεψη από τους εκπαιδευτικούς όπως είναι η αυλή, οι τουαλέτες, ο διάδρομος και η τάξη στο διάλειμμα.(ο.π)

Το προφίλ του δράστη- θύτη είναι συνήθως συνομήλικος με το θύμα, ελληνικής καταγωγής, με χαμηλή επίδοση στα μαθήματα και γενικά άσχημη συμπεριφορά μέσα και έξω από την τάξη. Το θύμα από την άλλη είναι πιο συχνά αγόρι, ελληνικής ή ξένης καταγωγής, με καλές επιδόσεις στο σχολείο, με κάποιες διαφορές από το συνηθισμένο τύπο αγοριού-μαθητή στην ανάπλαση ή στην συμπεριφορά. Έτσι γίνεται θύμα εκφοβισμού για τον οποίο θα μιλήσει μόνο σε φίλους και θα προσπαθήσει να αποφύγει το θύτη αγνοώντας τον. (www.theartofcrime.gr., Σπυρόπουλος, 2009)

Το ελληνικό σχολείο πάντως δεν είναι σήμερα κατάλληλα εφοδιασμένο με προληπτική πολιτική του φαινομένου ούτε με μέτρα για την αντιμετώπισή του. Είναι αναγκαία η δημιουργία εθνικής πολιτικής για την πρόληψη του σχολικού εκφοβισμού και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Απαραίτητη κρίνεται η εκστρατεία ενημέρωσης παιδιών και γονέων για το φαινόμενο και τους τρόπους πρόληψης και αντιμετώπισής του. (www.baby.gr., Κωνσταντινίδου, 2009)

5.3.3 Συμμορίες ανηλίκων

Τα φαινόμενα συμμοριών και η ανάπτυξη μιας «κουλτούρας του δρόμου» αυξάνονται σταδιακά αντίθετα στην «κουλτούρα της πειθαρχίας των θεσμών». Στις μεγάλες πόλεις εμφανίζονται στέκια νέων με αυξανόμενα στοιχεία

παραβατικότητας που φοβίζονται τους περαστικούς και τους περιοίκους. (Σκότης, 2009). Πολλές φορές συμμορίες ανηλίκων κακοποιούν άλλα άτομα-μέλη συμμοριών ή ανυπεράσπιστα άτομα που συναντούν στον δρόμο, με μοναδικό τους μέλημα να ασκήσουν βία. Η χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών εντείνει αυτή την κατάσταση. Οι μορφές αυτές παίρνουν ένα συστηματικό και μόνιμο χαρακτήρα χάνοντας το συνηθισμένο παλαιότερα συγκυριακό και ευκαιριακό τους χαρακτήρα, της «νεανικής ανεμελιάς».(www.aboutmedicine.gr).

Η συμμετοχή ανηλίκων από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα σε υποπολιτισμικές ομάδες και συμμορίες γίνεται με σκοπό να αντιδράσουν στις αξίες της μέσης αστικής τάξης, οι οποίες φαίνεται να τους εμποδίζουν στην απόκτηση αυτοεκτίμησης και κοινωνικής θέσης. Ειδικότερα, σε υποβαθμισμένες περιοχές οι ανήλικοι δεν έχουν στενές διαπροσωπικές σχέσεις με την οικογένειά τους με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν δευτερογενείς σχέσεις με συνομηλίκους και φίλους, ενώ έρχονται σε επαφή και με τις αξίες που προωθούνται από το ίδιο το σχολικό σύστημα. (Κουράκης, 2004, σ.101-102)

Λόγω της χαμηλής αυτοεκτίμησης και της κοινωνικής θέσης οι ανήλικοι νιώθουν μειονεκτικά στο σχολείο και στο ευρύτερο περιβάλλον τους. Έτσι, συσπειρώνονται σε παραβατικές ομάδες ή συμμορίες με εγκληματικά πρότυπα συμπεριφοράς και προσπαθούν να εδραιώσουν τις δικές τους αξίες ως αντίδραση στις αξίες της κοινωνίας. Οι πράξεις τους έχουν, έτσι, ένα «τυφλό», «παράλογο» και μη ωφελμιστικό χαρακτήρα: Σπάνε τζάμια, προβαίνουν σε βανδαλισμούς, κλέβουν πράγματα που δεν τα χρειάζονται και εμπλέκονται, χωρίς σοβαρό λόγο, σε σύγκρουση με άλλες παραβατικές ομάδες ή συμμορίες. (ο.π)

Αργότερα ο Walter Miller, υποστήριξε ότι ο υποπολιτισμός των συμμοριών ή των παραβατικών ομάδων που αποτελούνται από ανήλικους της εργατικής τάξης συνιστά ένα σύστημα με συγκεκριμένες αξίες και αντιλήψεις, τα οποία είναι αντίθετα από εκείνα της μεσαίας τάξης. Τα παιδιά αυτά επιδεικνύουν συμπεριφορές που καταλήγουν σε ανεπιθύμητη εμπλοκή

(φασαρία) με επίσημες αρχές ή και με φορείς, θέλουν να επιδεικνύουν ανδρισμό, «παλικάριά», και σκληρότητα, επιζητούν ισχυρές συγκινήσεις μέσα από τον κίνδυνο, πιστεύουν πως η τύχη παίζει πρωταρχικό ρόλο στη ζωή τους και τέλος, αντιδρούν σε ενέργειες εξαναγκασμού και κυριαρχίας από άλλα πρόσωπα και επιδιώκουν αυτονομία.(Κουράκης, 2004,σ.102)

Τέλος, οι Cloward και Ohlin τόνισαν ότι οι νέοι της εργατικής τάξης ζουν σε ένα περιβάλλον γόνιμο για την εκμάθηση του εγκλήματος και της εν γένει παραβατικότητας. Εκτίθενται σε διαφορετικές συναναστροφές μέσω των οποίων διδάσκονται το έγκλημα και κάνουν κτήμα τους τις εγκληματικές αξίες και δεξιότητες.(Thio, 2003, σ.60-61)

Στη συμμορία υπάρχει πυραμιδική οργάνωση με ιεραρχία και αρχηγό, κατανομή καθηκόντων, διάρκεια και μακροχρόνιος σχεδιασμός δραστηριοτήτων. Αντίθετα, στην απλή παραβατική ομάδα υπάρχουν περισσότεροι συνομήλικοι, συνήθως, που επιδίδονται περιστασιακά σε παραβατικές δραστηριότητες σαν μέρος; Παιχνιδιού ή για την πλάκα τους ή διότι ``όλοι έτσι κάνουν`` (μίμηση). (Κουράκης, 2004, σ.107)

Το πόρισμα της έρευνας του ζεύγους Glueck ήταν ότι το 98% των παραβατικών ανηλίκων είχαν φίλους που επιδίδονταν σε παραβατικές πράξεις, καθώς άλλα πορίσματα έδειξαν ότι συνήθως οι ανήλικοι παραβάτες δρουν από κοινού, ανάλογα, βέβαια, και με το είδος της κάθε επιμέρους δραστηριότητας.(ο.π)

5.4 Συμπερασματικά

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρθηκαν στοιχεία από έρευνες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό που αφορούσαν εκδήλωση βίας και επιθετικότητας μεταξύ μαθητών. Επίσης, έγινε αναφορά στο ρόλο του σχολείου και κατ' επέκταση στο ρόλο των εκπαιδευτικών, και στη συνέχεια επισημάνθηκαν οι κυριότερες μορφές σχολικής βίας.

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τις έρευνες τα αγόρια είναι συχνότερα δράστες αλλά και θύματα βίας στο σχολείο, οι μαθητές από αστικά κέντρα θυματοποιούνται περισσότερο από τους μαθητές που ζουν στην περιφέρεια, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό (68%) γίνονται μάρτυρες ξυλοδαρμών. Σχετικά με το ρόλο του σχολείου συμπεραίνεται πως είναι σημαντικός, και μπορεί να συμβάλει στην εκδήλωση ή όχι επιθετικών συμπεριφορών εκ μέρους των παιδιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης της παραβατικότητας ανηλίκων

Είναι κοινή συνείδηση ότι ο ανήλικος είναι ένα άτομο με ιδιόμορφο ψυχικό κόσμο, με εντελώς διάφορη προσωπικότητα (από των ενηλίκων) που επιβάλλεται ιδιαίζουσα μεταχείριση διαφορετική από εκείνη των ψυχοδιανοητικά ώριμων – ενηλίκων ατόμων. Αν δεν αντιμετωπιστεί με προσοχή και με κατάλληλα μέτρα η κατά τη νεαρή ηλικία διάπραξη ενός εγκλήματος, υπάρχει ο κίνδυνος ο νεαρός δράστης να ξαναστραφεί στο έγκλημα πολύ σύντομα. Γι' αυτό το λόγο ακόμη και διεθνείς Οργανισμοί έχουν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το πρόβλημα της παραβατικότητας- εγκληματικότητας και της μεταχείρισης των ανηλίκων. Ωστόσο, έντονη υπήρξε η δραστηριότητα τόσο του Ο. Η. Ε όσο και του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς επίσης και του Έλληνα νομοθέτη ο οποίος ακολουθώντας τα ρεύματα της εποχής του περιέλαβε ειδικό κεφάλαιο στον ποινικό κώδικα (Γεν. Μ., Κεφ. Η', αρθρ. 121-133 Π.Κ). (Αλεξιάδη, 2004)

6.1 Νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα

Νόμος 3189/2003, Ισχύον Δίκαιο

Με το νόμο 3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων επήλθαν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο της ποινικής αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων. (Σπινέλη, 2007, σ.39)

Ο τίτλος του Η' Κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα «Ανήλικοι Εγκληματίες» αντικαθίσταται με τον δόκιμο «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους».(ο.π)

Ο όρος «εγκληματίας» απαλείφεται καθώς δεν συνάδει με την φιλοσοφία που πρέπει να διέπει το Δίκαιο Ανηλίκων, το οποίο είναι δίκαιο προστασίας και πρόληψης και όχι στιγματισμού. (ο.π)

6.1.1 Ορισμοί

Με το άρθρο 121 ανήλικοι θεωρούνται όσοι κατά το χρόνο τέλεσης της πράξεως έχουν ηλικία μεταξύ του 8^{ου} και 18^{ου} έτους της ηλικίας συμπληρωμένου, ενώ καταργείται η διάκριση μεταξύ παιδιών και εφήβων. (ο.π)

6.1.2 Αναμορφωτικά μέτρα

Στο άρθρο 122 έγινε προσθήκη 8 νέων αναμορφωτικών μέτρων στα υπάρχοντα 4 του Π.Κ, ανέρχονται πλέον σε 12 και είναι: α) η επίπληξη, β) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας στους γονείς / επιτρόπους, γ) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας σε ανάδοχη οικογένεια, δ) η ανάθεση επιμέλειας σε προστατευτικές εταιρίες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων, ε) η συνδιαλλαγή μεταξύ δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης – εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, στ) η αποζημίωση του θύματος ή κατ' άλλο τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης, ζ) η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η) η παρακολούθηση κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημόσιους, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς, θ) η φοίτηση σε σχολή επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης, ι) η παρακολούθηση ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής, ια) η ανάθεση της εντατικής επιμέλειας και επιτήρησης σε προστατευτικές εταιρίες ή επιμελητές ανηλίκων, ιβ) η τοποθέτηση σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής: το μέτρο αυτό παρέμεινε ως έχει, με μόνη διαφορά την αντικατάσταση του όρου «κατάστημα» με τον όρο ίδρυμα. Και τέλος σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 122 σε κάθε περίπτωση ως πρόσθετο αναμορφωτικό μέτρο επιβάλλονται μόνο συμπληρωματικά και όποτε κρίνεται αναγκαίο επιπλέον υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του ανηλίκου ή

την διαπαιδαγώγησή του. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορούν να επιβληθούν δύο ή περισσότερα από τα προβλεπόμενα στις περιπτώσεις α' έως ια', που δεν προσδιορίζονται από το νόμο παρά μόνο οριοθετούνται, αποκλείοντας με τον τρόπο αυτό την επιβολή ιδρυματικού μέτρου.

Τέλος, προκειμένου για πταίσματα που τελούνται από ανηλίκους, το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει μόνο ορισμένα από τον ΠΚ προβλεπόμενα αναμορφωτικά μέτρα και συγκεκριμένα τα υπό στοιχ. α'β' και ι' αναφερόμενα στο άρθρο 122 ΠΚ (128 ΠΚ). (Ρομπόκου- Καραγιάννη, 2007, σ.226-227)

6.1.3 Θεραπευτικά μέτρα

Στο άρθρο 123 ορίζονται οι διαζευκτικές και ενδεικτικές προϋποθέσεις για την επιβολή των θεραπευτικών μέτρων ως εξής: α) η καταστολή του ανηλίκου να απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση, β) ψυχική ασθένεια ή γ) νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών ή δ) οργανική νόσο ή ε) κατάσταση που προκαλεί σοβαρή σωματική δυσλειτουργία, ή στ) έξη χρήσης οιοπνευματωδών ή ναρκωτικών ουσιών ή ζ) ανώμαλη καθυστέρηση στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη. (ο.π)

Διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

Ι) Εξωιδρυματικά μέτρα τα οποία είναι εξ ολοκλήρου νεοπαγή και στα οποία εντάσσονται: α) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας στους γονείς, επιτρόπους, ανάδοχη οικογένεια, διαφορά του αντίστοιχου αναμορφωτικού, αφού ήδη από τον τίτλο του άρθρου συνάγεται ότι ο σκοπός είναι θεραπευτικός και αποβλέπει στην επίδειξη της απαιτούμενης από τον γονέα επιμέλειας ώστε ο ανήλικος να ενταχθεί σε κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα, β) η ανάθεση επιμέλειας ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή επιμελητές ανηλίκων, μέτρο που επίσης κλίνει προς τον ανωτέρω υπό α' στόχο και επιβάλλεται στην περίπτωση που δεν υπάρχει κατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον για να αναλάβει τη θεραπευτική φροντίδα του ανηλίκου, γ) η παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος (πρόκειται για το τρίτο κατά σειρά νέο μέτρο και λογίζεται ως το

πλέον ουσιαστικό, παρέχοντας την δυνατότητα στο Δικαστήριο να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που προσφέρει η τοπική κοινωνία προκειμένου να ενταχθεί ο ανήλικος σε θεραπευτικό πρόγραμμα).

II) Το ιδρυματικό μέτρο που είναι η περίπτωση δ) η παραπομπή σε θεραπευτικό ή άλλο κατάστημα που αποτελούσε κατά το προΐσχύσαν δίκαιο το μοναδικό θεραπευτικό μέτρο, αποτελεί πλέον την ύστατη λύση για το δικαστή σε περίπτωση που τα εξωιδρυματικά μέτρα δεν επαρκούν για τη θεραπεία του ανηλίκου. (ο.π)

6.1.4 Μεταβολή ή άρση μέτρων

Στο άρθρο 124 η πρώτη παράγραφος παραμένει ως έχει και αφορά την άρση των αναμορφωτικών μέτρων που έχουν επιβληθεί ή την αντικατάστασή τους με άλλα ομοειδή. (Σπινέλη, 2007, σ.44-55)

Τροποποιήθηκε η 2^η παράγραφος για να εναρμονιστεί με το άρθρο 123 παρ. 2. Το Δικαστήριο πλέον μπορεί να άρει ή να αντικαταστήσει τα θεραπευτικά μέτρα ύστερα από γνωμοδότηση εξειδικευμένης ομάδας επιστημόνων, η οποία περιέχει περισσότερα εχέγγυα απ' ό,τι η κρίση ενός επιστήμονα. Με τη νέα 3^η παράγραφο προβλέπεται ότι το Δικαστήριο αντικαθιστά τα αναμορφωτικά μέτρα με θεραπευτικά. Επομένως με άλλα μη ομοειδή, πάντα ύστερα από γνωμοδότηση εξειδικευμένης ομάδας επιστημόνων σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 123 ΠΚ. Προστέθηκε και 4^η παράγραφος στην οποία προβλέπεται η δυνατότητα δικαστηριακού ελέγχου σχετικά με την ύπαρξη ή μη των προϋποθέσεων αντικατάστασης ή άρσης των αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων. Και για τον έλεγχο αυτό τίθεται προθεσμία ενός έτους. Η ρύθμιση αυτή συνδέεται με την ανάγκη συνεχούς παρακολούθησης του ανηλίκου παραβάτη ώστε να διαπιστωθεί η πρόοδος του, ο βαθμός μεταμέλειας και η δυνατότητα ένταξής του στην κοινωνία ως δημιουργικό και υπεύθυνο μέλος.(ο.π)

6.1.5 Διάρκεια μέτρων

Στο άρθρο 125 προβλέπεται η αυτοδίκαιη άρση των αναμορφωτικών μέτρων μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους, ενώ για την παράταση ισχύος τους έως το 21^ο έτος απαιτείται αιτιολογημένη απόφαση του Δικαστηρίου. Αλλά και τα θεραπευτικά μέτρα επιτρέπεται να παραταθούν και μετά το 18^ο έτος, ύστερα από γνωμοδότηση, σύμφωνα με το άρθρο 123 παρ. 2, το πολύ μέχρι τη συμπλήρωση του 21^{ου} έτους της ηλικίας του ανηλίκου. (ο.π)

6.1.6 Ανήλικοι ποινικώς ανεύθυνοι

Με το άρθρο 126 καθορίζονται τα ηλικιακά όρια των ποινικώς ανεύθυνων ανηλίκων. Ποινικώς ανεύθυνοι ανήλικοι είναι όσοι βρίσκονται μεταξύ του 8^{ου} έτους συμπληρωμένου και του 13^{ου} έτους συμπληρωμένου. Με δεδομένο αφ' ενός, ότι το 12^ο έτος ως όριο έναρξης της ποινικής ευθύνης θεωρείται ιδιαιτέρως χαμηλό, εν σχέση και με τα ισχύοντα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ σε χώρες της νότιας Ευρώπης, όπως Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία, όπου η ποινική ευθύνη αρχίζει στις δυο πρώτες στο 16^ο έτος της ηλικίας και στην τρίτη στο 15^ο), αφ' ετέρου δε ότι καταργείται η διάκριση σε παιδιά και εφήβους, το ηλικιακό όριο της λήξης του ακαταλόγιστου, λόγω ανηλικότητας, μετατοπίζεται στο 13^ο έτος συμπληρωμένο. Η μικρή αυτή μετατόπιση του ορίου προσεγγίζει και είναι συμβατή με την ελληνική πραγματικότητα. (ο.π)

Εναρμονιζόμενο με τα παραπάνω, το άρθρο 126 Π.Κ στην πρώτη παράγραφο προβλέπεται ότι η αξιόποινη πράξη που τελέσθηκε από ανήλικο από 8 έως 13 ετών συμπληρωμένων δεν καταλογίζεται σε αυτόν. Στη δεύτερη παράγραφο διευκρινίζεται ότι στην περίπτωση που ανήλικος, ο οποίος δεν έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας του, τελέσει αξιόποινη πράξη προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής μόνο αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων. (ο.π)

Στην τρίτη παράγραφο, επαναλαμβάνεται το ότι και μετά το 13^ο έτος της ηλικίας ο κανόνας είναι η επιβολή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων και

η εξαίρεση είναι η εφαρμογή του άρθρου 127 Π.Κ., δηλαδή η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. (ο.π)

6.1.7 Ανήλικοι ποινικώς υπεύθυνοι

Στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 127 αντικαθίσταται ο όρος «δράστης» με τον όρο «ανήλικος που έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας του», προς εναρμόνιση της διάταξης με τις νέες ρυθμίσεις των άρθρων 121 και 126 Π.Κ. Παράλληλα, αντικαθίσταται ο όρος «περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα» με τον όρο «περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων». Με τον τρόπο αυτό κατ' αρχάς εναρμονίζεται η ορολογία του Ποινικού Κώδικα με εκείνη του Σωφρονιστικού, δεδομένου ότι στον τελευταίο δεν χρησιμοποιείται ο όρος «σωφρονιστικό κατάστημα», για να δηλωθεί ο χώρος στον οποίο οι ανήλικοι εκτίουν την προβλεπόμενη ποινή των άρθρων 18 (δεύτερο εδάφιο), 51 παρ. 1, 54, 121 παρ. 2 και 127 Π.Κ. Εξάλλου, με αυτήν τη μεταβολή της ορολογίας καθίσταται εμφανής η διαφορά μεταξύ ποινικής μεταχείρισης ανηλίκων και ενηλίκων δραστών. Οι ανήλικοι δεν τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης ή κάθειρξης σε καταστήματα κράτησης ενηλίκων, αλλά περιορίζονται με σκοπό το «σωφρονισμό» τους, με την ευρεία έννοια του όρου, σε «ειδικά καταστήματα κράτησης νέων». Η ισχύουσα διατύπωση των προϋποθέσεων επιβολής της ιδιότυπης αυτής ποινής κρίθηκε ικανοποιητική αφού καθιστά σαφή την κατ' εξαίρεση επιβολή. Γι' αυτό διευκρινίζεται ότι η εν λόγω ποινή θα πρέπει να επιβάλλεται υπό τις προϋποθέσεις που θέτει ο νομοθέτης. Δηλαδή: οι ακόλουθες σωρευτικές προϋποθέσεις που είναι α) ηλικία 13 ετών και άνω, και β) σκόπιμος ο «Ποινικός σωφρονισμός» για τη συγκράτηση από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων (ειδική πρόληψη). (ο.π)

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου εγκαταλείπεται η αόριστη διατύπωση της παλιάς ρύθμισης, που έκανε λόγο για «ελάχιστο και μέγιστο όριο» παραμονής του ανηλίκου υπό περιορισμό και εισάγεται η ορισμένη ποινή. Συνεπώς, στην απόφαση του δικαστηρίου πρέπει πλέον να ορίζεται μέσα στο

προβλεπόμενο πλαίσιο επακριβώς ο χρόνος του περιορισμού του ανηλίκου στο ειδικό κατάστημα κράτησης. Έτσι ο ισχύων Π.Κ εναρμονίζεται με τη διεθνή τάση απάλειψης των αόριστων ποινών και συμμορφώνεται προς τη συνταγματική επιταγή του κράτους δικαίου, του οποίου έκφραση αποτελεί το οριστό και ορισμένο των επιβαλλόμενων ποινών. (ο.π)

6.1.8 Πταίσματα ανηλίκων

Το άρθρο 128 τροποποιήθηκε έτσι ώστε, σε περίπτωση τέλεσης πταίσματος από ανήλικο, να είναι δυνατή η επιβολή μόνο συγκεκριμένων αναμορφωτικών μέτρων, δηλαδή της επίπληξης και της ανάθεσης της υπεύθυνης επιμέλειας του στους γονείς ή τους επιτρόπους του, καθώς και η υποχρέωση να παρακολουθήσει ειδικά μαθήματα κυκλοφοριακής αγωγής. Η διατήρηση της δυνατότητας επιβολής αυστηρότερων αναμορφωτικών μέτρων δεν κρίθηκε σκόπιμη στην περίπτωση των πταισμάτων. Και τούτο γιατί, όπως προκύπτει από τις σχετικές στατιστικές, η πλειονότητα των αξιόποινων πράξεων, οι οποίες τελούνται από ανηλίκους, αφορούν παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας και ως εκ τούτου δεν ενέχουν ιδιαίτερη ηθικοκοινωνική απαξία. (ο.π)

6.1.9 Απόλυση υπό όρο

Στο άρθρο 129 αποτυπώνεται η συνταγματική επιταγή της ηπιότερης μεταχείρισης των ανηλίκων, στη βάση της ιδιαίτερης υποχρέωσης της πολιτείας να προστατεύει την παιδική ηλικία και τη νεότητα (άρθρο 21 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος). (ο.π)

Στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 129 Π.Κ τροποποιείται η παλαιά ρύθμιση, που προέβλεπε απόλυση υπό όρο μετά τη λήξη του ελάχιστου ορίου που έχει ορισθεί και υιοθετείται ρύθμιση αντίστοιχη με αυτή του Αυστριακού Ποινικού Κώδικα. Εφεξής το δικαστήριο υποχρεούται να απολύσει υπό όρο τον ανήλικο που έχει εκτίσει το ήμισυ της ποινής που του έχει επιβληθεί. Εξάλλου

καταργούνται τα χρονικά όρια (ανώτατα και κατώτατα) δοκιμασίας της υπό όρο απόλυσης, τα οποία προβλέπονταν από την παλιά διάταξη, και ορίζεται ότι ο χρόνος δοκιμασίας δεν μπορεί να υπερβαίνει το ύψος του υπολοίπου της εκτιτέας ποινής. Επίσης, αντικαθίσταται ο όρος «κατάδικος» από το επίθετο «ανήλικος». (ο.π)

Η ίδια αντικατάσταση έγινε και στη δεύτερη παράγραφο, ενώ τροποποιήθηκε το χρονικό σημείο από το οποίο υφίσταται η δυνατότητα υποβολής αίτησης από τον ανήλικο για χορήγηση υπό όρο απόλυσης, ώστε να συνάδει με τα οριζόμενα στην πρώτη παράγραφο (δυνατότητα υποβολής αίτησης μόλις συμπληρωθεί η έκτιση του ημίσεος της ποινής που έχει υποβληθεί). (ο.π)

Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 129 προβλέπει τις περιπτώσεις της κατ' εξαίρεση χορήγησης υπό όρο απόλυσης, χωρίς να έχουν πληρωθεί οι προβλεπόμενες από τις προηγούμενες παραγράφους προϋποθέσεις. Πρόκειται για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες συντρέχουν, κατά την κρίση του δικαστηρίου, σπουδαίοι λόγοι, εφόσον όμως ο ανήλικος έχει εκτίσει πραγματικά το 1/3 της ορισμένης πλέον ποινής στερητικής της ελευθερίας (αντί των προβλεπόμενων από την παλαιά διάταξη έξι μηνών). (ο.π)

Στη παράγραφο 4 καταργήθηκε το πέμπτο εδάφιο της παραγράφου 6 του άρθρου 105 Π.Κ. Ειδικότερα ορίζεται ότι ως ποινή που εκτίετε θεωρείται και αυτή που υπολογίσθηκε ευεργετικά σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις. Τέλος, το ελάχιστο όριο ποινής που πρέπει να έχει εκτιθεί, προκειμένου να χορηγηθεί υπό όρο απόλυση μεταβάλλεται. Συγκεκριμένα, προϋπόθεση έκτισης των 3/5 καταργείται και αρκεί πλέον, ως ελάχιστο όριο, ο ανήλικος να έχει εκτίσει το 1/3 της ποινής που του έχει επιβληθεί. (ο.π)

Η παράγραφος 5 του ίδιου άρθρου προσδιορίζει ακριβέστερα το είδος των υποχρεώσεων που μπορούν να επιβληθούν στον υπό όρο απολυόμενο ανήλικο. Οι υποχρεώσεις αυτές εξειδικεύονται περισσότερο σε σχέση με τη δεύτερη παράγραφος του άρθρου 122 Π.Κ, στην οποία παρέπεμπε η παλιά

διάταξη της παραγράφου 5. Έτσι, ορίζεται ότι στον απολυόμενο μπορεί να επιβληθούν κατά το χρόνο της δοκιμασίας του υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του και ιδίως τον τόπο διαμονής, τη διαπαιδαγώγηση ή την παρακολούθηση εγκεκριμένου από το νόμο θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης από ναρκωτικά ή άλλες λ.χ οινόπνευματώδεις ουσίες. Ειδικά σε σχέση με τους αλλοδαπούς απολυόμενους, προβλέπεται και η δυνατότητα απέλασής τους στην χώρα από την οποία προέρχονται, εκτός αν η οικογένειά τους διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα ή η απέλασή τους είναι ανέφικτη. Στην ίδια παράγραφο προβλέπεται η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 107 Π.Κ., σε περίπτωση παραβίασης της υπό όρο απόλυσης από τον ανήλικο. Έτσι, ισχύει και για τον απολυόμενο ανήλικο που παραβιάζει τις υποχρεώσεις που του έχουν επιβληθεί ό,τι και για τον ενήλικο και ειδικότερα παρέχεται η δυνατότητα ανάκλησης της απόλυσης, οπότε ο χρόνος από την απόλυση μέχρι τη νέα σύλληψη δεν υπολογίζεται στη διάρκεια της ποινής. (ο.π)

Στην παράγραφο 6 επέρχονται δύο τροποποιήσεις στην ορολογία. Κατά πρώτον, αντικαθίσταται το ρήμα «τελέσει» της προϊσχύσασας διάταξης από το ρήμα «καταδικασθεί», για λόγους συμμόρφωσης προς το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορούμενου. Κατά δεύτερον, ο όρος «ανακαλείται» αντικαθίσταται από τον όρο «αίρεται», για λόγους εναρμόνισης προς τη διατύπωση του άρθρου 108 Π.Κ., που προβλέπει άρση (και όχι ανάκληση) της απόλυσης σε περίπτωση τέλεσης με δόλο νέας αξιόποινης πράξης από ενήλικο εγκληματία. (ο.π)

Στην παράγραφο 7 διατηρείται ως έχει, ενώ στην 8^η παράγραφο αντικαθίσταται και πάλι ο όρος «κατάδικος» από τον όρο «ανήλικος». Επιπρόσθετα, το τριμελές δικαστήριο ανηλίκων του πλημμελειοδικείου του τόπου όπου εκτίετε ο περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων καθίσταται αρμόδιο και για την ανάκληση ή άρση του μέτρου της υπό όρο απόλυσης. (ο.π)

Στο άρθρο 129 προστέθηκε παράγραφος 9^η, η οποία περιέχει πρόβλεψη ειδικά για την περίπτωση ανηλίκων που έχουν καταδικαστεί σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα νέων για έγκλημα προβλεπόμενο από το άρθρο 5 του ν. 1729/1987, όπως ισχύει, ή για έγκλημα που φέρεται ότι τελέσθηκε προς διευκόλυνση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών (άρθρο 19 Α του ν. 1729/1987 και το άρθρο 21 περ. θ' του ν. 2331/1995). Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει σπουδαίος λόγος και επομένως υπάρχει δυνατότητα απόλυσης και πριν την έκτιση του ημίσεος της ποινής που έχει επιβληθεί, εφόσον ο ανήλικος: α) παρακολούθησε επιτυχώς εγκεκριμένο συμβουλευτικό πρόγραμμα «ευαισθητοποίησης» στο κατάστημα κράτησης και β) προσκομίζει δήλωση από τον υπεύθυνο αναγνωρισμένου προγράμματος ψυχικής απεξάρτησης ότι γίνεται στη συνέχεια αποδεκτός σε αυτό. Περαιτέρω, προβλέπεται υποχρέωση των υπευθύνων του προγράμματος να ενημερώνουν ανά δίμηνο τη δικαστική αρχή σχετικά με: α) τη συνεπή παρακολούθηση του προγράμματος από τον ανήλικο, β) την επιτυχή ολοκλήρωσή του και γ) την τυχόν αδικαιολόγητη διακοπή της παρακολούθησης του προγράμματος. Στην περίπτωση αυτή η ενημέρωση πρέπει να γίνεται αμέσως και χωρίς καμία καθυστέρηση, οπότε και ανακαλείται η υπό όρο απόλυση. Τέλος, η παλαιά παράγραφος 4 του άρθρου 129, που προέβλεπε δυνατότητα υποβολής νέας αίτησης –σε περίπτωση απόρριψης της πρώτης- χωρίς κανένα περιορισμό, τίθεται τροποποιημένη ως παράγραφος 10. Στη διάταξη αυτή τίθεται χρονικός περιορισμός δύο μηνών, οι οποίοι πρέπει να παρέλθουν από την απόρριψη της πρώτης αίτησης, προκειμένου να υποβληθεί νέα. Είναι αυτονόητο ότι ο περιορισμός αυτός δεν ισχύει, και επομένως νέα αίτηση μπορεί να υποβληθεί πριν την πάροδο του διμήνου, εφόσον προκύψουν νέα στοιχεία. (ο.π)

6.1.10 Εκδίκαση μετά τη συμπλήρωση του δεκάτου ογδού έτους

Ο τίτλος του άρθρου 130 Π.Κ («Ανήλικοι που δικάζονται μετά τη συμπλήρωση του 17^{ου} έτους») αντικαταστάθηκε με νέα («Εκδίκαση μετά τη

συμπλήρωση του 18^{ου} έτους») στον οποίο εκτός της μεταβολής του ορίου ηλικίας(από το 17^ο στο 18^ο) απαλείφθηκε και ο όρος ανήλικος, δεδομένου ότι η ανηλικότητα δεν διαρκεί πλέον μέχρι του 21^{ου} έτους. Εναρμόνιση του ορίου ηλικίας επήλθε και στο πρώτο εδάφιο της πρώτης παραγράφου («εισάγεται σε δίκη μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους»). Περαιτέρω, αντικαταστάθηκε ο όρος «σωφρονιστικό κατάστημα» από τον όρο που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί: «ειδικό κατάστημα κράτησης νέων» σε προηγούμενα άρθρα. (ο.π)

6.1.11 Έναρξη της εκτέλεσης της απόφασης μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους

Όπως και στο άρθρο 130 μόνο για λόγους συμμόρφωσης προς τις τροποποιήσεις που προηγήθηκαν: α) αυξήθηκε το όριο ποινικής ανηλικότητας από το 17^ο στο 18^ο έτος (με αντίστοιχη τροποποίηση του τίτλου και της αντίστοιχης φράσης της πρώτης παραγράφου του άρθρου) και β) αντικαταστάθηκε ο όρος «σωφρονιστικό κατάστημα» (στην πρώτη παράγραφο) από το νέο «ειδικό κατάστημα κράτησης νέων». (ο.π)

6.1.12 Συρροή

Στο άρθρο 132 έγινε η ακόλουθη τροποποίηση: αντί της επαύξησης του ελάχιστου και του μέγιστου ορίου παραμονής του ανηλικού στο κατάστημα γίνεται πλέον από το δικαστήριο επαύξηση της ορισμένης ποινής που έχει επιβάλλει το δικαστήριο, σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση του άρθρου 127 παρ. 2 Π.Κ. (ο.π)

Παρόμοιες τροποποιήσεις επέρχονται και στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου, όπου εισάγεται ο όρος «ειδικό κατάστημα κράτησης νέων», αντικαθίσταται το 17^ο από το 18^ο έτος, καθώς και η φράση «επαυξάνει το ανώτατο και κατώτατο όριο του περιορισμένου που καθόρισε η απόφαση του δικαστηρίου» από τη φράση «επαυξάνει την ποινή που είχε καθορίσει με προηγούμενη απόφαση». (ο.π)

6.1.13 Νεαροί ενήλικες

Αρχικά στο άρθρο 133 μετεβλήθη ο τίτλος και στη συνέχεια επήλθε η τροποποίηση που επιβάλλεται από το νέο όριο ποινικής ανηλικότητας. Εφεξής, οι παραβάτες που έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος, όχι όμως και το 21^ο έτος ηλικίας τους καλούνται «νεαροί ενήλικες» (πρβλ. young adults, jeunes adultes), αντί του παλαιότερου όρου «εγκληματίες μετεφηβικής ηλικίας». (ο.π)

6.1.14 Άρθρο 2 του Ν. 3189/2003

Με το άρθρο 2 του Ν. 3189/2003 περί τροποποίησης διατάξεων Π.Κ επέρχονται τροποποιήσεις σε ορισμένες διατάξεις του Ποινικού Κώδικα, οι οποίες επηρεάζονται από τις νέες ρυθμίσεις. Ειδικότερα:

Στο άρθρο 18 Π.Κ η ιδιότυπη ποινή του άρθρου 127 Π.Κ., η οποία παίρνει το όνομά της από τον τόπο και τον τρόπο έκτισής της: «περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα», αντικαθίσταται από τον όρο «περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων». Έτσι, εναρμονίζεται ορολογικά τόσο με τη διατύπωση του ΣωφρΚ όσο και με εκείνη του νέου άρθρου 127 Π.Κ. Κατά τα λοιπά η διάταξη του άρθρου 18 Π.Κ παραμένει ως έχει. (ο.π)

Το άρθρο 51 και η περίπτωση υπό στοιχείο γ' του άρθρου 114 Π.Κ τροποποιήθηκαν κατά τον ίδιο τρόπο, για λόγους ομοιομορφίας και ενότητας του Ποινικού και Σωφρονιστικού Κώδικα («περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων» αντί του «περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα»). Περαιτέρω αλλαγές στα κατ' ιδίαν άρθρα δεν επήλθαν. (ο.π)

Στο άρθρο 54, όπως και στα αμέσως προηγούμενα, τροποποιείται ο τίτλος ώστε να ανταποκρίνεται στη νέα ορολογία των οικείων καταστημάτων κράτησης.

Καταργείται επίσης το πέμπτο εδάφιο της παραγράφου 6 του άρθρου 105 Π.Κ, δεδομένου ότι η απόλυση υπό όρο των ανηλίκων ρυθμίζεται πλέον ειδικώς από το νέο άρθρο 129 Π.Κ. (ο.π)

Στο άρθρο 360 και στην περίπτωση υπό στοιχείο β' του άρθρου 409 Π.Κ προσαρμόζονται τα ηλικιακά όρια της ανηλικότητας σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση του άρθρου 121 Π.Κ με την οποία εξισώνεται πλέον, όπως έχει πολλές φορές ήδη υπογραμμιστεί, η ποινική με την αστική ενηλικότητα 13^{ου} αντί 17^{ου} έτους). Άλλη τροποποίηση στο κείμενο των παραπάνω άρθρων δεν έχει επέλθει. (ο.π)

6.1.15 Άρθρο 3 του Ν. 3189/2003

Με το άρθρο αυτό καταργείται η παρ. 1 του άρθρου 13 του ν. 2331/1995 που είχε τροποποιήσει τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 17 του ν. 2295/1995 και επανέρχεται σε ισχύ η τελευταία αυτή διάταξη, που καθόριζε ως όριο το 18^ο αντί 17^{ου} έτους. Έτσι, η αναβίωση της παλιάς διάταξης συνάδει με τα νέα όρια ποινικής ευθύνης, σύμφωνα με τα τροποποιούμενα σχετικά άρθρα του Ποινικού Κώδικα. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της ρύθμισης παραμένει αμετάβλητο. (ο.π)

6.1.16 Άρθρο 4 του Ν. 3189/2003

Σημείο αναφοράς για τις τροποποιήσεις των άρθρων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι οποίες ακολουθούν, αποτέλεσε, κατά πρώτο λόγο, η ελληνική δικαστηριακή εμπειρία, που βρίσκεται μπροστά σε ραγδαίες ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές των αξιόποινων πράξεων που τελούνται από διαφοροποιημένους ανήλικους δράστες. Κατά δεύτερο λόγο σημείο αναφοράς αλλά και πλαίσιο χάραξης των νέων δικονομικών διατάξεων που αφορούν την απονομή της δικαιοσύνης σε ανήλικους δράστες αποτέλεσε η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού 2101/1992 που έχει προαναφερθεί και ιδίως το άρθρο 40 της Σύμβασης. (ο.π)

Στις επτά παραγράφους του άρθρου αυτού περιέχονται: α) οι αναγκαίες τροποποιήσεις στις δικονομικές διατάξεις των άρθρων 27, 113, 282, 489 και 665 Κ.Π.Δ. και β) δύο νέες διατάξεις: η προσθήκη του άρθρου 45 Α και της παραγράφου 5 στο άρθρο 549 του Κ.Π.Δ. Ειδικότερα:

6.1.17 Άρθρο 27 Κ.Π.Δ.

Με τη διάταξη αυτή τροποποιείται το εδάφιο β΄ της παραγράφου 1 του άρθρου 27 Π.Κ.Δ. κατά το οποίο καθίσταται πλέον αρμόδιος, οριζόμενος από τον εισαγγελέα εφετών, ειδικά για την άσκηση της ποινικής δίωξης στα πρωτοδικεία Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης και Πατρών, ο εισαγγελέας πρωτοδικών μαζί με έναν αναπληρωτή του εισαγγελέα ή αντεισαγγελέα πρωτοδικών. (ο.π)

6.1.18 Αποχή από ποινική δίωξη ανηλίκου

Το άρθρο 45 Π.Κ αποτελεί καινοτομία για την ελληνική έννομη τάξη. Συγκεκριμένα προβλέπει τη δυνατότητα του εισαγγελέα να απέχει από την άσκηση ποινικής δίωξης ανηλίκου υπό την διττή προϋπόθεση: α) ότι ο ανήλικος τέλεσε πράξη η οποία, αν είχε διαπραχθεί από ενήλικο, θα χαρακτηριζόταν πταίσμα ή πλημμέλημα και β) ότι η άσκηση της δίωξης κρίνεται ότι δεν είναι αναγκαίο για να συγκρατηθεί ο ανήλικος αυτός από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Πρόκειται για μια έκφραση της αρχής της ειδικής πρόληψης, στην οποία αποσκοπεί κάθε ποινή, πολύ δε περισσότερο τα μέτρα ή οι ποινές που επιβάλλονται σε ανηλίκους. Είναι αυτονόητο ότι η ρύθμιση δεν εφαρμόζεται στην περίπτωση τέλεσης κακουργήματος, το οποίο, όταν τελείται από ανήλικο, χαρακτηρίζεται ως πλημμέλημα. (ο.π)

Η μη άσκηση ποινικής δίωξης από τον εισαγγελέα, σύμφωνα με την παράγραφο 1, αντισταθμίζεται στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου με την παροχή στον εισαγγελέα της δυνατότητας, χωρίς να ασκήσει ποινική δίωξη, να επιβάλλει ένα από τα μη ιδρυματικά αναμορφωτικά μέτρα του άρθρου 122Π.Κ. ή ένα είδος χρηματικής ποινής μέχρι 1.000 ευρώ. Το ποσό αυτό θα πρέπει να καταθέσει ο ανήλικος σε μη κερδοσκοπικό ή κοινωφελές νομικό πρόσωπο, και έτσι θα του δοθεί η ευκαιρία να αποκαταστήσει σε κάποιο βαθμό τη βλάβη ή τη ζημιά που προκάλεσε στο κοινωνικό σύνολο. (ο.π)

Τυχόν μη συμμόρφωση του ανήλικου με τα επιβληθέντα σε αυτόν μέτρα σύμφωνα με τα ανωτέρω, συνεπάγεται τη δυνατότητα εκ των υστέρων άσκησης δίωξης από τον εισαγγελέα. Αντίθετα, σε περίπτωση συμμόρφωσης, ο εισαγγελέας αρχειοθετεί την υπόθεση και αναφέρει στον εισαγγελέα εφετών τους λόγους που τον οδήγησαν στη μη άσκηση ποινικής δίωξης (εφαρμοζόμενου αναλόγως του δευτέρου εδαφίου του άρθρου 43 παράγραφος 1 Κ.Π.Δ.) (ο.π)

6.1.19 Δικαστήρια Ανηλίκων

Το άρθρο 113 Κ.Π.Δ. αντικαθίσταται. Ειδικότερα: Αναδιατυπώνεται η πρώτη παράγραφος και αντιμετωπίζονται τα θέματα αρμοδιότητας του μονομελούς και τριμελούς δικαστηρίου ανηλίκων, καθώς και του εφετείου ανηλίκων και διευκρινίζεται ότι όλες οι εφέσεις εναντίον των αποφάσεων των δικαστηρίων ανηλίκων, μονομελών και τριμελών, δικάζονται από το εφετείο ανηλίκων. (ο.π)

Στη δεύτερη παράγραφο, τέλος, επαναλαμβάνεται η ισχύουσα διάταξη.

6.1.20 Άρθρο 282 Κ.Π.Δ.

Προσωρινή κράτηση σε ανήλικο επιβάλλεται εφόσον συντρέχουν δύο προϋποθέσεις: α) ο ανήλικος να κατηγορείται για τέλεση αξιόποινης πράξης για την οποία απειλείται για ενήλικο ποινή κάθειρξης τουλάχιστον 10 ετών και β) ο ανήλικος να έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας. Στην πρώτη προϋπόθεση διατηρείται ως ελάχιστο όριο για την επιβολή προσωρινής κράτησης η απειλή από το νόμο για την πράξη που φέρεται ότι τέλεσε ο ανήλικος, ποινής τουλάχιστον 10 ετών, αν είχε διαπραχθεί από ενήλικο. Η νέα διατύπωση της δεύτερης προϋπόθεσης, εναρμονίζεται τόσο με την παλιά διάταξη που έκανε λόγο για «έφηβο κατηγορούμενο» όσο και με το όριο ποινικής ευθύνης σύμφωνα με τα νέα άρθρα 126 και 127 Π.Κ. (ο.π)

Τέλος, διευκρινίζεται ότι εκ μέρους του ανηλικού αδυναμία καταβολής της χρηματικής εγγύησης που του έχει επιβληθεί δεν επιτρέπεται να οδηγήσει από μόνη της σε προσωρινή κράτηση, παρά μόνον αν πληρούνται και οι λοιπές προϋποθέσεις του εδαφίου 2 της διάταξης. Με τον τρόπο αυτόν αντιμετωπίζεται η αντιπαιδαγωγική πρακτική της επιβολής προσωρινής κράτησης σε ανηλικούς που δεν διαθέτουν οικονομική δυνατότητα καταβολής εγγύησης. (ο.π)

Κατά τα λοιπά, η νέα διάταξη της παραγράφου 5 του άρθρου 282 Κ.Π.Δ. δεν θίγει εκείνη της παραγράφου 4 του ίδιου άρθρου, δηλαδή τη δυνατότητα αντικατάστασης των περιοριστικών όρων με προσωρινή κράτηση σε περίπτωση παραβίασης των όρων που έχουν επιβληθεί στον ανήλικο. (ο.π)

6.1.21 Άρθρο 489 Κ.Π.Δ.

Με την παράγραφο 5 του άρθρου 4 του νόμου αντικαθίστανται οι περιπτώσεις δ' και ε' της πρώτης παραγράφου του άρθρου 489 Π.Κ.Δ., στις οποίες προβλέπονταν οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι δυνατή η άσκηση έφεσης από ανήλικο κατηγορούμενο κατά της καταδικαστικής απόφασης μονομελούς ή τριμελούς δικαστηρίου ανηλικών. Έτσι, στην περίπτωση δ' καταργείται το ελάχιστο όριο εφέσιμης ποινής σε περίπτωση περιορισμού του ανηλικού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (ο όρος αυτός αντικατέστησε τον όρο «σωφρονιστήριο» της παλιάς διάταξης,) ώστε να επιτρέπεται πλέον έφεση σε κάθε περίπτωση καταδίκης ανηλικού σε κατάστημα κράτησης ανεξάρτητα από τη διάρκεια του περιορισμού.(ο.π)

Επιπλέον, με τη νέα διατύπωση της περίπτωσης ε' της ίδιας διάταξης, διευρύνεται ο κύκλος των δικαιούμενων σε άσκηση έφεσης ανηλικών. Εφεξής, δυνατότητα άσκησης έφεσης έχει κάθε ανήλικος ο οποίος, κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης είχε συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας (ο όρος «έφηβος» της παλιάς διατύπωσης αντικαταστάθηκε, λόγω της κατάργησης της διάκρισης σε παιδιά και εφήβους από το νέο άρθρο 121 Π.Κ.), δικάστηκε όμως μετά τη

συμπλήρωση του 18^{ου} έτους (αντί του 17^{ου} της προηγούμενης διάταξης, που καταργήθηκε πλέον με το νέο άρθρο 121 Π.Κ.). (ο.π)

6.1.22 Άρθρο 549 Κ.Π.Δ.

Προστίθεται στο άρθρο αυτό μια πέμπτη παράγραφος με την οποία φαίνεται το θέμα του λειτουργού που επιφορτίζεται με την ευθύνη της εκτέλεσης των αποφάσεων των δικαστηρίων ανηλίκων. Ορίζεται ειδικότερα ότι την ευθύνη αυτή, καθώς και την ευθύνη για την εφαρμογή των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων αλλά και τον περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, φέρει ο αρμόδιος εισαγγελέας ανηλίκων. (ο.π)

6.1.23 Αμφιβολίες σχετικά με το είδος και τη διάρκεια της ποινής

Στο άρθρο 565 Κ.Π.Δ. προστίθεται ένα νέο εδάφιο όπου επεκτείνεται η ρύθμιση που ισχύει για τους ενηλίκους στους ανηλίκους κατηγορούμενους. Έτσι, αμφιβολίες ή αντιρρήσεις που γίνονται με την εκτελεστικότητα της απόφασης και το είδος ή τη διάρκεια περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, επιλύονται από το δικαστήριο των πλημμελειοδικών του τόπου, όπου εκτίετο η ποινή. (ο.π)

6.2 Διεθνή κείμενα για την ανήλικη παραβατικότητα

6.2.1 Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της Παραβατικότητας των Ανηλίκων (Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ)

Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ ψηφίστηκαν από τα Η.Ε στις 14-12-1990. Στις θεμελιώδεις αρχές τους διατυπώνεται ότι η πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων αποτελεί ουσιώδες μέρος της πρόληψης της εγκληματικότητας στην κοινωνία, η οποία οφείλει να διασφαλίσει την αρμονική ανάπτυξη των εφήβων, με σεβασμό και προαγωγή της προσωπικότητάς τους. (Ρομπόκου-Καραγιάννη, 2007,σ.28). Τα νεαρά άτομα μπορούν να

αναπτύσσουν μη εγκληματογόνους τρόπους συμπεριφοράς μέσω της ενασχόλησής τους με νόμιμες, κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες και υιοθετώντας έναν ανθρωπιστικό προσανατολισμό απέναντι στην κοινωνία και τη ζωή.(Πιτσελά, 2006, σ.242). Βασική προϋπόθεση των Κατευθυντήριων Γραμμών, όπως και κάθε προληπτικού προγράμματος, είναι η επιδίωξη ενός παιδοκεντρικού προσανατολισμού όπου σκοπός θα είναι η ευημερία των νεαρών ατόμων από την παιδική τους ηλικία καθώς θα έχουν δυναμικό και ισότιμο ρόλο στην κοινωνία. Πρέπει να επιδιώκονται εξειδικευμένες προσεγγίσεις πρόληψης, θεωρητικές και πρακτικές, οι οποίες βασισμένες σε νόμους, διαδικασίες, θεσμούς, να σκοπεύουν στην μείωση των κινήτρων, των ευκαιριών, των αναγκών για διάπραξη παραβάσεων, καθώς και των αντικειμενικών συνθηκών που τις προκαλούν. Κάθε επίσημη παρέμβαση που θα γίνεται θα πρέπει να καθοδηγείται από αμεροληψία και δικαιοσύνη με επιδίωξη το συμφέρον του νεαρού ατόμου. Να γίνει κατανοητό ότι η αντικοινωνική συμπεριφορά συχνά συνδέεται με το στάδιο της ανάπτυξης και της ωρίμανσης και εξαφανίζεται καθώς τα άτομα μεταβαίνουν στην ενηλικιότητα. Τέλος, ο στιγματισμός ενός νέου με τον όρο «παρεκτρεπόμενου» ή «παραβατικού» ή «προπαραβατικού» συχνά έχει ως συνέπεια την ανάπτυξη ανεπιθύμητης συμπεριφοράς εκ μέρους του νεαρού. (Πιτσελά, 2006, σ.245-250)

Οι εν λόγω Κατευθυντήριες Γραμμές ερμηνεύονται και υλοποιούνται στο πλαίσιο της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού και της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού καθώς και στο πλαίσιο των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους, όπως επίσης και άλλων κειμένων και κανόνων που έχουν σχέση με τα δικαιώματα, τα συμφέροντα και την ευημερία όλων των παιδιών και των νεαρών ατόμων. (ο.π)

Ευρεία σχέδια πρόληψης εγκαθιδρύονται σε κάθε επίπεδο διακυβέρνησης και περιλαμβάνουν: α) αναλύσεις σε βάθος του προβλήματος και απογραφές των προγραμμάτων, υπηρεσιών, εγκαταστάσεων και διαθέσιμων μέσων, β) καθορισμένες αρμοδιότητες για φορείς, ιδρύματα και για το προσωπικό που απασχολείται σε προσπάθειες πρόληψης, γ) μηχανισμούς συντονισμού των προσπαθειών πρόληψης μεταξύ κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων, δ) πολιτικές, προγράμματα και στρατηγικές βασισμένες σε προγνωστικές μελέτες ελεγχόμενες και αξιολογούμενες προσεκτικά στην πορεία της υλοποίησης, ε) μεθόδους για την αποτελεσματική μείωση των ευκαιριών τέλεσης των εγκλημάτων, στ) κοινοτική συμμετοχή μέσω ενός φάσματος υπηρεσιών και προγραμμάτων, ζ) στενή διεπιστημονική συνεργασία των κυβερνητικών οργάνων σε εθνικό, περιφερειακό, νομαρχιακό, επαρχιακό και επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, με τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, αντιπροσωπευτικών πολιτών της κοινότητας, των υπηρεσιών μέριμνας του παιδιού, των κέντρων υγείας, των αρχών επιβολής του νόμου και δικαστικών ενώσεων όσο αφορά την ανάληψη μιας συντονισμένης δράσης για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων και την εγκληματικότητα των νεαρών ατόμων, η) συμμετοχή των νεαρών ατόμων σε πολιτικές και διαδικασίες πρόληψης της παραβατικότητας, περιλαμβανομένης και της προσφυγής σε κοινοτικούς πόρους, προγράμματα αυτοβοήθειας νεαρών ατόμων και προγράμματα αποκατάστασης της ζημιάς του θύματος και αρωγής προς το θύμα, θ) ειδικευμένο προσωπικό σε όλα τα επίπεδα. (ο.π)

Έμφαση δίνεται σε πολιτικές πρόληψης που προωθούν την επιτυχή κοινωνικοποίηση και ένταξη όλων των παιδιών και νεαρών ατόμων, ιδίως μέσω της οικογένειας, της κοινότητας, της ομάδας συνομηλίκων, των σχολείων, της επαγγελματικής εκπαίδευσης και του κόσμου της εργασίας, καθώς και μέσω των εθελοντικών οργανώσεων.(ο.π)

Κάθε κοινωνία δίνει υψηλή προτεραιότητα στις ανάγκες και την ευημερία της οικογένειας και όλων των μελών της. Εφόσον η οικογένεια είναι η κεντρική

μονάδα κοινωνικοποίησης των παιδιών, καταβάλλονται κοινωνικές και κυβερνητικές προσπάθειες για να διαφυλαχθεί η ακεραιότητά της. Σε οικογένειες που χρήζουν αρωγής για να εξαλειφθούν συνθήκες αστάθειας και συγκρούσεων παρέχονται οι απαραίτητες υπηρεσίες.(ο.π)

Τα εκπαιδευτικά συστήματα αφιερώνουν ιδιαίτερη προσοχή: α) στη διδασκαλία των βασικών αξιών και στην ανάπτυξη του σεβασμού στο παιδί για τη δική του πολιτισμική ταυτότητα και πρότυπα, για τις κοινωνικές αξίες, για πολιτισμούς, για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες, β) στην ενίσχυση και ανάπτυξη της προσωπικότητας, των χαρισμάτων και των πνευματικών και σωματικών ικανοτήτων των νέων, γ) στην ανάληψη δραστηριοτήτων που ενισχύουν την αίσθηση ταυτότητας με το σχολείο, του αισθήματος ότι ανήκουν σε αυτό, δ) στην ενθάρρυνση των παιδιών να κατανοούν και να σέβονται τις απόψεις των άλλων και τη διαφορετικότητα κ.α. Επίσης, τα εκπαιδευτικά συστήματα αναζητούν συνεργασία με γονείς, οργανώσεις και φορείς που ασχολούνται με δραστηριότητες παιδιών. (ο.π)

Όσο αφορά την κοινότητα, υπηρεσίες και προγράμματα βασισμένα στην κοινότητα που ανταποκρίνονται στις ειδικές ανάγκες, στα προβλήματα, στα ενδιαφέροντα και στις ανησυχίες των παιδιών καθώς και παρέχονται συμβουλές και καθοδήγηση, αναπτύσσονται ή ενισχύονται, όπου υπάρχουν.(ο.π)

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ενθαρρύνονται για να διασφαλίζουν πρόσβαση σε πληροφορίες, για να προβάλλουν τις θετικές συνεισφορές των νεαρών ατόμων στην κοινωνία, για να διαδίδουν πληροφορίες σχετικά με υπηρεσίες και ευκαιρίες που δίνονται από την κοινωνία, για να ελαχιστοποιούν την προβολή της πορνογραφίας, των ναρκωτικών και της βίας και να παρουσιάζουν με δυσμέγεια τη βία και την εκμετάλλευση.(ο.π)

Τα κυβερνητικά όργανα δίνουν προτεραιότητα σε σχέδια και προγράμματα για νεαρά άτομα και παρέχουν επαρκή χρηματικά κονδύλια και άλλους πόρους για την αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών, εγκαταστάσεων και προσωπικού για την ιατρική και ψυχική φροντίδα υγείας, διατροφή, στέγαση

και άλλες υπηρεσίες, περιλαμβανομένης της πρόληψης της κατάχρησης ναρκωτικών και οιοπνευματωδών ποτών και της θεραπείας. Προγράμματα για την πρόληψη της παραβατικότητας σχεδιάζονται και αναπτύσσονται με βάση αξιόπιστα, επιστημονικά πορίσματα έρευνας. Τα προγράμματα αυτά ελέγχονται περιοδικά, αξιολογούνται και προσαρμόζονται ανάλογα.(ο.π)

6.2.2 Κανόνες του ΟΗΕ για την Προστασία των Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους (Κανόνες του Πεκίνου)

Στους Κανόνες του Πεκίνου ορίζεται ως σκοπός της αγωγής και μεταχείρισης ανηλίκων που έχουν τοποθετηθεί σε ιδρύματα, η παροχή προστασίας, μέριμνας, παιδείας και επαγγελματικής εμπειρίας ώστε να βοηθηθούν όταν θα αναλάβουν εποικοδομητικούς και παραγωγικούς ρόλους στην κοινωνία. Επίσης, σημαντική ρύθμιση, που εξαιρεί, αντίστροφα, την ανάγκη για σεβασμό της προσωπικής ελευθερίας του ανηλίκου είναι ο περιορισμός αυτής που επιβάλλεται μόνο μετά από προσεκτική εξέταση και περιορίζεται στο ελάχιστο δυνατό. Η στέρηση της ελευθερίας επιβάλλεται μόνο όταν ο ανήλικος έχει κηρυχθεί ποινικά υπεύθυνος για σοβαρή πράξη που περιλαμβάνει βία κατά άλλου προσώπου ή για κατ' επανάληψη τέλεση άλλων σοβαρών αξιόποινων πράξεων. Ακόμα, διευκρινίζεται ότι, το να τοποθετηθεί ένας ανήλικος σε ίδρυμα είναι το έσχατο καταφύγιο και για τον ελάχιστο αναγκαίο χρόνο. Επίσης, επισημαίνεται ότι οι δυσμενείς επιδράσεις σε ένα άτομο που βρίσκεται σε ιδρυματικό περιβάλλον δεν μπορούν να αντισταθμιστούν από προσπάθειες για μεταχείριση. Ανάλογα θεσπίζονται για την προσωρινή κράτηση, η υποκατάσταση, όπου είναι δυνατόν, με εναλλακτικά μέτρα, όπως η αυστηρή επιτήρηση, η εντατική μέριμνα, η τοποθέτηση σε οικογένεια ή σε παιδαγωγικό περιβάλλον ή ίδρυμα αγωγής. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι οι κρατικές αρχές που ασχολούνται με τους ανηλίκους μπορούν να έχουν την κατάλληλη διακριτική ευχέρεια για να αποφασίζουν ως προς τα συναφή ζητήματα σε όλα τα στάδια της διαδικασίας και τους βαθμούς

της δικαιοδοσίας, καθώς θα πρέπει οι ενέργειές τους αυτές να διαπνέονται από ευθύνη και να εξασφαλίζουν την τήρηση βασικών δικονομικών εγγυήσεων υπέρ του κατηγορουμένου όπως το τεκμήριο της αθωότητας και το δικαίωμα της σιωπής. Επίσης, τονίζεται ότι εάν οι αρχές αυτές διευθετήσουν με “κατά παρέκκλιση” διαδικασίες μια υπόθεση ανηλίκου και τον παραπέμψουν να εργασθεί για κοινωφελείς ή άλλους σκοπούς, θα πρέπει προηγουμένως να έχουν τη σύμφωνη γνώμη του ανηλίκου ή των γονέων / κηδεμόνων του, διότι διαφορετικά θα υπάρχει αντίθεση με τις αρχές της Σύμβασης για την Κατάργηση της Αναγκαστικής Εργασίας. (Κουράκης, 2004, σ.254)

Η γενικότερη κατεύθυνση που διαγράφεται από τους Κανόνες του Πεκίνου είναι η αρμονική σύνθεση του “προνοιακού” με το “δικαιϊκό” πρότυπο. (ο.π)

Οι Κανόνες αυτοί, υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Η.Ε. τις 14/12/1990 ως Απόφαση 45/113 με βάση τη Σύσταση του 8^{ου} Συνεδρίου των Η.Ε. για την πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών που συνήλθε στην Αβάνα της Κούβας. (Ρομπόκου-Καραγιάννη, 2007, σ.28-31)

Οι θεμελιώδεις αρχές της Απόφασης αναφέρουν ότι το «σύστημα της δικαιοσύνης των ανηλίκων πρέπει να λαμβάνει υπόψιν τα δικαιώματα και την ασφάλεια και να προάγει τη φυσική και πνευματική ευημερία τους» ενώ η στέρηση της ελευθερίας τους, πρέπει να επιβάλλεται ως έσχατη λύση και να περιορίζεται στην ελάχιστη αναγκαία περίοδο. Οι Κανόνες αποβλέπουν να καθιερώσουν ελάχιστα πρότυπα, αποδεκτά από τα Ηνωμένα Έθνη για την προστασία ανηλίκων στερημένων της ελευθερίας τους σε κάθε μορφή, σύμφωνα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες, με προοπτική την εξουδετέρωση των επιβλαβών συνεπειών όλων των ειδών κράτησης και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης. Επίσης, οι Κανόνες εφαρμόζονται αμερόληπτα, χωρίς καμία διάκριση, λόγω χρώματος, φυλής, ηλικίας, φύλου, θρησκείας, γλώσσας, εθνικότητας, πολιτικής ή άλλης γνώμης, πολιτιστικών πεποιθήσεων, οικογενειακής κατάστασης κ.λ.π. Σχεδιάστηκαν για να

χρησιμεύουν ως πρότυπα αναφοράς και να ενθαρρύνουν και να καθοδηγούν τους επαγγελματίες που απασχολούνται στο σύστημα της δικαιοσύνης ανηλίκων. Έτσι, καθίστανται άμεσα διαθέσιμοι στο προσωπικό στις εθνικές τους γλώσσες. (ο.π)

Ανήλικοι που κρατούνται υπό σύλληψη ή αναμένοντας δίκη («υπόδικοι») θεωρούνται αθώοι και τυγχάνουν μεταχείρισης ως τέτοιοι. Η κράτηση πριν τη δίκη αποφεύγεται στο μέτρο του δυνατού και περιορίζεται σε εξαιρετικές περιστάσεις. Όπου, ωστόσο, χρησιμοποιείται η προληπτική κράτηση, τα δικαστήρια ανηλίκων και οι ανακριτικές αρχές δίνουν προτεραιότητα στην γρήγορη διεκπεραίωση αυτών των υποθέσεων. Οι συνθήκες υπό τις οποίες κρατείται ένας υπόδικος ανήλικος εναρμονίζονται με τους παρακάτω αναφερόμενους κανόνες, με πρόσθετες ειδικές διατάξεις που είναι αναγκαίες και κατάλληλες, δεδομένων των απαιτήσεων του τεκμηρίου αθωότητας, της διάρκειας της κράτησης, της νομικής κατάστασης και των προσωπικών συνθηκών του ανηλίκου. Οι διατάξεις αυτές περιλαμβάνουν: α) Οι ανήλικοι έχουν δικαίωμα νομικής συμπαράστασης και τους δίνεται η δυνατότητα να ζητήσουν δωρεάν νομική αρωγή, β) Στους ανηλίκους παρέχονται, ευκαιρίες για αναζήτηση εργασίας με αμοιβή και συνέχιση της εκπαίδευσης ή της επιμόρφωσης, αλλά δεν έχουν υποχρέωση να το κάνουν, γ) Οι ανήλικοι παραλαμβάνουν και διατηρούν υλικά μέσα για τον ελεύθερο χρόνο και την ψυχαγωγία τους στο μέτρο που αυτά είναι συμβατά με τα συμφέροντα της διοίκησης της δικαιοσύνης. (ο.π)

Σχετικά με τη διαχείριση και διοίκηση των καταστημάτων ανηλίκων, όλες οι εκθέσεις περιλαμβανομένων και των μητρώων, τοποθετούνται σε ατομικό φάκελο, ο οποίος είναι προσιτός σε εξουσιοδοτημένα άτομα. Επίσης, κανένας ανήλικος δεν κρατείται σε κατάσταση κράτησης χωρίς έγκυρη απόφαση κράτησης κάποιας δημόσιας αρχής.(ο.π)

Σε κάθε χώρο κράτησης ανηλίκων τηρείται ένα πλήρες μητρώο για κάθε ανήλικο που έγινε δεκτός. Το μητρώο περιλαμβάνει στοιχεία για την ταυτότητα

του παιδιού, για το γεγονός και τους λόγους κράτησης, για την ημέρα και ώρα εισαγωγής, μεταγωγής και απόλυσης, λεπτομέρειες των γνωστοποιήσεων σε γονείς και κηδεμόνες, λεπτομέρειες για σωματικά και ψυχικά προβλήματα υγείας. Μετά την εισαγωγή δίνεται στους ανηλίκους οι κανονισμοί του καταστήματος κράτησης καθώς και γραπτή περιγραφή των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους σε γλώσσα που κατανοούν. (ο.π)

Το συντομότερο μετά την εισαγωγή τους λαμβάνεται συνέντευξη από κάθε ανήλικο και ετοιμάζεται μια ψυχολογική και κοινωνική έκθεση. Η έκθεση αυτή μαζί με την έκθεση από τον ιατρό του καταστήματος διαβιβάζονται στον διευθυντή για να καθορίσει την καταλληλότερη τοποθέτηση του ανηλίκου στο κατάστημα και του απαιτούμενου είδους και επιπέδου φροντίδας και προγράμματος. Ο σχεδιασμός των καταστημάτων κράτησης για ανηλίκους και το φυσικό περιβάλλον πρέπει να ανταποκρίνονται στον επανεντακτικό σκοπό της ιδρυματικής μεταχείρισης, με προσοχή στην ιδιωτική ζωή του ανηλίκου, στην ανάγκη του για ερεθίσματα και ευκαιρίες για συναναστροφή με συνομηλίκους και συμμετοχή σε αθλήματα, σωματικές ασκήσεις κ.α. (ο.π)

Τα καταλύματα ύπνου αποτελούνται από μικρούς ομαδικούς θαλάμους ή ατομικά υπνοδωμάτια. Κατά τη διάρκεια του ύπνου υπάρχει τακτική, μη ενοχλητική επίβλεψη όλων των χώρων ύπνου. Η κατοχή προσωπικών αντικειμένων είναι βασικό στοιχείο του δικαιώματος για ιδιωτική ζωή και ουσιώδεις για την ψυχική ευημερία του ανηλίκου. Μια απογραφή των αντικειμένων αυτών υπογράφεται από τον ανήλικο. Όλα αυτά τα αντικείμενα και τα χρήματα επιστρέφονται στον ανήλικο με την απόλυσή του, εκτός από τα χρήματα που του είχαν επιτραπεί να ξοδεύει ή να στέλνει έξω από το κατάστημα. Οι ανήλικοι έχουν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τον δικό τους ρουχισμό. Κάθε κατάστημα διασφαλίζει ότι κάθε ανήλικος λαμβάνει φαγητό καταλλήλως παρασκευασμένο και προσφερόμενο σε κανονικές ώρες γευμάτων καθώς πόσιμο νερό υπάρχει διαθέσιμο σε κάθε στιγμή. (ο.π)

Κάθε ανήλιος επιτρέπεται να ικανοποιεί τις ανάγκες της θρησκευτικής ή της πνευματικής του ζωής, ιδίως παρακολουθώντας τις λειτουργίες ή τις συγκεντρώσεις που γίνονται στο κατάστημα κράτησης. (ο.π)

Κάθε ανήλικος δέχεται επαρκή ιατρική περίθαλψη, προληπτική και θεραπευτική, περιλαμβανομένης της οδοντιατρικής, οφθαλμολογικής και ψυχικής περίθαλψης υγείας. Η οικογένεια ή ο κηδεμόνας έχουν το δικαίωμα να ενημερώνονται για την κατάσταση της υγείας του, αν το ζητήσουν. Σε περίπτωση θανάτου ο διευθυντής ενημερώνει την οικογένεια, και αυτή με τη σειρά της έχει δικαίωμα να ελέγξει το πιστοποιητικό θανάτου, να δει τη σωρό και να αποφασίσει για τον τρόπο διάθεσής της. (ο.π)

Ο ανήλικος έχει δικαίωμα να επικοινωνεί γραπτώς ή τηλεφωνικός, τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα, με πρόσωπο της επιλογής του. Επίσης, έχουν τη δυνατότητα να πληροφορούνται τις ειδήσεις, διαβάζοντας εφημερίδες και περιοδικά. (Πιτσελά, 1995, σ.64-65)

Προσφυγή σε μέσα καταναγκασμού και βίας απαγορεύονται, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, όπου οι άλλες μέθοδοι ελέγχου έχουν αποτύχει. Τα μέσα αυτά δεν είναι ταπεινωτικά και υποβιβαστικά και πρέπει να χρησιμοποιούνται περιοριστικά. Ακόμα, η οπλοφορία άρα και η οπλοχρησία εκ μέρους του προσωπικού απαγορεύονται σε κάθε κατάσταση κράτησης ανηλίκων. Ενδεικτικά επισημαίνονται:

- Το δικαίωμα σε δίκαιη και ανθρώπινη μεταχείριση,
- Το δικαίωμα να μην κρατείται με ενηλίκους,
- Το δικαίωμα σε καταστήματα και υπηρεσίες που να ικανοποιούν το αίτημα της υγείας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας,
- Το δικαίωμα κατοχής προσωπικών αντικειμένων και διάθεσης επαρκούς χώρου για την τοποθέτησή τους,
- Το δικαίωμα χρησιμοποίησης του δικού του ρουχισμού,
- Το δικαίωμα σε φαγητό που να ικανοποιεί τις προδιαγραφές της διαιτητικής, υγιεινής και υγείας,

- Το δικαίωμα σε καθαρό πόσιμο νερό διαθέσιμο σε κάθε στιγμή,
- Το δικαίωμα σε εκπαίδευση που να ταιριάζει στις ανάγκες και τις ικανότητές του,
- Το δικαίωμα σε εκπαίδευση εκτός του καταστήματος κράτησης σε σχολεία της κοινότητας,
- Το δικαίωμα σε ειδική εκπαίδευση αναλφάβητων και ατόμων με γνωστικές ή μαθησιακές δυσκολίες,
- Το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε δίκαιη αμοιβή,
- Το δικαίωμα να διαθέτει κατάλληλο χρόνο για την καθημερινή γυμναστική,
- Το δικαίωμα να έχει επιπρόσθετο χρόνο για τις καθημερινές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου,
- Το δικαίωμα να δέχεται επισκέψεις από λειτουργό της θρησκείας της επιλογής του,
- Το δικαίωμα να μη συμμετέχει σε θρησκευτικές λειτουργίες,
- Το δικαίωμα να αρνείται ελεύθερα τη θρησκευτική αγωγή, τις συμβουλές και την κατήχηση,
- Το δικαίωμα επικοινωνίας με την οικογένεια και τους φίλους του, καθώς και με άλλα πρόσωπα ή εκπροσώπους ευυπόληπτων οργανώσεων στον έξω κόσμο,
- Το δικαίωμα σε επαφή και χωρίς περιορισμούς επικοινωνία με την οικογένεια και τον συνήγορο υπεράσπισης,
- Το δικαίωμα να δέχεται τακτικές και συχνές επισκέψεις σε συνθήκες που κάνουν σεβαστή την ανάγκη του για ιδιωτική ζωή,
- Το δικαίωμα γραπτής ή τηλεφωνικής επικοινωνίας με άτομο της επιλογής του,
- Το δικαίωμα να δέχεται αλληλογραφία,

- Το δικαίωμα πληροφόρησης με ειδήσεις μέσω πρόσβασης σε ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα και κινηματογραφικές ταινίες, καθώς και μέσω των επισκέψεων των εκπροσώπων κάθε νόμιμου ομίλου ή οργάνωσης για τις οποίες ενδιαφέρεται ο ανήλικος,
- Μια σειρά δικαστικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων σε σχέση με την πειθαρχική διαδικασία, καθώς και,
- Το δικαίωμα υποβολής αιτήματος ή άσκησης προσφυγής σε μια ανεξάρτητη υπηρεσία (επίτροπο διοίκησης, «συνήγορο του νεαρού κρατουμένου»), η οποία διερευνά τις προσφυγές και συνδράμει στην επίτευξη δίκαιων διακανονισμών.(ο.π)

6.2.3 Απόφαση (78) 62: Παραβατικότητα των Ανηλίκων και Κοινωνικές Αλλαγές

Η Επιτροπή Υπουργών στις 29 Νοεμβρίου του 1978, έχοντας υπόψη τις σημαντικές αλλαγές της σύγχρονης κοινωνίας και ότι οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις, ειδικά στην οικογένεια έχοντας μερικές φορές δυσμενή αποτελέσματα στην προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των νεαρών ατόμων συνιστά να εξεταστεί η δυνατότητα λήψης των ακόλουθων μέτρων στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής: (Πιτσελά, 2006, σ.429-432)

- Διασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των νεαρών ατόμων με τη συμμετοχή τους σε όλα τα δικαστικά και διοικητικά μέτρα που τους αφορούν,
- Αναθεώρηση των κυρώσεων και άλλων μέτρων που εφαρμόζονται σε νεαρά άτομα και αύξηση του παιδαγωγικού και κοινωνικοποιητικού περιεχομένου τους,
- Διατήρηση στο ελάχιστο των κυρώσεων και άλλων μέτρων στερητικών της ελευθερίας και ανάπτυξη εναλλακτικών μεθόδων μεταχείρισης,
- Πρόβλεψη για την κατάργηση των μεγάλης δυναμικότητας σωφρονιστικών καταστημάτων που απομονώνουν τους κρατουμένους και

την αντικατάστασή τους από μικρότερα καταστήματα που υποστηρίζονται από την κοινότητα,

- Παροχή ειδικής προσοχής στη βοήθεια προς τα νεαρά άτομα κατά τις περιόδους της ιδρυματικής τους μεταχείρισης και ιδίως κατά τη μεταβατική περίοδο από την ιδρυματική μεταχείριση σε καθεστώς ελευθερίας,
- Αναθεώρηση της νομοθεσίας για τους ανηλίκους, ώστε να προβλέπεται πιο αποτελεσματική βοήθεια στα νεαρά άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο, αποφεύγοντας όμως την περιθωριοποίησή τους,
- Ανάπτυξη της συμμετοχής της κοινότητας στην υλοποίηση των μέτρων τα οποία προορίζονται για τα νεαρά άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο,
- Διασφάλιση ότι όλες οι διαθέσιμες υπηρεσίες για τα νεαρά άτομα εν γένει είναι προσιτές και στους ανηλίκους που βρίσκονται σε κίνδυνο,
- Συντονισμός των δραστηριοτήτων όλων των φορέων που ασχολούνται με την υποστήριξη νεαρών ατόμων (κοινωνικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών, αστυνομίας, δικαστηρίων κ.α.),
- Απασχόληση οικογενειών και εθελοντών στην εργασία των σχετικών επαγγελματικών ομάδων,
- Ενίσχυση της εκπαίδευσης και της πληροφόρησης εκείνων που ασχολούνται με την ανάπτυξη υπηρεσιών και θεσμών με ευθύνη για τα νεαρά άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο ή για νεαρούς παραβάτες, προκειμένου να τροποποιούνται οι κατασταλτικές στάσεις. (ο.π)

6.2.4 Σύσταση (87) 20: Κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων

Η Επιτροπή Υπουργών εκτιμώντας ότι τα νεαρά άτομα βρίσκονται σε μια εξελικτική φάση και κατά συνέπεια όλα τα μέτρα που παίρνονται γι' αυτά πρέπει να έχουν παιδαγωγικό χαρακτήρα, πεπεισμένη ότι το ποινικό σύστημα για τους ανηλίκους συνεχίζει να χαρακτηρίζεται από τους στόχους της

διαπαιδαγώγησης και της κοινωνικής ένταξης και εκτιμώντας ότι τα μέτρα που προορίζονται για τους ανηλίκους κατά προτίμηση εφαρμόζονται στο φυσικό τους περιβάλλον και συμπεριλαμβάνουν και την κοινότητα, ιδίως σε τοπικό επίπεδο, συνιστά να αναθεωρηθούν , αν είναι αναγκαίο, η νομοθεσία και η πρακτική στις κυβερνήσεις των κρατών μελών αποβλέποντας: (Πιτσελά, 2006, σ.450-455)

- Πρόληψη. Στην ανάληψη ή συνέχιση ιδιαίτερων προσπαθειών για την πρόληψη της δυσκοινωνικότητας και της παραβατικότητας των ανηλίκων. Πιο συγκεκριμένα, υλοποίηση ευρείας οπτικής πολιτικής που να προωθεί την κοινωνική ένταξη των νεαρών ατόμων, στην παροχή ειδικής βοήθειας και την εισαγωγή ειδικευμένων προγραμμάτων, σε πειραματική βάση, στα σχολεία ή στις οργανώσεις για καλύτερη ένταξη των νεαρών ατόμων. (ο.π)
- Αποχή από την τυπική διαδικασία – Διαμεσολάβηση. Ενθάρρυνση της ανάπτυξης της αποχής από την τυπική διαδικασία ή της διαμεσολάβησης στο επίπεδο του δημοσίου κατηγορού ή στο επίπεδο της αστυνομίας. (ο.π)
- Διαδικασία κατά ανηλίκων. Διασφάλιση ότι οι ανήλικοι δικάζονται ταχέως αποφεύγοντας την αδικαιολόγητη καθυστέρηση, αποφυγή υπαγωγής των ανηλίκων στα δικαστήρια ενηλίκων, αποφυγή υπαγωγής των ανηλίκων σε αστυνομική κράτηση, στην ενίσχυση της νομικής θέσης του ανηλίκου καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, στην ενθάρρυνση προγραμμάτων για όλα τα πρόσωπα συμμετέχουν στα διάφορα στάδια της διαδικασίας. (ο.π)
- Παρεμβάσεις. Εξασφάλιση ότι οι παρεμβάσεις που αφορούν τους ανήλικους παραβάτες επιδιώκονται κατά προτίμηση στο φυσικό τους περιβάλλον, στην πρόβλεψη ότι η παρέμβαση είναι ορισμένης διάρκειας και ότι μόνο δικαστικές αρχές ή ισότιμες διοικητικές αρχές μπορεί να την καθορίζουν. Όταν είναι αναγκαία η ιδρυματική μέριμνα να

διαφοροποιούνται οι μορφές της ιδρυματικής μέριμνας, για να καθορίζεται εκείνη που αρμόζει περισσότερο στην ηλικία, τις δυσκολίες και τον πρότερο βίο του ανηλίκου, να ιδρυθούν μικρής δυναμικότητας ιδρύματα αγωγής ενταγμένα στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον τους, να προβλέπεται ότι η προσωπική ελευθερία του ανηλίκου περιορίζεται όσο το δυνατόν λιγότερο. (ο.π)

- Έρευνα. Στην προώθηση και ενθάρρυνση συγκριτικής έρευνας στο πεδίο της παραβατικότητας των ανηλίκων, έτσι ώστε να παρέχεται η βάση για την άσκηση πολιτικής σε αυτή την περιοχή, προσδίδοντας έμφαση στη μελέτη:

- Των προληπτικών μέτρων
- Της σχέσης ανάμεσα στην αστυνομία και τα νεαρά άτομα
- Της επιρροής κάθε νέας αντεγκληματικής πολιτικής στη λειτουργία των νομικών συστημάτων που αφορούν τους ανηλίκους
- Των εναλλακτικών μέτρων στη στέρηση της ελευθερίας
- Της κοινοτικής συμμετοχής στη μέριμνα των νεαρών δραστών
- Της σχέσης μεταξύ των δημογραφικών παραγόντων και της αγοράς εργασίας αφενός και της παραβατικότητας των ανηλίκων αφετέρου
- Του ρόλου των μέσων μαζικής ενημέρωσης στο πεδίο της παραβατικότητας και των αντιδράσεων στην παραβατικότητα
- Των θεσμών, όπως ο επίτροπος διοίκησης για τη νεολαία ή μια ανάλογη επιτροπή συλλογής παραπόνων για την προστασία των δικαιωμάτων των νεαρών ατόμων
- Των μέτρων και διαδικασιών συμφιλίωσης μεταξύ των νεαρών δραστών και των θυμάτων τους. (ο.π)

6.2.5 Σύσταση REC (2003) 20: Νέοι τρόποι αντιμετώπισης της παραβατικότητας ανηλίκων και ο ρόλος της δικαιοσύνης ανηλίκων.

Η Επιτροπή Υπουργών λαμβάνοντας υπόψη ότι η παραβατικότητα ανηλίκων στις ευρωπαϊκές χώρες αποτελεί ένα ανησυχητικό φαινόμενο για το οποίο απαιτούνται νέες μέθοδοι παρέμβασης διότι το παραδοσιακό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης δεν προσφέρει κατάλληλες λύσεις, καθώς επίσης, εκτιμώντας ότι η ηλικία ωριμότητας δεν συμπίπτει πάντα με την ηλικία την νομικής ενηλικίωσης και τέλος λαμβάνοντας υπόψη ευρωπαϊκά κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών μελών: α) να καθοδηγούνται από τις αρχές και τα μέτρα αυτής της Σύστασης, β) να κοινοποιήσουν αυτή τη Σύσταση σε Μ.Μ.Ε., σε υπηρεσίες και στους πολίτες. (Πιτσελά, 2006, σ.501-507)

Για τους σκοπούς αυτής της Σύστασης δίνονται οι ορισμοί των εξής εννοιών: «ανήλικοι», «παραβατικότητα», «σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων».Ειδικότερα: «*ανήλικοι* είναι τα άτομα που έχουν φθάσει την ηλικία της ποινικής ευθύνης αλλά όχι την ηλικία ενηλικίωσης», «*παραβατικότητα*, συμπεριλαμβάνονται ενέργειες που αντιμετωπίζονται από το ποινικό δίκαιο. Σε μερικές χώρες αυτή η έννοια περιλαμβάνει και αντικοινωνική/αποκλίνουσα συμπεριφορά.», «*σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων* είναι το τυπικό μέρος μιας ευρύτερης προσέγγισης για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων.» (ο.π)

Σύμφωνα με τη Σύσταση, κύριοι σκοποί της δικαιοσύνης ανηλίκων και των μέτρων αντιμετώπισης είναι να προλαμβάνει την διάπραξη αξιόποινων πράξεων καθώς και την υποτροπή των ανηλίκων, να (επανα)κοινωνικοποιήσουν και να (επανα)εντάξουν τους ανήλικους δράστες, να μεριμνήσουν για τις ανάγκες και τα δικαιώματα των θυμάτων.(ο.π)

Το σύστημα δικαιοσύνης αποτελεί βασικό παράγοντα πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων γιατί στηρίζεται στην κοινότητα και έμμεσα με

το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, το σχολείο, τη γειτονιά. Η μεταχείριση των ανηλίκων δραστών, στηρίζεται σε επιστημονικές μελέτες σχετικά με το τι αποδίδει σε ποιόν και υπό ποιες περιστάσεις. (ο.π)

Η Σύσταση δίνει περισσότερα στοιχεία σχετικά με την τυπική ποινική δίωξη. Έτσι, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, πρέπει να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας, να προάγουν τα συμφέροντα του ανηλίκου. Για την αντιμετώπιση της επαναλαμβανόμενης εγκληματικής δράσης τα κράτη μέλη αναπτύσσουν καινοτομίες και αποτελεσματικότερες κυρώσεις που στοχεύουν άμεσα στην εγκληματική συμπεριφορά και στις ανάγκες του δράστη. Η εμπλοκή των γονιών ή άλλων νόμιμων εκπροσώπων εξυπηρετεί τη διαμεσολάβηση, την αποκατάσταση της ζημιάς και την αποζημίωση του θύματος. Οι γονείς ενθαρρύνονται για να συνειδητοποιούν και να αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους σχετικά με τη συμπεριφορά των παιδιών. Όπου είναι αποτελεσματικό αυτά τα πρόσωπα υποχρεώνονται να παρακολουθούν μαθήματα συμβουλευτικής γονέων ή κατάρτισης σε γονικά καθήκοντα.(ο.π)

Σχετικά με τα δικαιώματα των ανηλίκων δραστών κάτω των 21 ετών στην αγορά εργασίας, δεν υποχρεώνονται να αποκαλύψουν το ποινικό τους μητρώο στους εργοδότες.(ο.π)

Η αστυνομία πρέπει να λαμβάνει υπόψη, όταν κρατούνται ανήλικοι, την ηλικία τους, την ευπάθειά τους και το επίπεδο ωριμότητά τους. Πρέπει να ενημερώνονται άμεσα για τα δικαιώματά τους και τις εγγυήσεις τους, με τέτοιο τρόπο ώστε να κατανοούν τα όσα λέγονται. Επίσης, πρέπει να συνοδεύονται από κηδεμόνα ή νόμιμο εκπρόσωπο, να έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο και γιατρό καθώς δεν επιτρέπεται να κρατούνται πάνω από 48 ώρες. Όταν κρατούνται προσωρινά, ως έσχατο καταφύγιο, η διάρκεια δεν είναι περισσότερο από 6 μήνες πριν την δίκη. Βέβαια, όπου εφικτό επιλέγεται εναλλακτικό μέτρο όπως η τοποθέτηση του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια ή σε συγγενείς. (ο.π)

Τα δικαστήρια εξετάζουν αν υπάρχει κίνδυνος υποτροπής του ανήλικου καθώς ερευνούν για την προσωπικότητα και την κοινωνική κατάσταση του

ανήλικου φερόμενου ως δράστης. Εάν ο ανήλικος στερηθεί την ελευθερία του, η προετοιμασία για την απόλυσή του αρχίζει από την πρώτη μέρα της κράτησης. Στα πλαίσια επανένταξης χρησιμοποιούνται τακτικές άδειες, παραμονή σε ανοικτά καταστήματα, πρώιμη υπό όρο απόλυση και μονάδες αποκατάστασης. (ο.π)

Η υλοποίηση της Σύστασης σχεδιάζεται, συντονίζεται και εφαρμόζεται από τοπικούς εταίρους, όπως είναι: αστυνομία, υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων, υπηρεσίες νεότητας και πρόνοιας, δικαστικές αρχές, εκπαιδευτικές υπηρεσίες, υπηρεσίες απασχόλησης, υγείας και στέγης, καθώς επίσης από τον ιδιωτικό τομέα και από εθελοντές. Αυτοί οι εταίροι προσφέρουν εκπαίδευση και κατάρτιση, σχεδιάζουν, χρηματοδοτούν, παρέχουν υπηρεσίες, ελέγχουν, ανταλλάσσουν πληροφορίες και αξιολογούν την αποτελεσματικότητα και διαχέουν τις πρακτικές. (ο.π)

Τέλος, όσον αφορά τον έλεγχο, την αξιολόγηση και τη διάδοση της πληροφόρησης διατίθενται χρήματα για επιστημονική αξιολόγηση των παρεμβάσεων και τη διάδοση των ευρημάτων στους επαγγελματίες που εργάζονται στον τομέα αυτό. Ακόμα, συλλέγονται πληροφορίες και διεξάγονται έρευνες όσον αφορά την εμπλοκή και μεταχείριση εθνικών μειονοτήτων στο σύστημα της δικαιοσύνης. Τέλος, για την πληροφόρηση του κοινού και τη βελτίωση της εμπιστοσύνης της κοινής γνώμης αναπτύσσονται στρατηγικές ενημέρωσης σχετικά με την παραβατικότητα ανηλίκων, το έργο και τα αποτελέσματα μέσω ενός ευρέως φάσματος μεθόδων διάδοσης, περιλαμβανομένης της τηλεόρασης και του διαδικτύου.(ο.π)

6.3 Εξοιδρυματικά μέτρα

6.3.1 Αναμορφωτικά μέτρα

Με το νόμο 3189/2003 και με βάση τις σύγχρονες τάσεις για “αποϊδρυματοποίηση” ο κατάλογος των αναμορφωτικών μέτρων

συμπληρώθηκε και εμπλουτίστηκε. Τα αναμορφωτικά μέτρα είναι τα ακόλουθα: (Ρομπόκου-Καραγιάννη, 2007, σ.145-147)

- Η επίπληξη του ανηλίκου, δηλαδή η επίσημη αποδοκιμασία της πράξης του ανηλίκου από το δικαστήριο.(ο.π)
- Η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή τους επιτρόπους του. Σκοπός του μέτρου αυτού είναι η ενίσχυση της ευθύνης αυτών των ανθρώπων στη διαπαιδαγώγηση του ανηλίκου.(ο.π)
- Η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια, δηλαδή σε οικογένεια επιδοτούμενη από το Κράτος ή και οικογένεια που δέχεται τον ανήλικο με βάση τις ιδέες του εθελοντισμο. (ο.π),
- Η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων, κυρίως, δηλαδή σε επιμελητή της Υπηρεσίας Ανηλίκων, όπου ασκούν "προστατευτική επίβλεψη" ακόμα και αν έχει επιβληθεί σ' αυτόν το αναμορφωτικό μέτρο της επίπληξης και της ανάθεσης της επιμέλειας σε γονείς ή επιτρόπους. (ο.π)
- Η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης. Προϋποτίθεται εδώ μια φυσική προσέγγιση δράστη και θύματος, ώστε να καταλάβουν ο ένας τα προβλήματα του άλλου, να αρθούν οι παρεξηγήσεις και να υπάρξει αποκατάσταση της βλάβης που προκλήθηκε,, στο μέτρο του δυνατού. (ο.π)
- Η αποζημίωση του θύματος, ή κατ' άλλον τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο. Είναι σημαντικό η αποζημίωση να γίνεται από τον ίδιο τον ανήλικο, έτσι ώστε να συνειδητοποιήσει τις συνέπειες των πράξεών του και, επιπλέον, να μη γίνεται απλώς το εργαλείο της διάπραξης αξιόποινων πράξεων από άλλους. (ο.π)
- Η παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον ανήλικο, δηλαδή η χωρίς αμοιβή απασχόλησή του π.χ. σε κηπουρικές εργασίες, δασοφυλάκηση κ.λ.π.

Επιβάλλεται από το δικαστή ανεξάρτητα από τη συναίνεση του ανηλίκου ή των γονέων του. Στην υλοποίηση του μέτρου αυτού συμμετέχουν ως φορείς ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, η Γεν. Γραμματεία Νέας Γενιάς, ο Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας και διάφοροι Δήμοι ή Κοινότητες. Σημαντικό είναι κατά την εφαρμογή του μέτρου, να μη δημιουργηθεί ανταγωνισμός με τους άλλους εργαζόμενους, να μην είναι ιδιαίτερα επίπονο για τον ανήλικο και να του παρέχει τη δυνατότητα εκμάθησης κάποιας τέχνης ή άλλης επικερδούς εργασίας. (ο.π)

- Η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς. Συχνά κρίνεται σκόπιμη για την αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, η ψυχολογική στήριξη τους από ειδικούς ψυχολόγους, ψυχιάτρους ή κοινωνικούς λειτουργούς. (ο.π)
- Η φοίτηση του ανηλίκου, σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Το μέτρο αυτό συμβάλλει τόσο στην απόκτηση γνώσεων για την ευκολότερη εξεύρεση εργασίας, όσο και στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ανηλίκου δράστη καθώς λειτουργεί ως παράγοντας που αποτρέπει την περαιτέρω εμπλοκή του ανηλίκου σε εγκληματικές ενέργειες.(ο.π)
- Η παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής. Δεδομένου ότι οι περισσότερες παραβάσεις των ανηλίκων αφορούν ποινικά αδικήματα του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας και κυρίως την οδήγηση δικύκλου ή αυτοκινήτου χωρίς σχετική άδεια, το μέτρο αυτό θεωρείται χρήσιμο.(ο.π)
- Η ανάθεση της εντατικής επιμέλειας και επιτήρησης του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων. Πρόκειται για εξωιδρυματικό αναμορφωτικό μέτρο που απαιτεί ενασχόληση με τον ανήλικο παραβάτη τόσο από πλευράς χρόνου, όσο και από πλευράς ποιοτικών επαφών, με σκοπό την επίβλεψη, τη διαπαιδαγώγηση και τη

συμβουλευτική υποστήριξη. Το δικαστήριο ανηλίκων θα καθορίσει τη συχνότητα και τη διάρκεια της «εντατικής επιμέλειας» που ασκείται όπως και η «απλή» επιμέλεια είτε από τους επιμελητές ανηλίκων, είτε από άλλη κοινωνική υπηρεσία. (ο.π)

- Η τοποθέτηση του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής, δηλαδή ο αναγκαστικός εγκλεισμός του ανηλίκου σε ίδρυμα. Το αναμορφωτικό αυτό μέτρο μπορεί να επιβληθεί και σε προπαραβατικούς ανηλίκους, πράγμα που σημαίνει το συγχρωτισμό τους με ανηλίκους δράστες αξιόποινων πράξεων. Σκοπός των ιδρυμάτων αυτών είναι η κοινωνική στήριξη, η εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των ανηλίκων με παραβατική συμπεριφορά. Όμως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ιδρύματα αγωγής λόγω του κοινοβιακού τους συστήματος, θεωρούνται στην εποχή μας ότι έχουν αναχρονιστικό χαρακτήρα και δεν βοηθούν στη διαπαιδαγώγηση και την κοινωνική ένταξη του ανηλίκου. Γι' αυτό και στη θέση τους προωθούνται άλλες μορφές μέτρων, όπως η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια και η δημιουργία μονάδων φροντίδας για ανηλίκους κατά το οικογενειακό σύστημα. (ο.π)

6.3.2 Θεραπευτικά μέτρα

Το δικαστήριο ανηλίκων επιβάλλει τη λήψη θεραπευτικών μέτρων στον ανήλικο, όταν εξειδικευμένη ομάδα ιατρών, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών, συντάσσει σχετική διάγνωση και γνωμοδότηση προκειμένου να επιλεγεί το καταλληλότερο θεραπευτικό μέτρο. Τα θεραπευτικά μέτρα αφορούν περιπτώσεις όπου «αν η κατάστασή του απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση, ιδίως, αν πάσχει από ψυχική ασθένεια ή τελεί σε νοσηρή διατάραξη των πνευματικών του λειτουργιών ή από οργανική νόσο ή κατάσταση που του δημιουργεί σοβαρή σωματική δυσλειτουργία ή του έχει γίνει έξη η χρήση οινόπνευματων ποτών ή ναρκωτικών ουσιών και δεν μπορεί να την αποβάλει με τις δικές του δυνάμεις,

ή εμφανίζει ανώμαλη καθυστέρηση στην πνευματική και την ηθική του ανάπτυξη». Τα θεραπευτικά μέτρα είναι τα ακόλουθα: (Κουράκης, 2004, σ.288-289)

- Η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, στους επιτρόπους του ή στην ανάδοχη οικογένεια. (ο.π)
- Η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων. (ο.π)
- Η παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος από τον ανήλικο. (ο.π)
- Η παραπομπή του ανηλίκου σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάστημα.

Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις μπορεί να επιβληθούν τα μέτρα που προβλέπονται στις περιπτώσεις 1 ή 2 σε συνδυασμό με το μέτρο που προβλέπεται στην περίπτωση 3.

Συμπερασματικά, η διάρκεια των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων δεν καθορίζεται επακριβώς εκ των προτέρων. Με το νέο νόμο προβλέπεται να ορίζεται ως προς τα αναμορφωτικά μέτρα απλώς η μέγιστη διάρκεια. Προφανώς η διάρκεια του μέτρου εξαρτάται κυρίως από τις ανάγκες και τις προοπτικές του ανηλίκου για βελτίωση της συμπεριφοράς του και κοινωνική επανένταξη. Το δικαστήριο ανηλίκων μπορεί να αντικαταστήσει ένα αναμορφωτικό μέτρο ή θεραπευτικό μ' ένα άλλο. Περαιτέρω μπορεί να επιβάλει ως πρόσθετο αναμορφωτικό μέτρο επιπλέον υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του ανηλίκου ή τη διαπαιδαγώγησή του, π.χ. να αποφεύγει τις συναναστροφές με ορισμένα άτομα, να μη μεταβαίνει σε ορισμένα κέντρα "ψυχαγωγίας" και "διασκέδασης". (ο.π)

6.4 Ποινικός σωφρονισμός

Ο ποινικός σωφρονισμός σε φυλακές ανηλίκων ή "ειδικά καταστήματα κράτησης νέων", όπως επίσημα ονομάζονται, για ανήλικους παραβάτες ηλικίας 13-18 ετών συμπληρωμένων επιβάλλεται εφόσον διαπιστωθεί αρνητική

πρόγνωση για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Σε περιπτώσεις ποινικού σωφρονισμού επιβάλλεται να αιτιολογεί το δικαστήριο την απόφασή του, χωρίς να αρκείται σε τυπικές αιτιολογίες. Με τη νομοθεσία του 2003 πρέπει να ορίζεται επακριβώς ο χρόνος παραμονής του ανηλίκου στο κατάστημα. Μετά τη λήξη του μισού της ποινής ή για σπουδαίους λόγους του ενός τρίτου αυτής, το δικαστήριο απολύει υπό όρο τον ανήλικο. Η διάρκεια του ποινικού σωφρονισμού σε φυλακές ανηλίκων είναι μεταξύ 5 και 20 ετών, εάν το αδίκημα που τελέσθηκε ο νόμος απειλεί στερητική της ελευθερίας ποινή άνω των 10 ετών. Σε κάθε άλλη περίπτωση το ελάχιστο όριο διάρκειας είναι 6 μήνες και το μέγιστο 10 χρόνια. (Κουράκης, 2004, σ.290)

Κατά μέσο όρο, ο ποινικός σωφρονισμός ανέρχεται στο 3,3% του συνολικού αριθμού ανηλίκων έως 17 ετών, στους οποίους επιβάλλεται κάποια κύρωση από δικαστήριο. Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι στη δικαστηριακή πρακτική, το ανώτερο όριο της ποινής του ποινικού σωφρονισμού σπάνια υπερβαίνει τα πέντε έτη. (ο.π)

6.4.1 Ποινική δίκη

Η ποινική δίκη των ανηλίκων παραβατών στην Ελλάδα εμφανίζει κάποιες ιδιαιτερότητες ως προς το θεσμικό πλαίσιο και τον τρόπο διεξαγωγής που την διαφοροποιούν σημαντικά από τις ποινικές δίκες των ενηλίκων. (Κουράκης, 2004, σ.292-295, 297-298)

Η ποινική δίκη διεξάγεται από ιδιαίτερα όργανα, **τα Δικαστήρια Ανηλίκων**, τα οποία στελεχώνονται από δικαστές και εισαγγελείς. Σύμφωνα με όσα προβλέπονται, πρωτοδικές που έχουν, κατά προτίμηση, "ειδικές γνώσεις" και γνωρίζουν, "αν είναι δυνατό", μία από τις γλώσσες αγγλική, γαλλική, γερμανική ή ιταλική, επιλέγονται με απόφαση του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου για να συγκροτήσουν τα Δικαστήρια Ανηλίκων στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου. Αντίστοιχα, επιλέγονται και οι εφέτες που στελεχώνουν τα Εφετεία Ανηλίκων στην έδρα κάθε Εφετείου. Ο διορισμός των δικαστών

ανηλίκων γίνεται με έκδοση προεδρικού διατάγματος και η θητεία τους είναι διετής και ανανεώσιμη για δύο χρόνια ακόμη, πάντα όμως με τη συναίνεσή τους.(ο.π)

Οι αποφάσεις των πρωτοβάθμιων Δικαστηρίων (μονομελών και τριμελών) μπορούν να προσβληθούν από τον ανήλικο και τον εισαγγελέα με το ένδικο μέσο της έφεσης, εφόσον ο ανήλικος καταδικασθεί σε ποινικό σφραγισμό, ανεξαρτήτως ύψους ποινής. Με έφεση ο ανήλικος μπορεί να προσβάλει αποφάσεις του Μονομελούς ή του Τριμελούς Δικαστηρίου Ανηλίκων εφόσον συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: ο ανήλικος α) κατά την τέλεση της πράξης να είχε συμπληρώσει το 13^ο έτος, β) να δικάστηκε μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας του, και γ) να καταδικάσθηκε σε ποινή στερητική της ελευθερίας που είναι εφέσιμη. Δεν μπορεί όμως να ασκήσει έφεση για αποφάσεις που επέβαλαν αναμορφωτικό ή θεραπευτικό μέτρο, καθώς τα μέτρα θεωρούνται ότι έχουν διοικητικό χαρακτήρα και η επιβολή τους οδηγεί σε αθωωτική απόφαση, ή τουλάχιστον, σε μη καταδικαστική. (ο.π)

Τα βουλεύματα με τα οποία ένας ανήλικος παραπέμπεται στο δικαστήριο δεν μπορούν να προσβληθούν από αυτόν με έφεση, καθώς οι αξιόποινες πράξεις χαρακτηρίζονται όλες κατά πλάσμα ως πλημμελήματα. Σύμφωνα με το ν. 3160/2003 έφεση επιτρέπεται πλέον στον κατηγορούμενο μόνο κατά βουλεύματος του συμβουλίου πλημμελειοδικών το οποίο τον παραπέμπει στο δικαστήριο για κακούργημα. (ο.π)

Μια ακόμη ειδική ρύθμιση για τους ανηλικούς παραβάτες είναι αυτή που προβλέπεται για τους δικαστικούς λειτουργούς όπου εκτελούν καθήκοντα **ανακριτή**, αλλά χωρίς να απαιτούνται ιδιαίτερες γνώσεις ή γλωσσομάθεια για την ανάθεση αυτών των καθηκόντων. Στο πλαίσιο της ανάκρισης διεξάγεται κοινωνική έρευνα για τον κατηγορούμενο ανήλικο, δηλαδή, έρευνα για την υγιεινή, την ηθική και διανοητική του κατάσταση, για την προηγούμενη ζωή του, για τις οικογενειακές συνθήκες και γενικά για το περιβάλλον του. Για το

σκοπό αυτό μπορεί να αναθέσει τη συλλογή των απαιτούμενων πληροφοριών σε έναν από τους επιμελητές ανηλίκων. Σημαντικό είναι να επισημανθούν τα ακόλουθα: α) οι ανήλικοι δεν δικάζονται ποτέ από Μικτά Ορκωτά Δικαστήρια, β) το ανασταλτικό αποτέλεσμα της έφεσης ανηλίκου επέρχεται αυτοδικαίως, γ) δεν υπάρχει δεδικασμένο στις κυρώσεις που επιβάλλονται σε ανηλίκους, δεδομένου ότι τα αναμορφωτικά μέτρα μπορούν να αντικαθίστανται με άλλα, να αίρονται ή και να αντικαθίστανται με θεραπευτικά, δ) δεν επιτρέπεται η δημοσιότητα κατά τις συνεδριάσεις των Δικαστηρίων Ανηλίκων και κατά την απαγγελία της δικαστικής απόφασης. (ο.π)

Για την άσκηση της ποινικής δίωξης ανηλίκων στα πρωτοδικεία Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης και Πατρών, ο εκεί εισαγγελέας εφετών ορίζει ως αποκλειστικά αρμόδιο έναν εισαγγελέα πρωτοδικών και τον αναπληρωτή του. Πάντως, ούτε και σε αυτή την περίπτωση απαιτούνται ειδικές γνώσεις και γλωσσομάθεια. (ο.π)

Επιπλέον, σημαντικός είναι ο ρόλος του συνηγόρου του ανηλίκου κατά τη διάρκεια της δίκης, τόσο για να αποκαλυφθούν στο δικαστήριο η προσωπικότητα και οι ανάγκες του ανηλίκου, όσο και για να γίνουν σεβαστά τα δικονομικά του δικαιώματα. Εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος της πολιτικής αγωγής, για την αποκάλυψη της αλήθειας και την προστασία των συμφερόντων του θύματος. (ο.π)

Ακόμα, προσωρινή κράτηση για τον ανήλικο μπορεί να διαταχθεί από το δικαστήριο μόνον εφόσον: α) ο ανήλικος κατηγορούμενος έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας του, β) δεν έχει ο ανήλικος γνωστή διαμονή στη χώρα ή έχει κάνει προπαρασκευαστικές ενέργειες για να διευκολύνει την φυγή του ή κρίθηκε στο παρελθόν φυγόδικος, γ) η πράξη για την οποία κατηγορείται απειλείται στον νόμο με ποινή κάθειρξης τουλάχιστον 10 ετών ή και ισόβια κάθειρξη. Ο νομοθέτης όμως προέβλεψε με τη νέα διατύπωση του νόμο να μην οδηγείται ο ανήλικος σε προσωρινή κράτηση αν έχει αδυναμία παροχής εγγύησης. (ο.π)

Σχετικά με τη διαδικασία του αυτοφώρου δεν εφαρμόζεται σε υποθέσεις ανηλίκων γιατί η προσφυγή σε αυτή τη διαδικασία θα απέβαινε εις βάρος του ανηλίκου, αφού θα ελαχιστοποιούσε τη δυνατότητα σοβαρής και υπεύθυνης μελέτης της προσωπικότητας και των προβλημάτων του ανηλίκου. Εάν ο ανήλικος συλληφθεί από αστυνομικό όργανο την στιγμή που τελεί το αδίκημα ή αμέσως μετά, προσάγεται στον Εισαγγελέα Ανηλίκων. Τέλος, τα δικαστικά έξοδα δεν καταλογίζονται από τα δικαστήρια ανηλίκων γιατί θα ήταν επώδυνο για τον ανήλικο να επιβαρυνθούν και με τα έξοδα της δίκης, αφού δεν έχουν τη δυνατότητα να τα καταβάλλουν. (ο.π)

6.5 Υπηρεσίες καταστολής για τον ανήλικο παραβάτη

6.5.1 Αστυνομία ανηλίκων

Όταν εκδηλωθεί αντικοινωνική συμπεριφορά από έναν έφηβο, και στη συνέχεια αποκαλυφθεί η πράξη του, τα όργανα της κοινωνίας με τα οποία θα έρθει σε επαφή αρχικά είναι η αστυνομία και ο εισαγγελέας. (Γεωργούλας, 2000, σ.181-182)

Το Τμήμα Ανηλίκων στη Διεύθυνση Ασφαλείας της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής είναι η υπηρεσία που έχει ως βασικές δράσεις την διεξαγωγή περιπολιών, την προσαγωγή υπόπτων, τον έλεγχο των εισαγγελικών παραγγελιών και τη συνδρομή της στη διενέργεια κοινωνικών ερευνών. (ο.π)

Πιο συγκεκριμένα, τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις του προσωπικού που υπηρετεί στο Τμήμα ανηλίκων είναι:

- Η σύλληψη ανηλίκων δραστών,
- Η κράτηση ανηλίκων σε ιδιαίτερους ασφαλείς χώρους,
- Η προανάκριση ανηλίκων,
- Η συνεργασία με τις αρμόδιες δικαστικές αρχές ανηλίκων και άλλες υπηρεσίες ανηλίκων,

- Η μεταγωγή ανηλίκων, κατά κανόνα, χωρίς χειροπέδες και με αυτοκίνητα με συμβατικό αριθμό στους αρμόδιους φορείς,
- Η αποκλειστική ανάληψη και περαίωση των υποθέσεων ανηλίκων δραστών και θυμάτων.

6.5.2 Δικαστήρια ανηλίκων

Οι πρώτοι νόμοι που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα σχετικά με τα δικαστήρια ανηλίκων ήταν το 1919 ‘περί προστασίας των εις επαιτείαν, αλητείαν κ.λ.π. εκδότων ανηλίκων’, ‘περί δικαστηρίων ανηλίκων’. (Σπινέλη, 1992, σ.90)

Τα δικαστήρια ανηλίκων δικάζουν τις αξιόποινες πράξεις που τελούνται από ανηλίκους ηλικίας από 12 έως 17 ετών. Συγκεκριμένα υπάρχει το μονομελές δικαστήριο ανηλίκων που έχει το δικαίωμα να επιβάλλει αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, το τριμελές δικαστήριο ανηλίκων που δικάζει αξιόποινες πράξεις που τελούνται από ανηλίκους, για τις οποίες η ποινή περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα πρέπει να είναι τουλάχιστον 5 έτη και τέλος υπάρχει το εφετείο ανηλίκων που δικάζει τις εφέσεις κατά των αποφάσεων των τριμελών δικαστηρίων ανηλίκων.(Τρωιάνου-Λουλά, 1995, σ.100-101)

Πρέπει να επισημανθεί ότι τα δικαστήρια ανηλίκων συνεδριάζουν πάντα ‘κεκλεισμένων των θυρών’ (με εξαίρεση τους διάδικους, τους συνηγόρους, τους επιμελητές ανηλίκων, τους γονείς ή τους κηδεμόνες και τους αντιπροσώπους της οικείας εταιρείας προστασίας ανηλίκων.(Τρωιάνου - Λουλά, 1995, σ.143). Με τη διάταξη αυτή νομοθέτης προσπαθεί να διαφυλάξει την ιδιωτική ζωή του ανηλίκου, κατά τη διαδικασία της ποινικής δίκης, από στιγματισμούς και τραύματα, που μπορεί να έχουν αρνητική επίδραση στην διαμόρφωση της προσωπικότητας. Η απαγόρευση της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων ανηλίκων αφορά: (Ρομπόκου-Καραγιάννη, 2007, σ.139-140)

- Το να μην αναγράφονται ή μεταδίδονται πληροφορίες που σχετίζονται με την υπόθεση του ανηλίκου παραβάτη από τα Μ.Μ.Ε. (ο.π)
- Τα στοιχεία που εγγράφονται στο ποινικό μητρώο του ανηλίκου, πρέπει να μην είναι προσβάσιμα, παρά μόνο στα άτομα που ασχολούνται με την υπόθεση του ανηλίκου ή έχουν «ειδική εξουσιοδότηση» (ο.π)
- Την παρουσία στις αίθουσες των δικαστηρίων ανηλίκων μόνο συγκεκριμένων ατόμων και τον αποκλεισμό οποιουδήποτε άλλου προσώπου. (ο.π).

6.5.3 Επιμελητές Ανηλίκων

Στην Ελλάδα η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων λειτουργεί περισσότερα από 40 χρόνια. Είναι στελεχωμένη από πτυχιούχους Πανεπιστημίων, όπως σχολές νομικής, φιλοσοφικής, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, κοινωνικής εργασίας και παιδαγωγικών επιστημών. Η υπηρεσία εποπτεύεται από τον οικείο δικαστή ανηλίκων αλλά και από την υπηρεσία του υπουργείου Δικαιοσύνης. Οι αρμοδιότητες των επιμελητών ανηλίκων είναι: (Τρωιάνου-Λουλά, 1995, σ.381-382)

- Να αναλαμβάνουν κοινωνική έρευνα προκειμένου να εισαχθεί ο ανήλικος σε αναμορφωτικό κατάστημα,
- Να συντάσσει ατομικά δελτία πριν την προσαγωγή του ανηλίκου στο δικαστήριο,
- Να ασκεί επιμέλεια στους ανηλικούς που απολύονται από τα σωφρονιστικά καταστήματα,
- Να ασκεί επιμέλεια στους ανηλικούς που τους επιβλήθηκαν τα μέτρα της επίπληξης

κ.α.

- Να διενεργεί κοινωνική έρευνα στην οποία να αναφέρει τον τρόπο διαβίωσης του ανηλίκου, τη διαγωγή του, τα χαρακτηριστικά της

προσωπικότητάς τους κατόπιν επικοινωνίας με τον ανήλικο, τους γονείς του, τον εργοδότη του και με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο δείχνει ενδιαφέρον για τον ανήλικο,

- Σε περιπτώσεις επιβολής αναμορφωτικών μέτρων στον ανήλικο, ο επιμελητής ανηλίκων επικοινωνεί συστηματικά με τον ίδιο, τους γονείς, τους δασκάλους και με όποιο άλλο πρόσωπο σχετίζεται με τον ανήλικο,
- Να καθοδηγεί και να υποβοηθά τους οικείους του ανηλίκου και να συμβάλλει στην κοινωνική και επαγγελματική τους αναπροσαρμογή.

Οι εκθέσεις των επιμελητών ανηλίκων θα πρέπει να περιλαμβάνουν τα εξής στοιχεία:

- Την κατάσταση της υγείας του ανηλίκου,
- Τις γραμματικές του γνώσεις,
- Την εμφάνισή του,
- Τη στάση απέναντι στον / στη σύζυγο (για γονείς),
- Τη στάση απέναντι στα παιδιά (για γονείς),
- Τη θέση του κάθε μέλους μέσα στην οικογένεια,
- Το χαρακτήρα των ανηλίκων,
- Τις συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας.

Επίσης, ο επιμελητής ανηλίκων θα πρέπει να εξετάζει όλες τις φάσεις ανάπτυξης του ανηλίκου. Πιο ειδικά, να γνωρίζει:

- Την υγεία του και τη σωματική του ανάπτυξη,
- Την ψυχολογική και συναισθηματική του εξέλιξη,
- Τη θέση του μέσα στην οικογενειακή ομάδα,
- Τις σχέσεις με τους γονείς και τα αδέρφια του,
- Τη σχολική του εξέλιξη, τη στάση του απέναντι στο σχολείο και τους συμμαθητές του,
- Την εξωτερική του εμφάνιση και τις συνήθειές του,
- Τις κοινωνικές του σχέσεις και τη στάση του απέναντι στους φίλους του,

- Την επαγγελματική του εξέλιξη και τη στάση του απέναντι στην εργασία του, τον εργοδότη και τους συναδέλφους του,
- Τις κλίσεις και τις προτιμήσεις του,
- Το είδος της ψυχαγωγίας που προτιμά,
- Τα γεγονότα τα οποία επηρέασαν την οικογενειακή ζωή,
- Τη θέση που λαμβάνει ο ανήλικος απέναντι στο άλλο φύλο, τις εμπειρίες του και την πιθανή ύπαρξη διαστροφής (γενετήσιο πρόβλημα). (ο.π)

6.5.4 Εισαγγελία ανηλίκων

Συχνά, ο εισαγγελέας ανηλίκων είναι αυτός που έρχεται πρώτος σε επαφή με τον ανήλικο παραβάτη κατόπιν αίτησης των γονιών ή των εταιρειών προστασίας ανηλίκων ή κατόπιν αναφοράς άλλων ενδιαφερομένων. Βασική του υποχρέωση είναι “να ασκήσει ποινική δίωξη κατόπιν μήνυσης ή αναφοράς” στον ανήλικο. Συχνά, συμβαίνει να κρίνει αβάσιμη την αναφορά ή τη μήνυση οπότε την τοποθετεί στο αρχείο. (Γεωργούλας, 2000, σ.178-180)

Όταν πρόκειται για σοβαρές περιπτώσεις, ο φάκελος του ανηλίκου μεταβιβάζεται από την εισαγγελία στο δικαστή ο οποίος θα αποφασίσει την πιο κατάλληλη αντιμετώπιση για τον ανήλικο παραβάτη. (ο.π)

Ο εισαγγελέας ανηλίκων παρίστανται οπωσδήποτε στις δίκες που διεξάγονται στα Δικαστήρια ανηλίκων. Επιπλέον, έχει αρμοδιότητα σε θέματα που αφορούν την εκτέλεση αποφάσεων αυτών των δικαστηρίων. Έτσι, με την νομοθεσία του 2003, για την εκτέλεση των εν λόγω αποφάσεων φροντίζει αυτεπαγγέλτως ο αρμόδιος εισαγγελέας ανηλίκων, και αν η απόφαση έχει εκδοθεί από το εφετείο ανηλίκων, ο εισαγγελέας του δικαστηρίου αυτού, μπορεί να αναθέσει την εκτέλεση στον εισαγγελέα ανηλίκων. Επίσης, ο εισαγγελέας ανηλίκων επιβλέπει την εφαρμογή των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων καθώς και τον ποινικό σωφρονισμό.(Κουράκης, 2004, σ.294).

6.5.5 Ιδρύματα αγωγής

Το μέτρο αυτό εφαρμόζεται σε ειδικές περιπτώσεις γιατί σημαίνει ταυτόχρονα τη στέρηση της ελευθερίας του ανηλίκου.(Σπινέλλη, 1992, σ.118-123)

Η αποτελεσματικότητα του μέτρου έχει αμφισβητηθεί διότι ``δεν έχει θεσμοθετηθεί η μεταϊδρυματική παρακολούθηση των ανηλίκων`` ώστε να γίνονται συγκρίσεις. (ο.π)

Έρευνες αναφέρουν πως οι πρώην τρόφιμοι παρουσιάζουν υψηλότερους δείκτες αποτυχίας σε σχέση με εκείνους στους οποίους επιβλήθηκε ένα άλλο είδος εξωϊδρυματικής μεταχείρισης. Η αποτυχία αυτή οφείλεται στο γεγονός πως οι ανήλικοι-τρόφιμοι αποτελούν τις «δύσκολες περιπτώσεις» δηλαδή: (ο.π)

- Δεν επιδρούν πάνω τους τα εξωϊδρυματικά, αναμορφωτικά μέτρα,
- Τέλεσαν μια αξιόποινη πράξη,
- Διέπραξαν λιγότερο σοβαρές, αλλά αξιόποινες πράξεις εξακολουθητικά (υπότροποι),
- Οι οικογενειακές συνθήκες διαβίωσής τους ήταν βλαπτικές,
- Συναναστρέφονταν με αρνητικά πρότυπα συμπεριφοράς,
- Αντιλαμβάνονταν ως τιμωρία τη μεταχείρισή τους και έτσι αυξανόταν η επιθετικότητά τους,
- Στιγματίζονταν και έτσι δυσκολεύονταν στην κοινωνική επανένταξη. (ο.π).

Η εισαγωγή των ανηλίκων στα καταστήματα αυτά επιτρέπεται μόνο όταν ο ανήλικος είναι από 7 έως 18 χρονών και όταν δεν είναι σωματικώς ανάπηροι. Ακόμα, απαγορεύεται να εισαχθούν οι ανήλικοι που πάσχουν από μεταδιδόμενα νοσήματα. (Τρωιάνου-Λουλά, 1995, σ.414-416)

Τέλος, ο Μαδιανός (1989), αναφέρει ότι τα περισσότερα παιδιά που εισήχθησαν σε αναμορφωτικό κατάστημα, προέρχονταν από διαλυμένες

οικογένειες και παραπέμφθηκαν κυρίως κατόπιν επιθυμίας των γονιών τους. (Μαδιανός, 1989, σ.313)

6.5.6 Σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων

Ο περιορισμός του ανηλίκου σε σωφρονιστικά καταστήματα επιβάλλεται ε ειδικές περιπτώσεις όπως και η τοποθέτηση σε καταστήματα / ιδρύματα αγωγής. (Σπινέλλη, 1992, σ.125).

Στην Ελλάδα, οι ανήλικοι που εκτίουν ποινή σωφρονισμού (13-17 ετών) δεν διαχωρίζονται από τους μετεφήβους (18-21 ετών). (ο.π)

Στόχος του μέτρου αυτού είναι η συγκράτηση του ανηλίκου από επιπλέον αντικοινωνική συμπεριφορά. Για να γίνει αυτό απαιτείται η κατάλληλη μεταχείριση και διαπαιδαγώγηση του εφήβου (μέσα στο κατάστημα) έτσι ο έφηβος να αποκατασταθεί κοινωνικά. (Τρωιάνου-Λουλά, 1995, σ.428-430)
Είναι σημαντικό να επικρατεί ατμόσφαιρα στοργής και κατανόησης, μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα. (ο.π)

Η ψυχαγωγία θα πρέπει να παρέχεται στους ανηλίκους έχοντας και οι ίδιοι την ευχέρεια του προγραμματισμού της. (ο.π)

Υποχρεωτική είναι η επαγγελματική εκπαίδευση των εφήβων ώστε να προετοιμαστούν για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. (ο.π)

Ο κοινωνικός λειτουργός της φυλακής ή ο επιμελητής ανηλίκων είναι υποχρεωμένος να προετοιμάσει την κοινωνική και επαγγελματική του αποκατάσταση, πριν την απόλυση του ανηλίκου. Στη συνέχεια, αναλαμβάνουν την επίβλεψή του και τη συμπαράστασή του ώστε να προσαρμοστεί στο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον. (ο.π)

6.6 Υπηρεσίες πρόληψης της παραβατικότητας ανηλίκων

6.6.1 Αστυνομία

Σε αυτόν το τομέα, το τμήμα ανηλίκων πρέπει: (Σπινέλλη, 1992, σ.82-89)

- Να ελέγχει τα δημόσια κέντρα και γενικά όλους τους χώρους που συχνάζουν ανήλικα άτομα. (ο.π)
- Να πραγματοποιεί ενημερωτικές διαλέξεις σε σχολεία και σε άλλους χώρους.(ο.π)
- Να συμμετέχει μαζί με αρμόδιους φορείς σε προληπτικά προγράμματα. (ο.π)
- Να διεξάγει έρευνες σχετικά με την πρόληψη σε συνεργασία με πανεπιστημιακές ή άλλες ερευνητικές ομάδες ή και ανεξάρτητα. (ο.π)
- Να τηρεί ειδικά στατιστικά δελτία για ερευνητικούς σκοπούς και να επεξεργάζεται τα στοιχεία που προκύπτουν. (ο.π)
- Να διεξάγει περιπολίες. (Γεωργούλας, 2000, σ.182)
- Να κάνει προσαγωγές υπόπτων. (ο.π)
- Να ελέγχει τις εισαγγελικές παραγγελίες για τις περιπτώσεις ενδοοικογενειακών διαφορών. (ο.π)
- Προσπαθούν να συμβιβάσουν τα αντιμαχόμενα μέρη, πριν από κάθε άλλη ενέργεια. (Κουράκης, 2004, σ.296)
- Σε περιπτώσεις πταισμάτων οι διευθυντές ή διοικητές υπηρεσιών της Ελληνικής Αστυνομίας,, μετά από ακρόαση του παραβάτη, μπορούν να κάνουν δεκτές τις αντιρρήσεις του και να θέτουν την υπόθεση στο αρχείο.(ο.π)

6.6.2 Δικαστήρια ανηλίκων

Η απόφαση που θα πάρει ο δικαστής ανηλίκων για το αν θα πρέπει να εγκλειστεί σε σωφρονιστικό κατάστημα ή ποια άλλα μέτρα θα πρέπει να επιβληθούν, μπορεί να θεωρηθεί ως πρόληψη. Γι' αυτό οι δικαστές ανηλίκων εκτός από νομική κατάρτιση, έχουν γνώσεις ψυχολογίας, βιολογίας, παιδαγωγικής, ψυχιατρικής κ.λ.π. (Γεωργούλας, 2000, σ.179).

6.6.3 Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων

Η υπηρεσία επιμελητών δυσκολεύεται να σε αρκετές περιπτώσεις να εφαρμόσει προγράμματα πρόληψης και έτσι περιορίζεται στις υποθέσεις καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Αυτό συμβαίνει διότι σε πολλές περιοχές υπάρχει φόρτος εργασίας εξαιτίας των κενών θέσεων που υπάρχουν. Ακόμα, ο επιμελητής αφιερώνει αρκετό χρόνο σε γραφικές εργασίες (μητρώα, καρτέλες κ.α.) (Γεωργούλας, 2000, σ.187).

Βέβαια όπου είναι δυνατό εφαρμόζονται προγράμματα πρόληψης, τα οποία προωθούνται με σκοπό να μειωθούν τα περιστατικά αντικοινωνικής εξέλιξης νέων ατόμων. (Σπινέλλη, 1992, σ.110-112)

Προβλέπεται ενημέρωση του κοινού για τη λειτουργία της υπηρεσίας επιμελητών σε συνεργασία με τις εταιρείες προστασίας ανηλίκων, τις εκπαιδευτικές και αστυνομικές αρχές και τους υπόλοιπους κοινωνικούς οργανισμούς, ώστε να γίνει αντιληπτό ότι η προσφυγή στην υπηρεσία επιμελητών δεν σημαίνει τιμωρία αλλά βοήθεια και προστασία του νέου για να προσαρμοστεί κοινωνικά και να αποτραπεί μια πιθανή δυσάρεστη εξέλιξή του. (ο.π)

Επιπλέον, η έγκαιρη αντιμετώπιση των περιστατικών παιδιών που διατρέχουν ηθικό κίνδυνο, συνιστά πρόληψη. (ο.π)

6.6.4 Εισαγγελία ανηλίκων

Ο εισαγγελέας μπορεί να ασκήσει προληπτική πολιτική. Μπορεί να παρίστανται στα αστικά δικαστήρια και να ζητά την αφαίρεση της γονικής μέριμνας και επιμέλειας από ακατάλληλους γονείς, αποκαλύπτοντας και επεμβαίνοντας προληπτικά σε περισσότερες περιπτώσεις ανηλίκων σε κίνδυνο. (Γεωργούλας, 2000, σ.180).

6.6.5 Εταιρεία προστασίας ανηλίκων

Ο ρόλος των εταιρειών είναι η πρόληψη του εγκλήματος, βασιζόμενη στην ιδιωτική πρωτοβουλία και την εθελοντική προσφορά υπηρεσιών, ώστε να βοηθηθούν οι παρεκτρέποντες και οι απολυθέντες από τα ιδρύματα αγωγής και τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων και να αποφευχθεί / προληφθεί η υποτροπή τους. (Τρωιάνου – Λουλά, 1995, σ.411).

Μέτρα γενικής πρόληψης της εγκληματικότητας των ανηλίκων είναι:

- Η οργάνωση διαλέξεων, κατόπιν συνεργασίας με εκπαιδευτικούς λειτουργούς, τις εκκλησιαστικές αρχές, τους εκπροσώπους των ιδρυμάτων και των φορέων κοινωνικής πολιτικής με σκοπό να διαφωτιστεί η κοινή γνώμη για τους κινδύνους τους οποίους διατρέχουν τα νεαρά άτομα και να δοθούν οδηγίες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και τη σωστή διαπαιδαγώγηση των νέων. (ο.π)
- Η συνεργασία με αρμόδιες υπηρεσίες για τη λήψη μέτρων προς αντιμετώπιση και εξυγίανση των παραγόντων που γεννούν παραβατικότητα.(ο.π)
- Η ίδρυση στεγών όπου να περιθάλπονται προσωρινά ανήλικοι οι οποίοι βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο, μέχρι την αντικατάστασή τους ή την τοποθέτησή τους σε ίδρυμα. (ο.π)

- Η παραπομπή των απροσάρμοστων και περιθωριακών νέων σε κατάλληλα ιδρύματα, σταθμούς ή άλλες αρμόδιες κοινωνικές υπηρεσίες. (ο.π)

6.6.6 Πρόληψη σε άλλους τομείς

Ο Βλάχος (1994, σ.53) αναφέρει πως `` κανείς δεν μπορεί να αγνοήσει ότι ολόκληρη η εκκλησιαστική ζωή, οι ζωντανές ενορίες και τα παραδοσιακά μοναστήρια λειτουργούν ως γνήσιες και ζωντανές θεραπευτικές κοινότητες που ανταποκρίνονται και στα τρία επίπεδα πρόληψης`` (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενής).

Ειδικότερα, στη μελέτη του με τίτλο ``εκκλησιαστική διακονία και προληπτική ψυχιατρική`` διακρίνει τέσσερις κατηγορίες που λειτουργούν προληπτικά: (ο.π)

- Οι ομαδικές δραστηριότητες όπως κατηχητικά, σχολεία, κατασκηνώσεις κ.α.(ο.π)
- Οι εκπαιδευτικές – συμβουλευτικές δραστηριότητες όπως οι στέγες γερόντων, τα οικοτροφεία ή οι υποστηρικτικές δομές όπως οι σύλλογοι συμπaráστασης φυλακισμένων ή αποφυλακισμένων. (ο.π)
- Οι ατομικές διαπροσωπικές δραστηριότητες όπως η εξομολόγηση, η υποστηρικτική παρέμβαση.(ο.π)

Σύμφωνα με το νόμο του 1999, θεσπίστηκαν τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας (ΣΠΕ), όπου σκοπό έχουν την καταγραφή και μελέτη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο αλλά και ο σχεδιασμός και υλοποίηση πρωτοβουλιών κατάλληλων να προλάβουν ή να περιορίσουν ορισμένες μορφές εγκληματικότητας. Αυτό επιτυγχάνεται με τη σύσταση στελεχών πρόληψης, την εκπόνηση προγραμμάτων πρόληψης, τη δημιουργία κέντρων βοήθειας, αγωγής και πληροφόρησης κ.α. (Παπαθεοδώρου, 2001, σ.12-17).

Όμως πρόληψη γίνεται και μέσα από την ομάδα των συνομηλίκων αφού λειτουργεί σαν πρότυπο για τον έφηβο. Οπότε η ενασχόληση ή όχι της ομάδας με παράνομες πράξεις επηρεάζει άμεσα το άτομο. (Ταλιαδόρου, 1995, σ.10-11)

6.7 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού

Οι κοινωνικές υπηρεσίες στο τομέα της παραβατικότητας εξυπηρετούν άτομα κάθε ηλικίας που έχουν υποπέσει σε παραβατική ή εγκληματική συμπεριφορά, καθώς και ανηλίκους που ζουν σε οικονομικά, κοινωνικά και συναισθηματικά επιβαρημένες συνθήκες, οι οποίες είναι πιθανό να οδηγήσουν σε συγκρούσεις με το περιβάλλον τους ή και σε παραβατική συμπεριφορά. (Καλλινικάκη, 1998, σ.195-196)

Οι κοινωνικοί λειτουργοί στον τομέα της παραβατικότητας απασχολούνται:

- Στις εισαγγελίες και στα δικαστήρια ανηλίκων.
- Στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων.
- Στις διευθύνσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης.
- Στα σωφρονιστικά καταστήματα.
- Σε ξενώνες παραβατικών εφήβων.
- Σε προγράμματα κοινωνικής επανένταξης.
- Στα δικαστήρια και στα καταστήματα κράτησης για ενήλικες (φυλακές).
- Σε εταιρείες προστασίας αποφυλακισμένων.
- Σε ξενώνες αποφυλακισμένων. (ο.π)

Ο κοινωνικός λειτουργός που ασχολείται στον τομέα της παραβατικότητας είναι μέλος του επιστημονικού συμβουλίου της φυλακής ή του σωφρονιστικού καταστήματος. Συμμετέχει σε επιτροπές και συμβούλια που λαμβάνουν αποφάσεις αναφορικά με τη διαβίωση και τη μεταχείριση των κρατουμένων. (ο.π)

Ένας από τους κύριους στόχους της κοινωνικής εργασίας στον τομέα αυτό είναι να διατηρηθεί η επικοινωνία και οι δεσμοί του φυλακισμένου με την οικογένειά του και το ευρύτερο περιβάλλον του που είναι σημαντικό γι' αυτόν, καθώς και αξιολόγηση των οικογενειακών αναγκών και η σύνδεση της οικογένειας με κατάλληλες υπηρεσίες. (ο.π)

Ο κοινωνικός λειτουργός που εργάζεται σε σωφρονιστικά καταστήματα, εκτός από την ατομική συνεργασία του με κάθε κρατούμενο, αναπτύσσει προγράμματα κοινωνικής εργασίας με στόχο την κοινωνική προσαρμογή στο κλειστό πλαίσιο του καταστήματος, τη βελτίωση της ποιότητας της καθημερινής ζωής, της επικοινωνίας και της αλληλεγγύης. Στις περιπτώσεις αυτές αξιοποιείται η μέθοδος της κοινωνικής εργασίας με ομάδες, με στόχο το μοίρασμα ευθυνών, την κατανομή και οργάνωση των δραστηριοτήτων στο χώρο διαμονής και απασχόλησης των κρατουμένων, την πρόληψη και την άμβλυνση των μεταξύ τους συγκρούσεων κ.α. Ειδικότερες παρεμβάσεις αναπτύσσονται σε περιπτώσεις έγκλειστων με χρόνια νοσήματα, αλκοολικών, χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών, ψυχικά ασθενών κ.α. (ο.π)

Ιδιαίτερα ευρύ και σημαντικό είναι το πεδίο της κοινωνικής εργασίας με τους ανηλικούς παραβάτες και τις οικογένειές τους καθ' όλη τη διάρκεια της εμπλοκής τους με τις υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης, πιο συγκεκριμένα:

- Αμέσως μετά τη σύλληψη ή την απαγγελία κατηγορίας.
- Στο στάδιο της προφυλάκισης.
- Κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής (προληπτικός ή ποινικός σωφρονισμός).
- Στη φάση προετοιμασίας της αποφυλάκισης.
- Μετά την αποφυλάκιση (ο.π)

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι κομβικός και πολύ σημαντικός. Μέσα από τη συζήτηση, αναζητά το λόγο που ανάγκασε τον ανήλικο να διαπράξει αυτό για το οποίο κατηγορείται καθώς επίσης τον βοηθά να

αναλογιστεί αν έπρεπε ή όχι να το κάνει. Έτσι, συνειδητοποιεί το μέγεθος της ζημιάς που προκάλεσε και αλλάζει τρόπο σκέψης, οπότε και συμπεριφορά. (Καλοκαιρινός και Νικολάου, 2007, σ.97).

Ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να βρίσκει τρόπους να απασχολεί τον ανήλικο στο ίδρυμα, προτείνοντας για παράδειγμα βιβλία για μελέτη, ομαδικές δραστηριότητες και γενικότερα δημιουργικές ιδέες, ώστε να ενισχυθεί η αυτοπεποίθηση του ανήλικου. Για την ομαλή κοινωνική επανένταξη ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να έχει υψηλό επίπεδο ενσυναίσθησης και ψυχολογικής ωριμότητας ώστε να καταλάβει τι θα αντιμετωπίσει ο ανήλικος βγαίνοντας στην κοινωνία. Έτσι, έργο του σε αυτό το σημείο είναι να ενεργοποιήσει τον ανήλικο ενισχύοντας τις πλευρές του. (ο.π)

Σημαντική είναι η ψυχική υγεία του ανήλικου κρατουμένου η οποία πρέπει να διατηρείται σε καλή και ήρεμη κατάσταση για να είναι υγιής και να κατανοήσει το σωφρονιστικό χαρακτήρα του μέτρου. (ο.π)

Τέλος, η συνεργασία πρέπει να είναι καλή, γιατί ο κοινωνικός λειτουργός αποτελεί τον κρίκο που συνδέει τον δράστη με τον έξω κόσμο, και επιπλέον σε αυτή τη φάση και την ηλικία που βρίσκεται είναι ευερέθιστος, ευαίσθητος και επιρρεπής. (ο.π)

6.8 Συμπερασματικά

Ο Ν. 3189/2003 χαρακτηρίζεται από καινοτομίες. Επιχειρεί να εναρμονίσει το ελληνικό δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, με τις σύγχρονες διεθνής τάσεις σε νομοθετικό επίπεδο με τα εξής χαρακτηριστικά: α) Τα αναμορφωτικά μέτρα διευρύνονται, με σκοπό να επιλέγεται κάθε φορά το ηπιότερο μέτρο. Πιο συγκεκριμένα, εισάγεται η συνδιαλλαγή-διαμεσολάβηση του ανηλίκου-δράστη με το θύμα για την εξωδικαστική επίλυση του θέματος με την έκφραση συγγνώμης εκ μέρους του ανήλικου, την αποζημίωση του θύματος ή με οποιοδήποτε άλλο τρόπο την άρση των συνεπειών. Ακόμα, πολύ σημαντικό μέτρο είναι η παροχή κοινωφελούς εργασίας με θετικά

αποτελέσματα στον ανήλικο. Θεσμοθετείται ακόμη το μέτρο της παρακολούθησης ψυχικών ή κοινωνικών προγραμμάτων από τον ανήλικο, της φοίτησής του σε σχολές επαγγελματικής κατάρτισης ή της παρακολούθησης προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής. β) Η τοποθέτηση του ανηλίκου παραβάτη σε «ίδρυμα αγωγής» αποφασίζεται ως το έσχατο μέτρο και εφόσον δεν έχουν καρποφορήσει όλα τα άλλα. γ) Τα θεραπευτικά μέτρα για τους ανήλικους δράστες εμπλουτίστηκαν με ψυχικά ή σωματικά προβλήματα. δ) Προβλέπεται ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη για πρώτη φορά. ε) Θεσπίζεται η παρακολούθηση των ανηλικών παραβατών εκ μέρους του δικαστηρίου για την άρση ή την αντικατάσταση των αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων, με αποτέλεσμα να διαπιστώνεται η πρόοδός τους και η δυνατότητα επανένταξής τους στην κοινωνία. στ) Τα αναμορφωτικά μέτρα παύουν αυτοδικαίως όταν ο ανήλικος συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του.

Επιπλέον, προκύπτει η διαπίστωση ότι οι υπηρεσίες που εμπλέκονται με τον ανήλικο παραβάτη είναι πολλές. Αρχικά έρχεται αντιμέτωπος με την αστυνομία, μετά με τον εισαγγελέα και την υπηρεσία επιμελητών ανηλικών. Παραπέμπεται στο δικαστήριο ανηλικών όπου εκεί του επιβάλλεται η ποινή και εφόσον το αδίκημα είναι σοβαρό, οδηγείται σε σωφρονιστικό κατάστημα. Είναι εμφανές πως οι υπηρεσίες οι οποίες σχετίζονται με τους ανήλικους παραβάτες δεν συνεργάζονται, με αποτέλεσμα ο ανήλικος να έρχεται αντιμέτωπος με υπηρεσίες που δρουν αποσπασματικά και αυτό να είναι εις βάρος της ψυχικής ισορροπίας, της δυνατότητας για επανένταξη και του σωφρονισμού του ανηλίκου.

Στον τομέα της πρόληψης, η δράση των υπηρεσιών είναι περιορισμένη, τα προγράμματα λιγοστά και οι υπηρεσίες ελάχιστα επανδρωμένες με κατάλληλο προσωπικό. Επίσης, εξαρτώνται κατά μεγάλο μέρος από εθελοντική συμμετοχή και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Ιδιαίτερα σημαντικό φαίνεται να είναι το έργο της εκκλησίας και των τοπικών συμβουλίων πρόληψης της εγκληματικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Συμπεράσματα – Προτάσεις

7.1 Συμπεράσματα

Τα τελευταία χρόνια επισημαίνεται διεθνώς μια διαφοροποίηση στην παραβατικότητα των ανηλίκων τόσο ποιοτική όσο και ποσοτική. Εμφανίζονται νέες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς που τις περισσότερες φορές φαίνεται να είναι απόρροια του συνδυασμού της συνεχούς ποινικοποίησης συμπεριφορών και των κοινωνικών αλλαγών που ευνοούν την εμφάνιση νέων αντικοινωνικών συμπεριφορών από τους νέους. Μεταξύ αυτών των νέων μορφών οι βανδαλισμοί, οι βίαιες συμπεριφορές μεταξύ συμμαθητών, οι σωματικές βλάβες καθώς και ο χουλιγκανισμός κατέχουν κεντρική θέση.

Πολλοί είναι οι λόγοι που οδηγούν τους εφήβους σε αντικοινωνικές συμπεριφορές, ξεκινώντας από την δυσλειτουργία της οικογένειας που θεωρείται η βάση για τη διαμόρφωση της ταυτότητας του νέου και συνεχίζοντας στο ρόλο του σχολείου που θεωρείται σημαντικός στη ζωή ενός εφήβου, ωστόσο δεν συμβάλλει ούτε στην πρόληψη ούτε στην αντιμετώπιση του φαινομένου, με αποτέλεσμα τέτοιου είδους συμπεριφορές να ενισχύονται και να αυξάνονται. Επίσης, οι παρέες συνομηλίκων λειτουργούν καταλυτικά και επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την συμπεριφορά του νέου αφού θέλει να ανεξαρτητοποιηθεί από την οικογένειά του και να ταυτιστεί μαζί τους, γι' αυτό και οι περισσότερες παραβάσεις πραγματοποιούνται με «συνεργούς» φίλους.

Όσον αφορά το νομοθετικό πλαίσιο, αξιόλογη είναι η αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας με το νόμο 3189/2003. Πάρ' όλα αυτά υπάρχει δυνατότητα για περαιτέρω βελτίωση του πλαισίου, με σκοπό την αποτελεσματικότητα του σωφρονισμού χωρίς ακραία μέτρα (εγκλεισμός). Ωστόσο, η πρόληψη της παραβατικότητας είναι το βασικό στοιχείο που θα αποτρέψει τους ανηλίκους

από το να προβούν σε παραβατική συμπεριφορά τόσο για το δικό τους καλό, όσο και για το κοινωνικό όφελος.

7.2 Προτάσεις

Σε εθνικό επίπεδο:

- Να ληφθούν μέτρα με στόχο την βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής διαβίωσης και της ποιότητας ζωής.
- Να προωθηθούν αξίες όπως η αλληλεγγύη και ο σεβασμός των άλλων.
- Να ενισχυθεί ο ρόλος της οικογένειας με τη λειτουργία σχολών γονέων με εξειδικευμένο προσωπικό, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους γονείς να ενημερώνονται και να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα που αφορούν στα στάδια ανάπτυξης του παιδιού και ιδιαίτερα στο στάδιο της εφηβείας. Για τον ίδιο σκοπό, βοηθητικό θα ήταν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά και συμβουλευτικά εξειδικευμένες υπηρεσίες για γονείς παραβατικών ανηλίκων με στόχο να προλαμβάνεται η υποτροπή, δίνοντας βαρύτητα στην ψυχική υγεία των ανηλίκων.
- Να παρέχει το κράτος ευκαιρίες για μόρφωση και θέσεις εργασίας, ιδίως για νεαρά άτομα που μειονεκτούν κοινωνικά.
- Να μειωθούν οι ευκαιρίες ανάμειξης των ανηλίκων σε αξιόποινες πράξεις.
- Να εκπονηθούν προγράμματα ενημέρωσης στους πολίτες για το πως να προστατευθούν οι ίδιοι και πως να προστατέψουν τις περιουσίες τους.
- Το σχολείο θα μπορούσε να μετεξελιχθεί σε αυτοτελές κέντρο ουσιαστικής μόρφωσης, ώστε να αναπτύσσονται ολοκληρωμένα άτομα, με δεξιότητες, ικανά να αντιμετωπίζουν μόνοι τους τα προβλήματα που προκύπτουν εφαρμόζοντας σε όλες τις βαθμίδες, ξεκινώντας από τα νηπιαγωγεία, προγράμματα πρόληψης από οργανωμένους φορείς.

- Στα σχολεία θα πρέπει να βελτιωθεί το ψυχοκοινωνικό κλίμα. Ειδικότερα, να συμφωνηθεί ένα αποδεκτό πλαίσιο λειτουργίας με παιδαγωγική χρήση του συστήματος ποινών/αμοιβών, να παρέχεται σταθερή συμβουλευτική και ψυχολογική στήριξη σε μαθητές και εκπαιδευτικούς.
- Να δημιουργηθεί σε κάθε σχολική μονάδα αίθουσα δημιουργικής απασχόλησης για συναντήσεις μεταξύ καθηγητών και μαθητών, οι μαθητές να εμπλακούν ενεργά σε θέματα αισθητικής και λειτουργικότητας των σχολικών χώρων και να ενισχυθούν οι “αδύναμοι” και οι υπότροποι μαθητές.
- Για τους εκπαιδευτικούς θα ήταν χρήσιμο να παρακολουθούν σεμινάρια με αντικείμενο την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης των μαθητών, την ψυχολογία, τις μαθησιακές δυσκολίες, αγωγής υγείας, διαχείρισης συγκρούσεων, λειτουργίας ομάδων. Επίσης, σε κοινωνικό επίπεδο το κράτος μπορεί να οργανώσει Κέντρα Νεότητας σε γειτονιές της πόλης, αξιοποιώντας ποιοτικά τον ελεύθερο χρόνο τους τα παιδιά, συνδυάζοντας ψυχαγωγία και ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων.
- Να εισαχθεί ο θεσμός του “συμβούλου μαθητών” (π.χ. κοινωνικοί λειτουργοί) στα σχολεία.
- Να εξαπλωθεί ο θεσμός των διαπολιτισμικών σχολείων.
- Να οργανωθούν στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης Κέντρα Νεότητας για την ψυχαγωγία και την ανάπτυξη δεξιοτήτων.
- Να προσληφθούν σε όλες τις υπηρεσίες που αφορούν τον ανήλικο, εξειδικευμένοι επαγγελματίες (διεπιστημονική συνεργασία) ώστε να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων.
- Να βελτιωθούν συνθήκες κράτησης των ανηλίκων στα ιδρύματα αγωγής και στα σωφρονιστικά καταστήματα, να εφαρμοστούν εκπαιδευτικά προγράμματα, να επανδρωθούν με το κατάλληλο προσωπικό και να

λειτουργήσουν αποτελεσματικά προγράμματα επανένταξης ώστε να αποφευχθεί η υποτροπή και ο στιγματισμός του ανήλικου παραβάτη.

- Να υπάρχει συνεργασία με τους φορείς της τοπικής κοινωνίας.
- Να συσταθεί ένας οργανωμένος κεντρικός φορέας, που θα έχει στόχο την αντεγκληματική πολιτική και θα συνεργάζεται με φορείς ώστε να προωθούνται μέτρα και θεσμοί προληπτικού χαρακτήρα, καθώς επίσης θα μπορεί να συντονίζει τις προσπάθειες άλλων φορέων.

Στο επίπεδο της δικαιοκίνης πρόληψης:

- Να αποφεύγεται ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα και να προτιμάται η επίδειξη επιείκειας.
- Να αποφεύγονται διαδικασίες που θα στιγματίσουν τον ανήλικο.
- Να επιβάλλονται όσο το δυνατόν αναμορφωτικά μέτρα που θα ενισχύσουν τον ανήλικο και θα ενεργοποιήσουν τις θετικές πλευρές του χαρακτήρα του (π.χ. κοινωφελής εργασία). Είναι σημαντικό να τίθενται όρια στις επιδιώξεις και στις προσπάθειες, να υπάρχει σεβασμός της αξίας και της προσωπικότητας του ανθρώπου.

Σε διεθνές επίπεδο:

- Να συσταθεί επιτροπή που να ενημερώνεται για τα προγράμματα που εφαρμόζονται σε άλλες χώρες, να συμμετέχει σε παγκόσμια συνέδρια κ.α.
- Να αυξηθούν τα κονδύλια που αναλογούν στην Ελλάδα από την Ευρωπαϊκή Ένωση προκειμένου να απορροφηθούν στην υλοποίηση προγραμμάτων που να δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε να περιοριστεί η παραβατικότητα των ανηλίκων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abrahamsson K., Βεργίδης Δ., Davis M., M.& Fay R., «Εκπαίδευση ενηλίκων. Κοινωνική και οικονομική λειτουργία.» Πάτρα, 1999.

Αλεξιάδη Στεργίου, «Εγκληματολογία», 4^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.

Βεργίδης Δ., & Καραλής Θ., «Εκπαίδευση Ενηλίκων. Σχεδιασμός, οργάνωση και αξιολόγηση προγραμμάτων», Πάτρα, 1999.

Βρύζας Κ., «Μέσα Επικοινωνίας και παιδική ηλικία», εκδ. Βάνιας, 1997.

Βουϊδάσκης Β., «Η τηλεοπτική βία και επιθετικότητα οι επιδράσεις στα παιδιά και τους νέους, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1992.

Cazeneuve J., «Ο Άνθρωπος Τηλεθεατής», (μετάφραση Ναταλίας Γκούφα), εκδ. Πύλη, Αθήνα, 1979.

Γεώργα Δ., «Η ψυχοδυναμική της οικογένειας στην Ελλάδα», 2001.

Γεωργούλας Στράτος, «Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα», εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2000.

Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου Α., «Παραδόσεις εγκληματολογίας», τόμος Α΄, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1979.

Γκότοβου Α. Ε., «Νεολαία και Κοινωνική Μεταβολή. Αξίες. Εμπειρίες και προοπτικές», Αθήνα: Gutenberg, 1996.

Ζαμπέτα Ε., «Η εκπαιδευτική πολιτική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 1974 – 1989», Αθήνα: Θεμέλιο, 1994.

Ζαφειριάδης, Κ. Σουσαμίδου-Καραμπέρη, «Η διαγωγή των μαθητών και οι σχολικές κυρώσεις στη δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Μια ιστορική-κριτική προσέγγιση», εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004.

Ζαραφωνίτου Χ., «Εμπειρική Εγκληματολογία», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995.

- Ζάχαρη Δ., «Επιθετικότητα και αγωγή», Αθήνα, εκδ: Γρηγόρη, 2003.
- Θεοδώρου Π., «Επίδραση της Τηλεόρασης στους Εφήβους, Ψυχολογικά και Παιδαγωγικά Προβλήματα», έκδ. ΙΜ, 1975, Ιωάννινα.
- Κακκέβη Α., Μοστριού Α., Τερζίδου Μ., Λουκαδάκης Μ., Στεφανής Κ., «Συμπεριφορές και στάσεις των μαθητών σε θέματα υγείας», 1995.
- Κάρτερ Ν. Γιώργος, «Κείμενα Επικοινωνίας», εκδ. Δίφρος, Αθήνα, 1981.
- Κατάκη Χ. Δ., «Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας», Αθήνα: Κέδρος, έκδ. 8^η, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Καλλινικάκη Θ., «Κοινωνική εργασία», ε' έκδοση, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Καλογρίδη Σ., «Σχολική αποτυχία-χαμηλή αυτοεκτίμηση. Νεανική παραβατικότητα. Σύγχρονη Εκπαίδευση», 1995.
- Κουράκης Ν., «Ομαδική Παραβατικότητα μαθητών Λυκείου σε σχολεία Αθηνών», Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών ερευνών Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2003.
- Κουράκη Ν. Ε., «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β'», εκδ. Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- Κουράκης Ν., «Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- Κουράκης Ν., Μηλιώνη Φ., «Έρευνα στις Ελληνικές φυλακές, Α' : Τα σωφρονιστικά καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας», εκδ. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- Κουράκης Ν., «Αντεγκληματική Πολιτική», τ.3, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2003.
- Κουράκης Ν. Ε., «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες», τ. Β', εκδ. Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα/ Κομοτηνή, 1991.
- Λαμπροπούλου Ε., «Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος», εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1994

Μαδιανός Μ., «Κοινωνία και ψυχική υγεία», τόμος 1, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1989.

Μακρής Ν.Ε., «Ο σωφρονισμός εν τη ποινή, ήτοι πραγματεία αφορώσα εις την μελέτην και την εφαρμογήν των σωφρονιστικών συστημάτων», Αθήνα, 1886.

Μακρυνιώτη Δ., «Παιδική Ηλικία», Αθήνα: Νήσος, 2001

Μανουσάκη Α., «Μια παιδική ανάμνηση του Λεονάρντο ντα Βίντσι», Αθήνα, Ερατώ, 1983.

Μαράτου – Αλιπράτη Λ., Η οικογένεια στην Αθήνα : Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 1995.

Μιχαηλίδου – Νουάρου Γ., «Η οικογένεια στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία», περ. «Ευθύνη», 1982.

Μπεζέ Λ., «Ανήλικοι παραβάτες», εκδ. Σάκκουλα Α., Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.

Μπενβενίτσε Ρίκας, «Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19^ο αιώνα (1833-1911)», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994.

Νέστορος Ι. Ν., εκδ 4^η, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.

Παπαδάτου Π., «Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση», εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1980.

Παπαθανασόπουλος Σ., «Η βία στην ελληνική τηλεόραση», εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.

Παρασκευόπουλος Ι., «Εξελικτική ψυχολογία. Η ψυχική υγεία από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση», τόμος 4^{ος}, εκδ. Ελληνικά γράμματα.

Πεταλάς Α., «Μελέτη περί μεταρρυθμίσεως των φυλακών του ελληνικού κράτους», Αθήνα, 1906.

Πιτσελά Α., «Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής (Διεθνή και Ευρωπαϊκά), Δίκαιο Ανηλίκων», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.

Πιτσελά Α., «Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Δίκαιο ανηλίκων», εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1995.

Ρομπόκου-Καραγιάννη Α., «Κοινωνική προστασία των ανηλίκων στην Ελλάδα», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007.

- Σεραφετινίδου Μ., «Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1987.
- Σπινέλλη Κ.Δ., «Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007.
- Σπινέλλη Κ., «Ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων Δραστών και Θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992.
- Τhio Α., «Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά», έκδοση 4^η, εκδ. Έλλην, 2003.
- Τζουμάκα – Μπακούλα Χ., «Από τη γέννηση στα επτά χρόνια ζωής. Πληθυσμιακή διαχρονική μελέτη της υγείας και συμπεριφοράς των Ελληνοπαίδων», Αθήνα, 1993.
- Τσαούση Δ. Γ., «Κοινωνική Ανθρωπολογία στην Ελλάδα», Αθήνα: Gutenberg, 2002.
- Τσαρδάκης Δ., Ο Άνθρωπος στα Δίκτυα της Manipulation, εκδ. Σκαρβαβίος, Αθήνα, 1983
- Τρωιάνου-Λουλά Α., «Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- Τρωιάννου – Λούλα Α., «Μετέφηβοι. Ποινική Αντιμετώπιση. Σωφρονιστική Μεταχείριση», εκδ. Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- Φαρσεδάκη Ι., «Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1985.
- Φαρσεδάκη, Ιακ. Ι., «Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας», τχ. Α΄, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990.
- Φραντζεσκάκη Ι., «Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987.
- Φρειδερίκου Α., Φολέρου – Τσερούλη, «Οι δύσκολοι του Δημοτικού σχολείου», Αθήνα : Ύψιλον, 1991.
- Χάιδου Α., «Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996.
- Wine Μ., Τηλεόραση ένας ξένος στο σπίτι, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 1986.

Freud S., «Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην Ψυχανάλυση», Αθήνα, Επίκουρος, 1977, στο βιβλίο Κουράκης Ν., 2004

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Albert J. Reiss., «Delinquency as the Failure of Personal and Social Controls», περ. "American Sociological Review", 1951.

Bennet I., «Delinquent and Neurotic Children: a Comparative Study», New York: Basic Books, 1959

Christiansen, K.O., «A preliminary study of criminality among twins», εις: S.Mednick, K.O. Christiansen (eds.), «Biosocial bases & criminal behaviour», New York: Gardener Press, 1977.

Clinard B. & Meier F., «Sociology of Deviant Behavior» (5th ed.), Holt Rinehart and Winston, New York, 1979.

Cusson M., «Delinquence pourquoi;», Paris, Armand Collin, 1981.

Cunningham B, Child Development, New York: Harper Perennial, 1993.

Dalgard Odd, Kringlem Einard, «Criminal Behavior in Twins», εις: Leonard D. Savitz, Norman Johnston (eds.), «Crime in Society», New York: Wiley, 1978.

Downes D. & Rock P., «Understanding Deviance: A guide to the Sociology of crime and Rule Breaking», second edition, Clarendon Press, Oxford, 1998.

Downes D. / Rock P., «Understanding Deviance. A guide to the Sociology of Crime and Rule – Breaking», Oxford: Clarendon Press, 1995.

Dollard J.,Doob L.W., Miller N., Mowrer O.H., Sears R.R., «Frustration and Aggression», New Haven: Yale Univ. Press, 1939.

Erik Erikson, «Η παιδική ηλικία και η Κοινωνία, Αθήνα: Θ. Καστανιώτης, 1990.

Elliot D., Huizinga D., Ageton S., «Explaining Delinquency and Drug Use», Sage publications, Beverly Hills, California, 1985.

Farrington D. P., «The Oxford Handbook of Criminology», Oxford: Clarendon Press, 1994.

Farrington D., «Developmental Criminology and risk-focused prevention», London: Oxford, 2002.

Ferguson I. , «The young Delinquent in his Social Setting», London: Oxford Univ. Press, 1952.

Ganie B. Detlart., L. Alan Sroufe., Robert G. Cooper, «Child Development», Boston, 2000.

Gottman J., (2000), «Η συναισθηματική Νοημοσύνη», (επιμ.) Χατζηχρήστου Χ., (μετ.) Ξενάκη Χ. Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Gullota T., Adams G., Montemayor R., «Delinquent violent youth: Theory and Interventions», Sage, U. S. A., 1998.

Hawkins D., «Delinquency and Crime: current theories», Cambridge University Press, Cambridge.

Hirschi T. & Gottfredson M., «The generality of deviance», Transaction Publishers, U. S. A., 1994.

Jacoby E.J., «Classics of Criminology», Oak Park, Illinois.: Moore Publ. Co., 1979.

Kohlberg I., The child as a Moral Philosopher, New York, McGraw – Hill, 1977.

Maccoby E. E., «Επιδράσεις των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στην Ανάπτυξη του παιδιού, τ.1^{ος}, εκδ. Russel Sage Foundation, New York, 1964

Matza D., «Delinquency and Drift», Berkeley : John Wiley, 1964.

McCord W./ Zola J. «Origins of Crime. A new Evaluation of the Cambridge – Sommerville Youth Study», New York / London: Columbia Univ. Press, 1962.

McLaughlin E., Muncie J., «The Sage Dictionary of Criminology», London etc: Sage, 2001

Muncie J., McLaughlin E., Langan M., «Criminological Perspectives. «A reader» London etc: Sage/ The Open University, 1996.

Oates J., The foundations of Child Development, Oxford etc: Blackwell / The Open University, 1994.

Papalia E. Diane., Olds W. Sally, Feldman D. Ruth, «Human Development», New York, 2001

Parsons T., «The social systems», New York: Free Press, 1951.

Piaget.,Inhelder B., «The Psychology of the child», New York: Basic Books, 1969 στο βιβλ. Κουράκης Ν., 2004

Saul L.G., «The Hostile Mind», New York: Random House, 1956.

Shoemaker, Donald J., Theories of Delinquency, Oxford / N. Y.: Oxford Univ. Press, 1996

Shaw Cl. R., McKay H. D., «Juvenile Delinquency and Urban Areas, Chicago: University of Chicago Press, 1942

Sheehy N. Fifty Key Thinkers in Psychology, London/ New York: Raittedge, 2004.

Siegel L., Senna J., «Juvenile Delinquency. Theory, Practice and Law», Belmont – USA:Wadsworth/ Thomson Learning, 2000.

Sutherland E.H. / Cressey D.R., «Criminology», Philadelphia, New York / San Jose / Toronto: J.B. Lippincott, 1978.

Tucker N., «Εφηβεία, ωριμότητα και Τρίτη ηλικία», τ.4^ο, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.

Vold G., Bernard T., Snipes J., «Theoretical Criminology», 4th edition, Oxford University Press, New York, 1998.

Wolfgang M., «Crime in a Birth Cohort», εις: Roger Hood, «Essays in Honor of Sir Leon Radzinowicz», London: Heinemann, 1974.

Wolfgang E., Marvin Leonard Savitz, Norman Johnston (eds.), «The Sociology of Crime and Delinquency», New York, 1970.

Wood David, How Children Think and Learn. The social Contexts of Cognitive Development, Oxford etc: Blackwell, 1998

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Αρτινοπούλου, 15/1/2009, www.enet.gr
Βικιπαίδεια, 21/1/2009, www.el.wikipedia.org
Καφασάρη Α., Βλάσσας Ν., Γερουκάλης, 30/12/2008, www.encephalos.gr
Κυπαρίση, 29/11/2008, www.imlariesis.gr
Κωνσταντινίδου Μ., 10/1/2009, www.baby.gr
Πανούσης, 1/12/2008, www.cecl2.gr
Σπυρόπουλος Φ., 19/1/2009, www.theartofcrime.gr
Σκότης Σ., 20/1/2009, www.elesme.gr
Τσιγκρής Α., 16/1/2009, www.e-simerini.com
Χόγκαν Μ., 2/12/2008, www.monthlyreview.gr
Καναβίτσας Ε., 20/3/09, www.e-psychology.gr
Ρομποτή Σ., 20/3/09, www.specialeducation.gr
www.europarl.europa.eu
www.medvoi365.gr
www.aboutmedicine.gr
www.benl.primedu.uoa.gr
www.statistics.gr

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Γαλάνης Γ., «Εγκληματικότητα και Μ.Μ.Ε», Κοινωνική εργασία, τεύχος 16^ο, 1989.
Δροσινού Μ., «Σχολείο και Ζωή», τχ. 11, 1999.
Ζερβού Μ., «Η ανεργία στις γυναίκες», τ. 7 – 8, 1987.
Θωμοπούλου Ι., «Σχολική βία: Μέρος Α΄: εννοιολογική προσέγγιση, μορφές», ΠΡΟΣΩΠΟ, τεύχος 58^ο, Ιούλιος- Αύγουστος- Σεπτέμβριος 2008.
Κωνσταντίνου Χ., «Σχολείο και προσευχή στη λυδία λίθο των μαθητών», περ. ‘‘Σύγχρονη Εκπαίδευση’’, τχ. 85, 1995

Ταλιαδόρου Α., «Ο ρόλος των συνομηλίκων εφήβων στην πρόληψη», εισήγηση για το πανελλήνιο συνέδριο πρόληψης στην Πάτρα, ΠΡΟΣΩΠΟ, τεύχος 7^ο, Οκτώβριος/Νοέμβριος/Δεκέμβριος 1995.

Παπαθεοδώρου Θ., «Τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας», Αστυνομική επιθεώρηση, , τεύχος 211^ο , Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002.

ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καλοκαιρινός Σ., Νικολάου Σ., «Παραβατικότητα ανηλίκων-αίτια», 2007, Πάτρα.

Κολοκυθά Ε., «Ενέργειες και αντιλήψεις Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την αντιμετώπιση της βίας και της επιθετικότητας στο σχολείο», 2007.

Μπήτρα / Σπηλιωτοπούλου , «Παιδική εργασία», 1997.

Παππά Μ, «Οι απόψεις των Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την παραβατικότητα των εφήβων μαθητών», 2006.

Πετρονικολού Μ., Τσίτσου Π., «Αιτιολογική προσέγγιση και πρόληψη του φαινομένου της παραβατικότητας των ανηλίκων. Έρευνα στους Νομούς Αχαΐας και Αιτωλοακαρνανίας»,1993, Πάτρα.

Τσιφλίκα Δ., «Προβλήματα επιθετικότητας και θυματοποίησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση», 2004.

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2005). Εγκύκλιος με αριθμ. πρωτ. ΔΣΤ 34/ 15-09-20

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Συνήγορος του Πολίτη (2006). «Ας βγάλουμε τη βία από τα σχολεία μας»

Δ.Τύπου 11.9.06

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Βέργου Ν., Κ. Αντωνιάδη, 'Σαββατιάτικη Ελευθεροτυπία', 21/3/2009.

Γέμπτου Π. «Κανόνας στην Παιδεία η προχειρότητα», 'τύπος της Κυριακής', 1995.

Γέρου Θ., «Δημοκρατική και Αντιδημοκρατική Εκπαίδευση», 'Το Βήμα', 1974.

Γιαλκέτσης Θ., Ένθετο Βιβλιοθήκη της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 2000.

Ζαρακωβίτου Α., 'Ελευθεροτυπία', 1992.

Ζουμπουλάκη Γ., «Ως προς τις εκρήξεις των εφήβων απέναντι στον εαυτό τους με απόπειρες αυτοκτονίας η ροπή προς τα ναρκωτικά», 'Το Βήμα', 2003.

Κανελλοπούλου Γ. «Οικονομικά», 'Τα νέα', 2004.

Καρλατήρα Π., «Διαγωγή κοσμία οι έλληνες μαθητές», το 'Βήμα', 2003.

Κατσορίδα Δ., «Η Ανεργία: Σύγχρονη απειλή σε Ελλάδα και Ευρώπη», 'Το Βήμα', 2003.

Κάτσικα Χ., «Το σχολείο των... δυσανεσθημένων», εφημ. 'Τα Νέα', 1996.

Κολαίτη Γ., «Ιατρικά», εφημ. 'Ελευθεροτυπία', 2003

Λακασά Α. «Ο ένας στους δύο 17 άρηδες δεν εκπαιδεύεται», 'Καθημερινή', 2000.

Λιακόπουλος Γ., 'Βήμα', 1996

Μάνδρου Ι., 'Βήμα', 1991

Μανιτάκης Α., Ένθετο Βιβλιοθήκη της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 2000.

Μαρκέτος Σ., «Ιατρικά», 'Ελευθεροτυπία', 2004

Μέγα Χ., «Νέοι μόνοι και άνεργοι», 'ελευθεροτυπία', 2002.

Μοσχονά Κ., «Οικονομικά», 'Ελευθεροτυπία, 2003.

Μπόση Μ., 'Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία', 1996.

Παπαδήμου Λ., 'Καθημερινή', 1996.

Παπαδόπουλος Ι. Στ., «Το μεγαλύτερο προσόν για επιτυχία αποτελεί η ικανότητα αποστήθισης», *''Νέα''*, 1997.

Σκουζές Α., «Ηθικοποίηση των καταδίκων», *''Εφημερίς των φυλακών''*, 1875.

Τούντα Γ., «Η ανεργία κλονίζει και την υγεία», *''Ελευθεροτυπία''*, 2004.

Τρίγκα Ν., «Εάν το Πανεπιστήμιο σας βοήθησε σε διδακτικές μεθόδους», *''Το Βήμα''*, 1999.

Χριστοδουλίδου Α. / Μέγα Χ., «Η ανεργία των νέων τρέφει το έγκλημα», *''Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία''*, 1994.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

π. Βλάχος Ιερόθεος *''Η πρόληψη των ναρκωτικών από εκκλησιαστικής πλευράς''*, Ανακοίνωση στο Συνέδριο: Ναρκωτικά και πρόληψη, εκδόσεις Ίδρυμα νεότητας Αρχιεπισκοπής Αθηνών, 1994.

ΛΕΞΙΚΟ

Βασιλείου Θ. Α. – Σταματάκης Ν., λήμμα στο *Λεξικό Επιστημών του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1999.